

**СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

*Шевченко Ганна Миколаївна*

УДК 331.146:338.48:615.834(043)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ  
ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-  
РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ**

Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування  
та охорони навколишнього середовища

**Дисертація на здобуття наукового ступеня  
кандидата економічних наук**

Науковий керівник:  
Кислий Володимир Миколайович,  
кандидат економічних наук,  
доцент

Суми – 2008

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО- РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ</b> .....	11
1.1. Економічна сутність системи “природно-рекреаційний потенціал території” .....	11
1.2. Аналіз ринкового механізму формування та використання природно- рекреаційного потенціалу території.....	34
1.3. Принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території.....	52
Висновки до першого розділу.....	65
<b>РОЗДІЛ II НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ</b> .....	68
2.1. Комплексна економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу території .....	68
2.2. Рентний підхід до оцінки природно-рекреаційного потенціалу території.....	89
2.3. Методичні засади проведення та застосування комплексної економічної оцінки при використанні та розвитку природно- рекреаційного потенціалу території .....	111
Висновки до другого розділу.....	128

<b>РОЗДІЛ III ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО- РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....</b>	<b>131</b>
3.1. Загальна характеристика рекреаційної галузі та її місце в економіці області.....	131
3.2. Комплексна економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу області.....	144
3.3. Механізм формування, використання та розвитку природно- рекреаційного потенціалу області.....	165
Висновки до третього розділу.....	184
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>187</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>190</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>209</b>
Додаток А Розрахунок природно-рекреаційних потенціалів по районах Сумської області за допомогою програми “Matlab Linprog”.....	209

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Завершення переходу України до ринкових умов господарювання вимагає формування організаційно-економічних механізмів, що діалектично поєднують в собі сукупність методів, форм, інструментів і важелів державного регулювання та ринкової саморегуляції, які ґрунтуються на принципах сталості та збалансованості й спрямовані на забезпечення життєдіяльності людини. У сфері рекреаційного природокористування організаційно-економічні механізми мають особливу специфіку, яка полягає в необхідності врахування об'єктивно існуючих синергетичних зв'язків між економічними, соціальними та екологічними складовими. При цьому рекреаційне природокористування базується на використанні природно-рекреаційного потенціалу окремих територій, що передбачає необхідність державного регулювання рекреаційної діяльності в регіонах на основі дії ринкових законів і законів збереження та відтворення соціальних і природних ресурсів.

Питанням розроблення та практики реалізації регіональної політики розвитку рекреації, проблемам територіальної організації рекреаційної діяльності, особливостям розвитку територіально-рекреаційних систем, оцінці рекреаційної ємності та природно-рекреаційного потенціалу територій присвячені праці В.І. Азара, О.Ф. Балацького, Т.П. Галушкіної, Л.С. Гринів, М.І. Долішнього, О.В. Живицького, П.В. Жука, Я.В. Ковалю, В.С. Кравціва, Н.С. Мироненко, Є.В. Мішеніна, М.С. Нудельмана, В.С. Преображенського, М.Ф. Реймерса, О.І. Тарасова, І.Т. Твердохлебова, С.К. Харічкова, М.А. Хвесика та багатьох інших.

Незважаючи на значущість і цінність проведених вітчизняних і зарубіжних досліджень у сфері економіки рекреаційного природокористування, все ще не вирішеними є питання комплексного підходу до врахування взаємозв'язаних різномірних чинників рекреаційної діяльності на територіальному рівні як у теоретико-методологічному, так і в практичному плані. Необхідне подальше осмислення економічної сутності природно-рекреаційного потенціалу території як

визначеної системи елементів, взаємозв'язків і взаємовідносин у процесі задоволення рекреаційних потреб шляхом оптимального використання рекреаційних ресурсів.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження полягає в об'єктивній необхідності подальшого наукового обґрунтування та вдосконалення організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території на основі оцінки комплексу чинників, які впливають на процеси функціонування, оптимізації та розвитку рекреації на територіальному рівні. Недостатня розробленість і практичне значення виділених проблем обумовили основну мету і завдання дисертаційного дослідження.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана відповідно до Основних напрямків державної політики України в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (Постанова Верховної Ради України №188/98-вр від 05.03.1998 р.), Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. №880-р, та Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2006 р. №1001).

Тематика дисертаційного дослідження відповідає державним, галузевим та регіональним науковим програмам і темам. Дисертаційна робота виконувалася відповідно до тематики пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки (Закон України “Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності”, Постанова Верховної Ради України №284-XIV від 01.12.1998 р.), зокрема, відповідно до концепції пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки: пункт 1 – охорона навколишнього природного середовища; тематики наукових досліджень Сумського державного університету. Наукові результати, висновки та рекомендації дисертації були використані при виконанні фундаментальної теми: “Теоретичні та методичні основи управління соціально-економічним потенціалом регіону” (№ держ. реєстр. Ф25.8/024), де автором сформовано систему показників для управління природним потенціалом регіону,

запропоновано методичні рекомендації для оцінки та прогнозування природно-рекреаційного потенціалу територій.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційного дослідження є вдосконалення теоретико-методичних положень щодо розроблення організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу територій.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі основні завдання:

- визначити економічну сутність і чинники формування природно-рекреаційного потенціалу територій в умовах транзитивної економіки;
- дослідити зовнішні та внутрішні умови збалансування попиту та пропозиції на рекреаційний продукт на всіх етапах його створення на основі аналізу тенденцій розвитку ринку рекреаційних послуг в Україні;
- вдосконалити науково-методичні підходи до комплексної економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу територій;
- провести аналіз взаємозв'язків між складовими організаційно-економічного механізму використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу територій;
- обґрунтувати та розвинути можливості виникнення рентних ефектів внаслідок оптимізації комплексу взаємозв'язків між рекреаційними факторами на окремих територіях;
- вдосконалити принципи і методи оптимізації рекреаційної діяльності, формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

**Предмет і об'єкт дослідження.** *Предметом* дослідження є еколого-економічні відносини, що виникають у процесі рекреаційного природокористування.

*Об'єкт* дослідження – організаційно-економічний механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу, що забезпечує оптимальність взаємозв'язків між суб'єктами рекреаційної діяльності на рівні територій.

**Методи дослідження.** Теоретико-методичну основу дисертаційного дослідження склали фундаментальні наукові положення загальної економічної теорії та економіки природокористування і охорони навколишнього середовища, праці вітчизняних і закордонних вчених в галузі економіки рекреаційного природокористування.

Для вирішення поставлених завдань у дисертації використовувалися такі спеціальні методи наукових досліджень: абстрактно-логічний і системно-структурний – під час розроблення структурних схем організаційно-економічних механізмів формування та використання природно-рекреаційного потенціалу та відтворення природно-рекреаційних ресурсів території; порівняльний і угруповання – при дослідженні умов збалансування попиту та пропозиції на рекреаційний продукт; факторний аналіз – при визначенні чинників, що впливають на оцінку регіональної рекреаційної ренти; економіко-математичного програмування, розрахунково-аналітичний – при визначенні та розрахунку величин частки земельного фактору ціни рекреаційної послуги, величин локальних і сумарного природно-рекреаційних потенціалів території.

Інформаційну базу дисертаційної роботи склали: зібрані, опрацьовані й узагальнені особисто автором первинні матеріали економічних досліджень і внутрішньої документації рекреаційних підприємств Сумської області; офіційні матеріали Державного комітету статистики України і Сумського обласного та міських управлінь статистики; законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, монографії та науково-аналітичні статті вітчизняних та зарубіжних авторів.

Наукова новизна одержаних результатів:

*вперше:*

– розроблено методичний підхід до економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу території, що базується на комплексному врахуванні екологічних обмежень при формуванні та розвитку напрямів рекреаційної діяльності, а також взаємозв'язків і динамічної рівноваги між природними, соціальними та економічними чинниками формування даного потенціалу;

*удосконалено:*

– основні принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та раціонального використання природно-рекреаційного потенціалу території, які на відміну від існуючих, враховують сукупність економічних, фінансових, нормативно-правових та інформаційних чинників, а також оптимізаційну та відтворювальну функції даного механізму;

– організаційно-економічний механізм використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу території, який на відміну від існуючих, вміщує такі складові: визначення величини та структури природно-рекреаційного потенціалу території; формування механізмів відтворення рекреаційних ресурсів і підтримки розвитку ринку рекреаційних послуг; аналіз рекреаційної поведінки, структури і кількості рекреантів; оцінка рівня використання та прийняття управлінських рішень щодо подальшого розвитку природно-рекреаційного потенціалу території;

– теоретико-методичні підходи до визначення регіональної рекреаційної ренти, які на відміну від існуючих, визначають її як інструмент обґрунтування інвестиційної привабливості рекреаційних районів, що виникає внаслідок застосування більш ефективних механізмів формування, використання та розвитку природно-рекреаційних потенціалів цих районів;

*дістали подальшого розвитку:*

– теоретико-методичні підходи до побудови ринкового механізму формування природно-рекреаційного потенціалу території, що на відміну від існуючих, виконують функцію балансування інтересів рекреаційної галузі та ринку покупців-рекреантів на всіх етапах створення рекреаційного продукту;

– сутнісна складова поняття “природно-рекреаційний потенціал території”, яку на відміну від існуючих, визначено як систему соціальних, економічних і екологічних елементів, взаємозв’язків і взаємовідносин, а також організаційно-економічних механізмів, що їх опосередковують, яка синтезує динамічно змінювану здатність певної території максимально формувати і задовольняти рекреаційні потреби населення шляхом оптимального використання



природних, трудових, матеріальних і фінансових рекреаційних ресурсів в умовах конкретних соціо-еколого-економічних відносин.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що висновки і рекомендації, викладені в роботі, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування організаційно-економічного механізму формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу території та можуть бути практично застосовані регіональними органами управління та суб'єктами рекреаційного бізнесу.

Запропоновані методичні підходи дають змогу більш обґрунтовано та комплексно підходити до прийняття управлінських рішень у галузі рекреаційного природокористування. Зокрема, застосування на практиці комплексного підходу до економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу території дозволить: визначити у вартісному вираженні сумарну величину даного потенціалу, встановити питому вагу кожного елемента в структурі потенціалу, знайти ступінь його використання. На основі визначення цих величин можуть бути створені ефективні механізми управління та розвитку природно-рекреаційної діяльності в межах конкретного регіону.

Науково-методичні та практичні результати дисертаційного дослідження були використані в організаційній та еколого-економічній діяльності ККО "Київзеленбуд" (довідка про впровадження № 148-2133 від 11.06.2008 р.), а також ТОВ "ЕКОС" при виконанні науково-технічної роботи за темою "Розробка проектів з розвитку та оптимізації мережі природно-заповідних об'єктів та екологічної мережі Сумської області" (довідка про впровадження № 08/5 від 07.08.2008 р.).

Матеріали дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Сумського державного університету при викладанні дисциплін: "Основи екології", "Екологічний менеджмент" (акт від 30.06.2008 р.).

**Особистий внесок здобувача.** Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до розроблення теоретичних і методичних засад щодо обґрунтування та вдосконалення

організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території. Сформульовані в дисертаційній роботі наукові положення, висновки та рекомендації належать особисто автору. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які запропоновані автором особисто.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення дисертаційної роботи доповідались, обговорювались і отримали позитивну оцінку на таких наукових та науково-практичних конференціях: П'ятій міжнародній науково-практичній конференції “Дослідження та оптимізація економічних процесів “Оптимум – 2006” (Харків, 2006 р.); Четвертій науково-практичній конференції “Соціально-економічний розвиток України в умовах глобалізації світової економіки” (Луцьк, 2007 р.); Дев'ятій всеукраїнській науковій конференції “Екологічні проблеми регіонів України” (Одеса, 2007 р.); 13-й Міжнародній науковій конференції “Економіка для екології” (Суми, 2007 р.); Всеукраїнській науковій конференції “Господарський механізм екологічно збалансованого розвитку” (Суми, 2007 р.); Першій всеукраїнській науково-практичній конференції “Екологічні проблеми сучасності” (Кіровоград, 2007 р.); Сьомій і Восьмій щорічних всеукраїнських наукових конференціях “Екологічний менеджмент у загальній системі управління” (Суми, 2007-2008 рр.); Міжнародній науково-практичній конференції “Стратегія забезпечення сталого розвитку України” (Київ, 2008 р.).

**Публікації.** Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані в 16 наукових працях загальним обсягом 4,3 друк. арк. (з них особисто автору належить 3,27 друк. арк.), у тому числі в 7 статтях у наукових фахових виданнях (із них 3 – у співавторстві), 9 публікаціях у матеріалах конференцій.

**Структура і обсяг дисертації.** Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації 216 сторінок, у тому числі на 45 сторінках розміщені 31 таблиця, 17 рисунків, 1 додаток і список використаних джерел із 191 найменування.

## РОЗДІЛ І

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

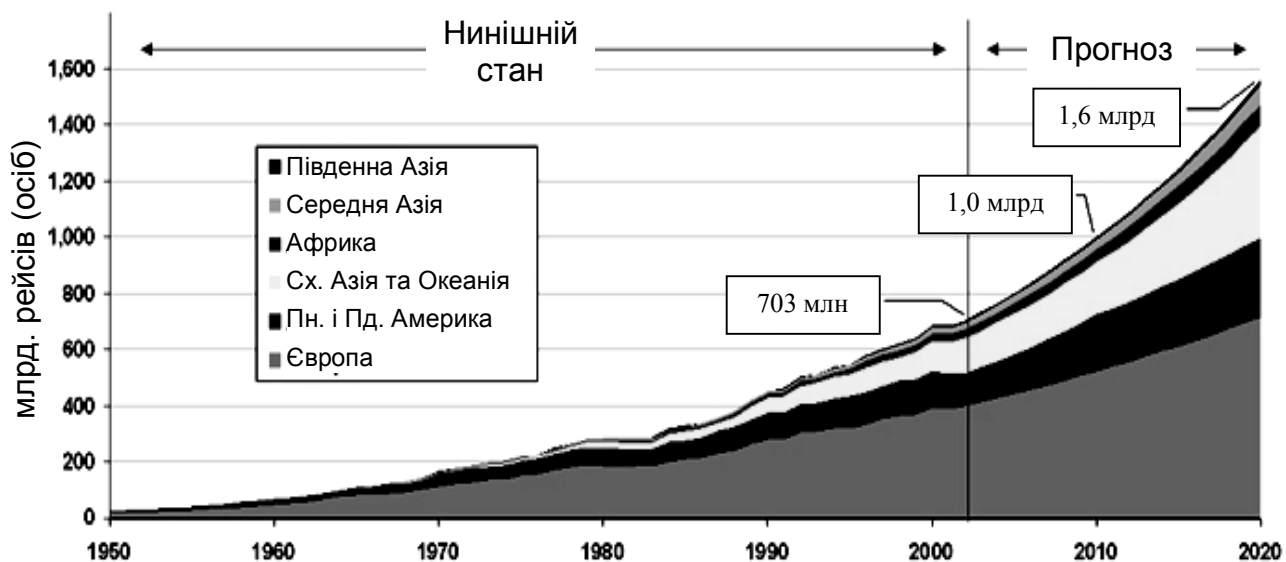
#### **1.1. Економічна сутність системи “природно-рекреаційний потенціал території”**

В умовах переходу до ринкової економіки значних трансформацій зазнає рекреаційний сектор національної економіки. При цьому забезпечується не тільки раціоналізація господарської структури окремих регіонів країни (що мають реальні передумови для масштабного й інтенсивного розвитку рекреації та туризму), а що більш принципово і значимо – за своєю прибутковістю цей сектор економіки стає повністю конкурентоздатною галуззю, свого роду каталізатором економічного розвитку [171, с. 17-24].

Рекреаційна сфера, що продукує послуги, пов’язані зі зміною місця перебування, лікуванням і відпочинком, за підрахунками спеціалістів, стане двигуном національних і світової економіки в ХХІ столітті; уже на сьогодні на цю сферу приходить десяти частина валового світового продукту [183].

Швидкий розвиток рекреаційно-туристичної сфери послуг у різних регіонах світу, починаючи приблизно з початку 1980-х років, демонструє тенденція зростання міжнародних туристичних рейсів (рис. 1.1). При цьому майже половина туристів відвідують країни Європи.

Україна значно відстає за економічними показниками від країн-лідерів європейського міжнародного туризму. Проте в Україні спостерігається позитивна тенденція розвитку туристично-рекреаційної галузі (табл. 1.1). Особливо слід звернути увагу на те, що в країні розвивається в’їзний туризм: темп приросту в 2006 р. становив 7% – Україну відвідали 18,9 млн. іноземних туристів; протягом 1-го півріччя 2007 р. Україну відвідали 9,5 млн. в’їзних (іноземних) туристів, що на 27 % або майже на 2,0 млн. осіб більше, ніж за аналогічний період 2006 року.



Джерело: UNWTO Tourism 2020 Vision [191]

Рис. 1.1. Міжнародні туристичні рейси 1950-2020 рр.

Таблиця 1.1

**Витрати та доходи від міжнародного туризму в деяких країнах Європи  
протягом 2000-2006 рр.**

№ п.п	Країна	Витрати, млрд. дол.			Доходи, млрд. дол.		
		2000	2005	2006	2000	2005	2006
1	Іспанія	6,0	15,1	16,7	30,0	48,0	51,1
2	Франція	17,8	30,5	31,2	30,7	44,0	46,3
3	Італія	15,7	22,4	23,1	27,5	35,4	38,1
4	Великобританія	38,4	59,6	63,1	21,9	30,7	33,7
5	Німеччина	53,0	74,4	73,9	18,7	29,2	32,8
6	Греція	4,6	3,0	3,0	9,2	13,7	14,3
7	Нідерланди	12,2	16,2	17,0	7,2	10,5	11,3
8	Швейцарія	5,4	8,9	9,9	6,6	10,1	10,6
9	Португалія	2,2	3,1	3,3	5,2	7,7	8,3
10	Польща	3,3	4,3	5,7	5,7	6,3	7,2
11	Росія	8,8	17,8	18,8	3,4	5,5	7,0
12	Данія	4,7	6,9	7,4	3,7	5,3	5,6
13	Ірландія	2,5	6,1	6,8	2,6	4,8	5,3
14	Чехія	1,3	2,4	2,7	3,0	4,7	5,0
15	Угорщина	1,7	2,4	2,1	3,8	4,1	4,2
16	Люксембург	1,3	3,0	3,1	1,8	3,6	3,6
17	<b>Україна</b>	<b>0,5</b>	<b>2,8</b>	<b>2,8</b>	<b>0,4</b>	<b>3,1</b>	<b>3,5</b>
18	Фінляндія	1,9	3,1	3,4	1,4	2,2	2,4

Джерело: UNWTO World Tourism barometer, Volume 5 №3 October 2007 [185]

Вітчизняна санаторно-курортна сфера орієнтована переважно на внутрішнього споживача (табл. 1.2). При цьому станом на 2006 р. спостерігається значне недовикористання місткості санаторно-курортних закладів (в середньому

Таблиця 1.2

**Основні показники діяльності санаторно-курортних (оздоровчих)  
закладів України, у 2005/2006\* році за областями**

Назва області	Всього оздоровлено, осіб	Частка області, %	Оздоровлено протягом тривалого часу, осіб		Загальна місткість санаторно-курортних закладів, місць	Коефіцієнт використання місткості
			всього	в т.ч. іноземців		
<b>В цілому по Україні</b>	3 241 348	100	3 020 071	363 056	482 167	0,26
АР Крим	935 710	28,87	906 167	235 896	126 398	0,30
Вінницька	69 944	2,16	69 030	1 422	6 028	0,59
Волинська	37 310	1,15	34 820	33	4 524	0,31
Дніпропетровська	150 824	4,65	77 902	5	22 066	0,20
Донецька	284 574	8,78	262 648	785	50 939	0,19
Житомирська	23 787	0,73	23 493	101	3 338	0,38
Закарпатська	73 516	2,27	70 849	787	6 124	0,46
Запорізька	219 566	6,77	204 691	12 699	29 041	0,23
Ів.-Франківська	46 137	2,11	29 318	286	3 639	0,40
Київська	68 271	2,11	66 664	2	14 206	0,25
Кіровоградська	18 924	0,58	13 567	60	3 100	0,20
Луганська	52 779	1,63	40 504	3	7 747	0,31
Львівська	259 856	8,02	253 017	30 039	24 202	0,48
Миколаївська	147 814	4,56	131 822	12 545	28 545	0,13
Одеська	291 350	8,99	277 067	54 014	54 089	0,20
Полтавська	70 649	2,18	64 820	706	6 564	0,51
Рівненська	32 137	0,99	28 466	73	3 660	0,37
<b>Сумська</b>	<b>16 306</b>	<b>0,50</b>	<b>13 587</b>	<b>25</b>	<b>3 835</b>	<b>0,17</b>
Тернопільська	20 842	0,64	19 503	15	2 526	0,49
Харківська	71 862	2,22	56 520	789	13 575	0,24
Херсонська	205 119	6,33	203 280	6 311	37 838	0,16
Хмельницька	16 971	0,52	16 938	38	2 153	0,46
Черкаська	382	0,01	2 160	-	1 430	0,17
Чернівецька	3 225	0,10	36 188	55	7 374	0,24
Чернігівська	22 350	0,69	21 258	7	5 587	0,17
м. Київ	69 310	2,14	64 359	270	9 552	0,33
м. Севастополь	31 833	0,98	31 433	6 000	4 087	0,25
<i>Значення показника в середньому на область</i>	120 050	3,73	111 854	13 964	17 858	0,26

\* Дані Держкомстату України за 4 квартал 2005 р. та 1, 2, 3 квартали 2006 р. [32]

по регіонах України коефіцієнт використання – 0,26). Найнижчий відсоток рекреантів належить Черкаській, Хмельницькій і Сумській областям. Серед них найвіддаленішою від курортних регіонів України (Чорноморського узбережжя та Карпат) є Сумська область.

Проте в окремих регіонах розвиток рекреаційної галузі має позитивну тенденцію. Так, в столиці України за прогнозами, наведеними в проектній трансформації рекреаційних інституцій, передбаченої Генеральним планом розвитку м. Києва на період до 2010 р. [21, с. 42], рекреаційна місткість закладів курортного лікування зросте у порівнянні з існуючим станом майже на 24%, туристських інституцій – на 52%, закладів для відпочинку – на 11% (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

### Показники трансформації рекреаційної сфери м. Києва

Типи рекреаційних інституцій	Рекреаційна місткість, тис. місць		
	Існуюче положення	2010 р.	2020 р.
Заклади курортного лікування, всього: в тому числі:	10,4	12,9	14,5
санаторії для дорослих	3,3	4,5	5,2
санаторії для дітей	3,6	4,4	4,8
санаторії-профілакторії	3,5	4,0	4,5
Туристські інституції, загалом: в тому числі:	10,5	16,0	22,7
туристські готелі	9,7	14,0	18,1
мотелі-кемпінги	0,8	2,0	4,6
Заклади для відпочинку, всього: в тому числі	23,0	25,6	30,4
Бази, будинки та пансіонати відпочинку	13,7	14,6	17,1
оздоровчі табори	9,3	11,0	13,3

За прогнозними даними Державного науково-дослідного і проектного інституту містобудування [103], згідно з “Концепцією Генеральної схеми планування території України” прогнозується поетапне освоєння рекреаційних територій, які на період до 2026 року складатимуть 48% (3665,0 тис.га.) відносно потенційних ресурсів (7669,0 тис.га. – 12,8% території країни). Необхідно зарезервувати для рекреаційних цілей регіонів України – 4004,0 тис.га. (табл. 1.4).

**Динаміка перспективного розвитку оздоровчих та рекреаційних територій\* регіонів України до 2026 р.**

№ п.п	Регіон	Області в складі регіонів	Потенційні рекреаційні та оздоровчі території, тис. га	Рекреаційні та оздоровчі території, що освоюються, тис. га	Резерв рекреаційних та оздоровчих територій, тис. га	Питома вага територій, що освоюються, відносно потенційних територій, %
1	Україна		7669,0	3665,0	4004,0	48,0
2	Донецький	Донецька Луганська	355,8	336,1	19,7	94,0
3	Придніпровський	Дніпропетровська Запорізька Кіровоградська	270,8	236,0	34,8	87,0
4	Східний	Полтавська Сумська Харківська	944,0	657,8	286,2	70,0
5	Центральний	Київська Черкаська	430,0	191,0	239,0	44,0
6	Поліський	Волинська Житомирська Рівненська Чернігівська	1649,4	438,1	1211,3	26,01
7	Подільський	Вінницька Тернопільська Хмельницька	765,9	460,0	305,9	60,0
8	Причорноморський	АК Крим Миколаївська Одеська Херсонська	618,7	398,0	220,7	64,0
9	Карпатський	Закарпатська Львівська Ів.-Франківська Чернівецька	2634,4	948,0	1686,4	36,0

\*Згідно Земельного Кодексу України (гл. 8, 9) [47] в межах її території серед різних категорій земель виділяються землі оздоровчого призначення, що мають природні лікувальні властивості, та землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів

В умовах нестабільності національної економіки, невизначеності багатьох макроекономічних і соціальних процесів виникає проблема адаптації територіальних соціально-економічних систем до зовнішніх змін. При забезпеченні вирішення даної проблеми важливим є встановлення високих

національних соціально-економічних пріоритетів і цілей державного регулювання в галузі рекреації та туризму (які визначені в законах України “Про курорти” [44], “Про туризм” [46], у “Програмі дій з подальшого впровадження Порядку денного на XXI століття” [113], в Стратегії сталого розвитку туризму та курортів в Україні [136], у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [33], в Концепції гуманітарного розвитку України [66]):

- забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення та укріплення здоров'я; удосконалення правових принципів регулювання відносин у галузі рекреації;

- забезпечення становлення рекреації як високорентабельної галузі економіки України, заохочування національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії рекреації та туризму, створення нових робочих місць;

- розширення міжнародного співробітництва, затвердження України на світовому туристичному ринку, розвиток нових форм і видів рекреації та туризму, зокрема, сільського та екологічного (зеленого) туризму;

- створення сприятливих для розвитку рекреації та туризму умов шляхом спрощення податкового, валютного, митного та інших видів регулювання;

- забезпечення доступності рекреаційних послуг для дітей, молоді, людей похилого віку тощо шляхом введення пільг відносно цих категорій осіб;

- збереження цілісності рекреаційних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля; віднесення до складових структурних елементів екологічної мережі України рекреаційних територій.

2008 рік оголошено Роком туризму та курортів в Україні (Указ Президента України №136/2007 від 21 лютого 2007 р.).

Рекреаційна галузь господарювання відіграє значну роль у розвитку національної економіки, структурно посідаючи вагоме місце в територіальних соціально-економічних системах держави. При цьому пріоритети розвитку країни та її окремих територій декомпонуються в трьох основних цілях суб'єктів



рекреаційної діяльності: економічній, соціальній та екологічній, які у своїй взаємодії спрямовані на створення якісного рекреаційного продукту (рис. 1.2).

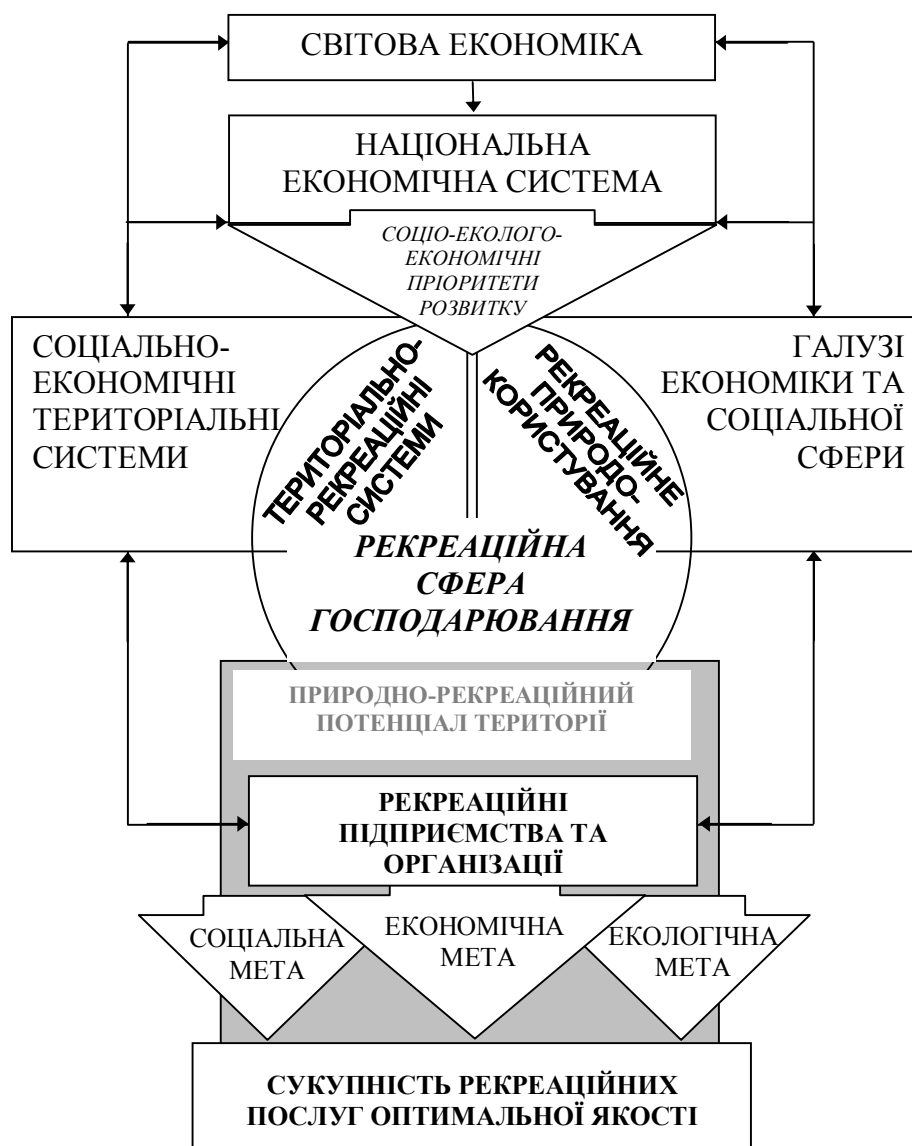


Рис. 1.2. Цілі та місце рекреаційної сфери в територіальних економічних системах

Вибір вказаних трьох цільових аспектів є результатом дослідження сутності рекреаційного природокористування, що разом із рекреаційною галуззю, що використовує культурно-історичні рекреаційні ресурси, утворює власне сферу рекреації. Забезпечує досягнення територіальних соціально-економічних та екологічних цілей один із кінцевих результатів управління розвитком території –

її економічний потенціал, зокрема, така його складова як *природно-рекреаційний потенціал*.

Взагалі термін “рекреація” є сукупністю етимологічних значень, які достатньо повно визначають сутність відповідного явища і процесу: від лат. *recreatio* – відновлення, перерва для відпочинку; від франц. *recreation* – розвага, відпочинок, зміна дії, що виключають трудову діяльність і характеризують простір, пов’язаний з цими діями [92, с. 10-11; 121; 123; 128, с. 580]. Отже, поняття “рекреація” характеризує не тільки процес і заходи щодо відтворення сил людини (фізичних, духовних і нервово-психічних), але й той простір (як правило, спеціалізовані території), в якому це відбувається, і час (вільний від роботи), протягом якого це відбувається. Підкреслено в цьому визначенні саме *відтворювальну* функцію рекреації.

Розрізняють широкий і вузький зміст рекреаційної діяльності [105]: в першому випадку – це комплексне соціально-економічне явище, процес відновлення духовного та фізичного потенціалу людини на основі раціонального використання вільного часу за допомогою природних, економічних і соціальних чинників; у другому випадку рекреаційна діяльність безпосередньо має відношення до процесу відпочинку, тобто проявляється у вигляді конкретних рекреаційних занять або їх циклів.

Слід зазначити, що крім поняття “рекреація” (“рекреаційна діяльність”) характеризує специфічний вид людської діяльності (пов’язаний із відпочинком, лікуванням, підвищенням культурно-освітнього рівня на основі використання природних, економічних і культурних цінностей) й інша дефініція – туризм. У роботі [171, с. 20-21] підкреслюється, що “...і на емпіричному, і на теоретичному рівнях, на основі функціонально-цільового критерію санаторно-курортна сфера, туризм і сфера відпочинку можуть бути інтегровані в єдиний рекреаційно-туристичний комплекс”.

У даному дослідженні ми дотримуємось поглядів, згідно яких рекреація охоплює санаторно-курортну сферу, туризм і сферу відпочинку. Зокрема, специфіка туристичної діяльності пов’язана з тимчасовою міграцією та

перебуванням рекреантів поза місцями постійного проживання. При цьому традиційне розуміння сутності “відтворення сил людини” в туристичній сфері може в деяких випадках трансформуватись, наприклад, якщо йдеться про ділові поїздки, що тільки умовно можна розглядати як відпочинок.

У зв'язку з багатогранністю сутності та змісту поняття “рекреація”, а також відсутністю єдності поглядів на співвідношення понять “рекреація” і “туризм” існує проблема класифікації форм і видів рекреаційної діяльності, які розглядаються в таких роботах як [22; 48; 105; 107]. Зокрема, в роботі [105] рекреаційна діяльність класифікується за функціональними особливостями та цілями на такі види, як лікувально-профілактична, оздоровча, спортивна, утилітарна і пізнавальна.

На сучасному етапі дослідження соціально-економічних аспектів функціонування регіонів поряд із традиційними поглядами на процеси, що відбуваються в сфері рекреації (зокрема, викладених в роботах [2; 89; 95; 117; 140; 141] та ін.), актуальним є залучення так званого синергетичного наукового підходу ([19; 63; 139] та ін.).

Синергетика як нове світобачення та нове мислення, що ґрунтується на сучасних наукових дослідженнях, може зіграти ключову роль у ситуації переходу рекреаційної діяльності до ринкових відносин. Як відомо, синергетичний підхід означає підвищену увагу до деталей і, в той же час, надає можливість побачити широку панораму розвитку процесів, допомагає усвідомити єдність і різноманітність соціально-економічних та еколого-економічних відносин, які вона охоплює. При цьому синергетичне дослідження природно-рекреаційний потенціалу спрямовується, насамперед, на взаємодію його складових, а не на розгляд його як критерія ефективності, оскільки, за Г. Хакеном, синергетика є “вченням про взаємодію”, “спрямованість руху, а не... кінцевий результат” [182].

Найбільш характерні риси, що відповідають синергетичному або традиційному (класичному) типам мислення, зокрема, в сфері економіки природокористування та охорони довкілля, представлені у таблиці 1.5. При цьому зазначимо, що дана класифікація є умовною, оскільки синергетичний тип

мислення не виник раптово, більш того, він ґрунтується на традиційному типі, і в останньому можна знайти приклади синергетичних поглядів.

Таблиця 1.5

**Порівняння принципів положень класичного та синергетичного типів наукового мислення**

Критерій порівняння	Тип мислення	
	класичний	синергетичний
Відкритість/ закритість	тенденція до замкненої форми	тенденція до відкритої форми
Структура	симетричність	структурна асиметрія
Ступінь повторності у дослідженнях	повторність як провідний формотворчий принцип	відмова від повторності, прагнення постійного оновлення наукового матеріалу
Ієрархічність структур	жорстка ієрархія структур	різноманітність структур, їх синтез і зародження нових форм
Тематизм досліджень	головна наукова думка, як правило, виражена однією-двома темами, її викладення концентроване	головна наукова думка представлена комплексом неконтрастних тем (елементів теми) і може бути розосереджена на досить великій площині форми дослідження
Структурованість викладення тем дослідження	теми викладаються структуровано протягом всього дослідження	неперервне становлення наукового тематизму, його оновлення та трансформація

Нова “синергетична” парадигма не виключає глибоких зв’язків синергетики з попередніми науковими явищами. Зокрема, в рамках дослідження формування природно-рекреаційного потенціалу слід згадати вчення В.І. Вернадського [17; 18].

Застосування синергетичного підходу є актуальним для досліджень кризових станів економіки. Криза, в якій опинилась наразі вітчизняна рекреаційна галузь, з погляду синергетики не є однозначно негативним явищем, а, насамперед, важливим орієнтиром в усвідомленні сутності соціально-економічних процесів, пов’язаних із відтворенням духовного та фізичного потенціалу людини. Такі процеси притаманні нелінійним, складним, нестійким системам; і чим міцнішими є ці системи, тим глибшою є криза, що їх руйнує [3, с. 205].

Під час кризи процеси протікають особливо інтенсивно, особливу роль в цьому відіграє зворотний позитивний зв'язок. Криза виникнення системи, за звичай, пов'язана саме із зовнішніми причинами, але в процесі розвитку внутрішні фактори починають відігравати все більш значну роль. Це відбувається ще й тому, що еволюція, як правило, припускає поступове ускладнення системи, збільшення кількості її структурних одиниць. “Розвиток суспільства за одним напрямом неминухо накопичує деякі зміни в системі цінностей населення, накопичує невдоволення, психологічну втому. Коли ці зміни досягають певних порогових величин, в масах і особливо чітко в свідомості лідерів виникає обурення, відмова миритися з минулим порядком. Криза приводить до зміни програми подальшого розвитку суспільства” [3, с. 82].

Будь-яка система рухається від простого до складного, тобто в ході еволюції підвищується складність системи, зростає її інформаційний зміст. Криза порушує узгодженість окремих елементів системи, однак у довгостроковій перспективі сприяє збільшенню її складності та стійкості до зовнішніх впливів. Криза не протікає як “чисте” руйнування, вона завжди супроводжується появою нових структур у системі. Саме цей момент служить спростуванням негативних уявлень про кризу, але криза завжди несе із собою креативний заряд, який сприяє оновленню системи, продовженню її життя на новому рівні.

Кризу переходу рекреаційної сфери до ринкових умов господарювання можна розглядати як процес, що складається з двох стадій: 1) “криза мовчання”: момент, коли зруйновано стару економічну систему, а нова ще не створюється; 2) “криза вибуху”: період нових теорій і практичних експериментів в економічній науці та її галузях.

Природа соціально- та еколого-економічних криз має не стільки енергетичний, скільки інформаційний характер. У зв'язку зі способом передачі інформації за зовнішніми комунікативними каналами (як “вгору” – за наслідковими ланцюгами, так і “вздвж” – серед представників одного покоління), тобто за допомогою навчання, суспільні процеси розвитку отримують

істотне прискорення і протікають на 3-5 порядків швидше, ніж розвиток біологічних систем.

Синергетика як наука синтетичного плану займається поєднанням, суміщенням різнорідних явищ [63]. Тому вона може слугувати базою для дослідження категорії “природно-рекреаційний потенціал” (ПРП), яка поєднує в собі економічні, соціальні, екологічні та природні аспекти. Проте з огляду на складність реалізації на практиці синергетичних підходів доцільно в основі аналізу ПРП території використовувати певне поєднання синергетичного та системного підходів.

Про необхідність застосування системного підходу, в якості теоретичної основи комплексного вивчення і вирішення проблеми планомірного і цілеспрямованого управління розвитком рекреаційного природокористування, що дозволяє аналізувати та впорядковувати цілі функціонування рекреаційно-територіальних систем, встановлювати відповідності між цілями, можливими шляхами вирішення вказаної проблеми і необхідними для цього ресурсами, говориться в роботі [97, с. 26].

На відміну від синергетичного більш традиційний системний підхід (конкретизуючи порівняння в табл. 1.5) характеризується: статичним, морфологічним, іноді функціональним описом систем; наданні великого значення впорядкованості, рівновазі систем; вивченням процесів організації систем; дослідженням в основному внутрішніх елементів систем.

В свою чергу синергетичний підхід характеризується: акцентуванням уваги на розвитку систем; визнанням важливої ролі хаосу в процесах руху систем; вивченням процесів самоорганізації систем; дослідженням комплексу внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків систем.

З огляду на те, що поняття ПРП території трактується дослідниками неоднозначно доцільно провести аналіз сутності та змісту ПРП і суміжних з ним категорій.

Взагалі потенціал (від лат. *potentia* – сила) як узагальнююче поняття, на сутності якого ґрунтуються конкретні пов’язані з ним дефініції, – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані [128, с. 541].

У “Сучасному енциклопедичному словнику” [129, с. 143] потенціал визначається як “.. величина, що характеризує широкий клас силових полів у даній точці”.

У Великій Радянській Енциклопедії (1975) потенціал – “це засоби, запаси, джерела, що є в наявності і можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якої-небудь задачі, можливості окремої особи, суспільства, держави в певній галузі” [9, с. 270]. Таке широке трактування смислового змісту поняття “потенціал” дозволяє застосувати його до різних галузей науки і діяльності людини залежно від того, про яку силу, засоби, запаси, джерела йдеться.

В цілому в більшості робіт періоду 1970-80-х рр. наголошується на важливості вивчення проблем оцінки потенціалу та вказується на існування значних відмінностей у визначенні самого поняття “потенціал”, його сутності, змісту та співвідношення з іншими категоріями [42, с. 20-22; 125, с. 4; 176, с. 6; 177, с. 12]. Разом з тим більшість дослідників в якості основних елементів даного поняття виділяють наявність ресурсної складової та потенційну можливість її використання.

З економічного погляду дефініція “природно-рекреаційний потенціал території” пов’язана з поняттями “виробничий потенціал” і “економічний потенціал”, які набули достатнього поширення у вказаний період. Виробничому потенціалу як складній інтеграційній системі присвячено праці Л.І. Абалкіна, А.І. Анчишкіна, В.М. Архіпова, Е.П. Горбунова, Е.А. Іванова, В.І. Кушліна, І.І. Лукінова, Ф.М. Русинова, Е.Б. Фігурнова, Д.А. Чернікова та інших вчених.

Як і стосовно поняття “потенціал”, найбільше поширення в науці набув ресурсний підхід до концепції виробничого потенціалу. При цьому найвиразніше виділяються дві “ресурсні” позиції. Згідно першої потенціал є сукупністю ресурсів без урахування їх взаємозв’язків і участі в процесі виробництва. Так,

Л.І. Абалкін вважає, що потенціал є узагальненою, збірною характеристикою ресурсів [1, с. 214]. Як “...кількість і якість ресурсів, які має в своєму розпорядженні та чи інша господарська система” розуміє потенціал І.І. Лукінов [80, с. 12]. За Д.А. Черніковим, виробничий потенціал характеризується “...сукупністю ресурсів без урахування реальних взаємозв’язків, що виникають в процесі виробництва” [157, с. 89].

Особливість другої ресурсної позиції полягає в трактуванні потенціалу як сукупності ресурсів, здатних виробляти певну кількість матеріальних благ. Наприклад, Е.Б. Фігурнов вважає, що потенціал “...характеризує ресурси виробництва, кількісні та якісні їх параметри, що визначають максимальні можливості щодо виробництва матеріальних благ у кожен даний момент” [150, с. 38]. Аналогічно розглядає потенціал В.І. Свободін: як “...сукупність ресурсів, що спільно функціонують і володіють здатністю виробляти певний обсяг продукції” [126, с. 6]. На думку Д.К. Шевченко, потенціал є “...сукупністю виробничих ресурсів, сполучених в процесі виробництва, що володіють певними потенційними можливостями в галузі виробництва матеріальних благ і послуг” [168, с. 17].

Виходячи з цих концепцій, потенціал господарської системи містить різні ресурси. Наприклад, Е.А. Іванов [49, с. 47] і В.К. Фальцман [149, с. 3] відносять до них тільки основні виробничі фонди та потужності. На думку Е.Б. Фігурнова, до елементів потенціалу слід віднести ресурси робочої сили, засобів і предметів праці і залучені у виробництво запаси корисних копалин [150, с. 39]. В той же час С.А. Хейнман [153] вважає, що потенціал повинен включати виробничий апарат і рівень технології, природні ресурси і матеріально-сировинний баланс, систему комунікацій, організацію і систему отримання і переробки інформації.

Поряд із ресурсним підходом до визначення сутності потенціалу господарської системи в літературі зустрічаються й інші погляди. Так, Ю.Ю. Донець розглядає потенціал на рівні підприємства як аналог його виробничої потужності, й тому вважає за можливе визначити потенціал як



“максимально можливий річний, добовий, годинний або віднесений до іншої часової одиниці обсяг випуску продукції” [34, с. 3].

Аналіз розглянутих підходів дозволяє зробити висновок про те, що виробничий потенціал господарської системи переважно трактується як сукупність ресурсів, наданих в її розпорядження для виробничої діяльності.

Категорія “економічний потенціал” трактується більш неоднозначно і широко, ніж категорія “виробничий потенціал”. Як правило, ця категорія застосовується до макроекономіки: “економічний потенціал – економічні можливості держави (групи держав), що можуть бути використані для забезпечення всіх її матеріальних потреб” [128, с. 541].

У Великій Радянській Енциклопедії (1975) економічний потенціал характеризується “.. кількістю трудових ресурсів і якістю їх підготовки, обсягом виробничих потужностей промисловості та будівельних організацій, потенційними можливостями лісового господарства, протяжністю транспортних магістралей і наявністю транспортних засобів, розвитком галузей невиробничої сфери, досягненнями науки і техніки, ресурсами розвіданих корисних копалин, тобто елементами, що становлять продуктивні сили суспільства” [8, с. 627].

За П.А. Ігнатовським економічний потенціал містить “...сучасні системи машин та інші знаряддя праці, весь науковий і виробничий арсенал, розвідані запаси сировини та енергії, трудові ресурси, величезний виробничий досвід” [50, с. 76].

Існує також погляд, більш традиційний для радянських учених, наприклад [37], про ототожнення економічного потенціалу з виробничою функцією і виробничою потужністю.

Ряд учених наводить одночасно декілька визначень досліджуваного поняття, наприклад в [176, с. 18] економічний потенціал – це:

- джерело зростання національного доходу та економічної потужності країни; результат розвитку продуктивних сил суспільства;
- показник максимальних виробничих можливостей галузі, підприємств, об’єднань, ресурсів;

- засіб задоволення суспільних потреб; найважливіший чинник зростання національного багатства країни;
- критерій оптимальності планів виробництва матеріальних благ, використання ресурсів і національного багатства.

Аналіз публікацій виявляє значні відмінності у визначенні економічного потенціалу, розумінні його сутності, складових елементів, взаємозв'язку його з такими категоріями, як національне багатство, рівень економічного розвитку.

На думку більшості дослідників, економічний потенціал є узагальнювальним показником, у якому поєднуються природні, виробничі, науково-технічні, соціально-культурні можливості економічної системи. Величина економічного потенціалу визначається розмірами, мірою досконалості та структурою продуктивних сил.

Узагальнюючи проведений аналіз, відзначимо, що можна виділити, принаймні, три підходи до розуміння сутності економічного потенціалу.

По-перше, економічний потенціал як сукупна здатність галузей народного господарства. Так, Б.М. Мочалов розуміє дану категорію як "...сукупну здатність галузей народного господарства виробляти промислову, сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевозити вантажі, надавати послуги населенню" [176, с. 7]. На це ж визначення посилаються В.Н. Мосін і Д.М. Крук [100, с. 82]. У такому ж вигляді це визначення наведене в "економіко-математичному словнику" [78, с. 67] і в "Економічній енциклопедії" [173].

По-друге, економічний потенціал як сукупність наявних ресурсів. Такий підхід простежується в публікаціях [81, с. 28; 108, с. 3; 144, с. 64; 154, с. 10], де зміст поняття "потенціал" підміняється поняттями "ресурси", "інвестиції", "інвестиційні ресурси", "чисельність зайнятих" тощо.

По-третє, ототожнення термінів "економічний потенціал", "економічна потужність", "народно-господарський потенціал". Так, Е. Горбунов вважає синонімами терміни "економічна потужність", "економічний потенціал", "народно-господарський потенціал" [25]. Кажучи про народно-господарський потенціал, Е. Фігурнов посилається на Велику Радянську Енциклопедію, де,

власне, наведене визначення економічного потенціалу [150]. Б.М. Мочалов, навпаки, вважає, що слід відрізнити показники економічної потужності від економічного потенціалу. Економічний потенціал країни, галузі, підприємства, вважає він, характеризується обсягами накопичених ресурсів і максимально можливим обсягом матеріальних благ і послуг, яких можна досягти в перспективі при оптимальному використуванні наявних ресурсів. Економічна потужність характеризує фактично досягнутий рівень розвитку продуктивних сил на певний момент. Економічний потенціал розкриває економічну потужність [176, с. 10]. Відносно понять “народно-господарський потенціал” і “економічний потенціал” Б.М. Мочалов дотримується такого ж погляду, вважаючи, що перше включає друге [176, с. 18].

За думкою Є. Лапіна [72, с. 26] відмінності у визначеннях економічного потенціалу пояснюються тим, що “кожен із дослідників виділяв якусь одну з рис економічного потенціалу, не розкриваючи її повністю. У одних визначеннях робиться акцент на умови і чинники, що визначають величину потенціалу, в інших – на характер суспільно-економічних відносин, в третіх – на результати його використування”.

Отже, до основних характеристик поняття “економічний потенціал” відносять сукупні силові здатності, можливості аналізованої виробничої системи. Ці можливості можуть бути реалізовані тільки за наявності ресурсів. Отже, економічний потенціал характеризується певним набором ресурсів, що володіють дійовими, конкретними, вивченими можливостями, які вже в даний час можуть використуватись у суспільному виробництві. Дані ресурси слід залучати у виробництво або готувати до використання в господарчій системі. Тобто у визначенні потенціалу повинна бути присутньою характеристика досягненого рівня суспільного розвитку.

Якщо розглядати поняття “потенціал” відносно окремого індивіда, колектива підприємства або суспільства, то воно виражає реальні здатності до використання наявних ресурсів для досягнення поставленої мети. В роботі [72, с. 29] суб’єктивний компонент економічного потенціалу розглядається як

“...здатності робітників, колективів до використання ресурсів і створення максимального обсягу матеріальних благ і послуг і здатності управлінського апарату підприємства, організації, галузі, господарської системи в цілому до оптимального використання наявних ресурсів”. Об’єктивний – як “...сукупність трудових, нематеріальних, матеріальних і природних ресурсів, які залучені чи не залучені з деяких причин у виробництво та володіють реальною можливістю приймати в ньому участь”.

У науковій сфері “економіка природокористування” широко застосовується поняття “природно-ресурсний потенціал”, що характеризує максимальну здатність природних систем виробляти певну продукцію. В рамках природно-ресурсного потенціалу розглядаються окремі складові, що виокремлюються у відповідності з особливостями наявного комплексу природних умов і природних ресурсів у їх територіальній визначеності. Це надає можливість проводити аналіз природно-ресурсного потенціалу як комплексу конкретно-функціональних ресурсних можливостей природних систем на рівні окремих територіальних утворень – регіонів, груп регіонів, загальнонаціональному рівні. Відповідно до цього підходу в рамках природно-ресурсного потенціалу виділяється в якості окремої структурної складової і природний рекреаційний потенціал.

Конкретизуючи сутність ПРП території, М.С. Нудельман характеризує його як максимальну сукупну продуктивну здатність природних рекреаційних ресурсів і народногосподарську цінність, яка визначається їх продуктивністю та споживчими властивостями [97, с. 63].

За І.М. Яковенком [181], “природний рекреаційний потенціал – сукупність взаємопов’язаних компонентів природних і природно-антропогенних систем, які створюють можливість розвитку на певній території в даний період часу видів і форм діяльності, спрямованих на задоволення рекреаційних потреб людей усіх рівнів організації (індивідуальних, групових, суспільних).

С.А. Солдатова [130] розглядає дефініцію рекреаційного потенціалу – як “...сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території”. При

цьому визнається ідентичність такої трактовки поняттю “умови та чинники розвитку рекреаційної діяльності”. Рекреаційні ресурси розглядаються як найважливіша складова вказаного потенціалу. Поряд із останнім вона розглядає поняття “господарський потенціал рекреації”, або “матеріально-технічну базу відпочинку та туризму” чи “туристську інфраструктуру”: “це, насамперед, основні фонди, за допомогою яких здійснюється пряме виробництво, продаж і надання товарів і послуг рекреантам, а також і ті допоміжні засоби праці, які прямо не приймають участь у процесі, але служать покращенню умов рекреації.”

На наш погляд, представлені вище визначення природно-рекреаційного потенціалу не розкривають повною мірою економічну та організаційну сутність даної категорії. Виходячи з цього ми вважаємо за доцільне дати авторське визначення категорії “ПРП території”.

В якості основних теоретичних передумов трансформації підходів до визначення категорії “природно-рекреаційний потенціал” ми розглядаємо наступні два положення: по-перше, потенціал є узагальнюючим поняттям на даному етапі наукового розвитку, що переріс з предмету в теорію дослідження. По-друге, потенціал можна використовувати як ідеалізовану модель формування та розвитку економіки на довгостроковому проміжку часу, що враховує різноманітні суб’єктно-об’єктні відносини та спрямована на максимум у реалізації своїх цілей.

Вивчення взаємозв’язків у системі “потенціал” означає, що при їх збільшенні вдосконалюється сама ця система. І це означає, що при трансформації взаємозв’язків вони лише взаємозамінюються. Принципово характер роботи системи не змінюється, змінюється лише її наближення до максимуму, але й сам максимум є також динамічною відносною величиною. Причому максимум є напрямком розвитку саме в економіці (системі, яку спрощено можна зобразити: “виробництво – споживання”), тому тут актуальним є саме потенціал і його вивчення та розвиток.

Отже, виходячи з проведеного вище аналізу категорій, пов’язаних із потенціалом, насамперед, в еколого-економічній сфері досліджень, а також

постановчих питань і положень синергетичного та системного підходів, під *природно-рекреаційним потенціалом території* в даному дослідженні запропоновано розуміти систему соціальних, економічних і екологічних елементів, взаємозв'язків і взаємовідносин, а також організаційно-економічних механізмів, що їх опосередковують, яка синтезує динамічно змінювану здатність певної території максимально формувати і задовольняти рекреаційні потреби населення, шляхом оптимального використання природних, трудових, матеріальних і фінансових рекреаційних ресурсів в умовах конкретних соціо-еколого-економічних відносин.

При цьому система “ПРП території” (рис. 1.3) розглядається як синергетична, тобто така яка має наступні основні властивості: вона є відкритою

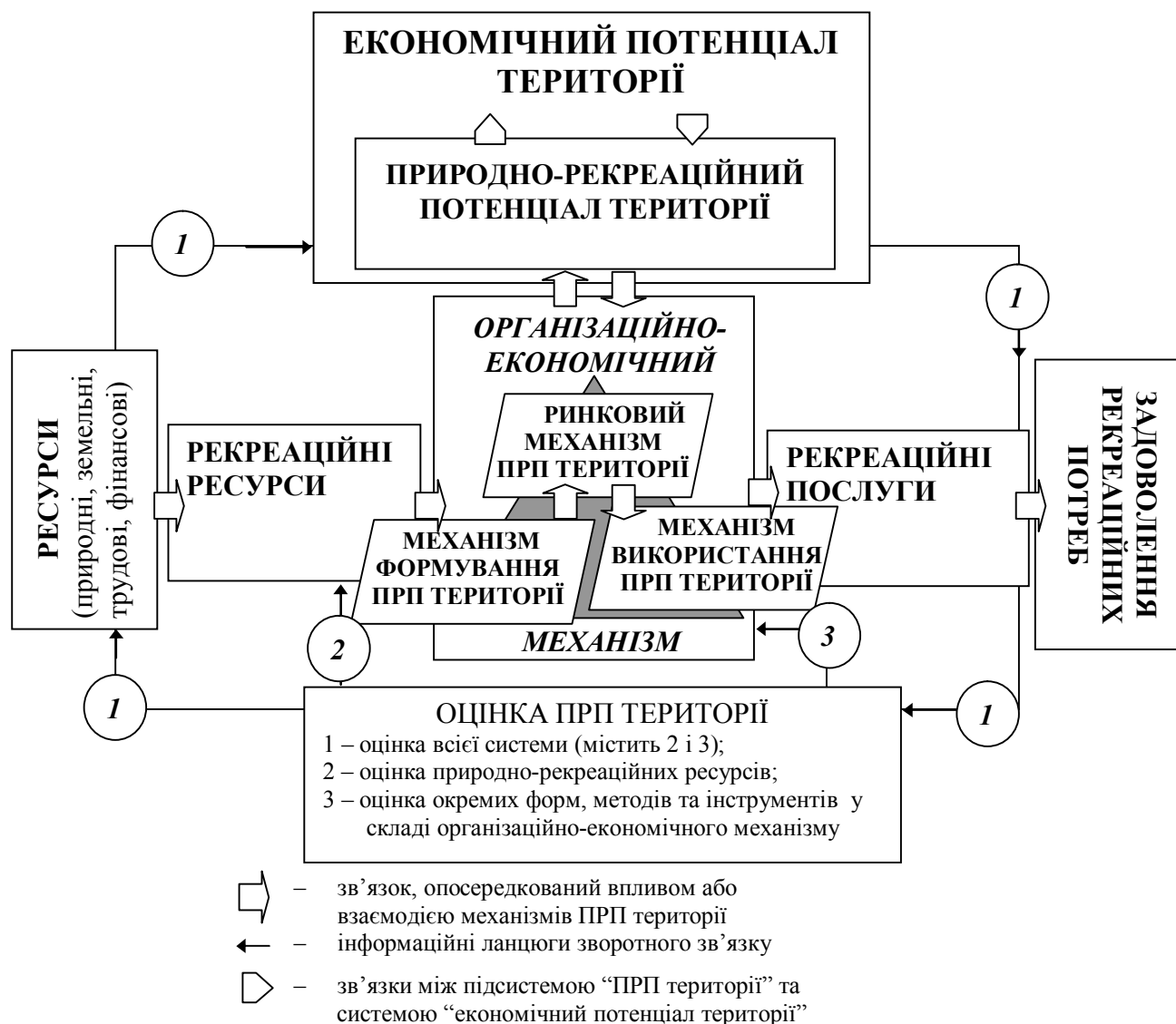


Рис. 1.3. Основні елементи та взаємозв'язки в системі “ПРП території”

й одночасно здатною до управління впливом зовнішнього середовища; встановлює та трансформує цілі свого існування відповідно до змін у системах більш високого рівня; формує власні механізми розвитку на основі вибору напрямів еволюціонування з урахуванням принципів самозбереження та гомеостатичності. З економічного погляду вказані принципи на сучасному етапі розвитку рекреаційного природокористування проявляються в оптимізації всіх взаємозв'язків у системі “ПРП території” в напрямку здійснення максимальних зусиль із формування рекреаційних потреб в умовах формування ринку з метою отримання мультиплікативних результатів від використання природно-рекреаційного потенціалу території при економії всіх необхідних витрат.

Необхідність застосування синергетичного підходу для вивчення ролі та місця природно-рекреаційного потенціалу в системі економічного потенціалу території виходить з того, що для синергетики питання співвідношення цілого та складових його елементів є одним із провідних. Зокрема, теорія самоорганізації припускає, що ціле не дорівнює сумі складових його частин. Подібно до того, як частини, поєднуючись у ціле, утворюють якісно іншу систему, так і сама система перетворює складові її елементи. Цей ефект забезпечується процесами коеволюції підсистем, що складають ціле, їх узгодженості та системної кореляції.

На думку автора роботи [72, с. 35], “не можна розглядати економічний потенціал більш високого рівня як суму потенціалів нижчого рівня. Це пов'язано з властивостями синергізма складних систем. Ці властивості виявляються внаслідок взаємодії елементів системи та не спостерігаються ні в одному із складових елементів окремо. Тому можна припустити, що економічний потенціал території або галузі перевищує за своєю величиною суму економічних потенціалів окремих підприємств. Існує й зворотний зв'язок: величина економічного потенціалу підприємства багато в чому визначається величиною складових елементів економічного потенціалу території, на якій розташоване дане підприємство.”

Економічний потенціал території слід розглядати у вузькому та широкому значеннях. У першому випадку він є критерієм економічної оцінки території, а

саме: її здатність виробляти блага (у випадку ПРП території – її здатність продукувати рекреаційні послуги); у широкому значенні економічний потенціал території – система, що синтезує динамічне зростання такої здатності.

Її основними елементами є: вхідні елементи або ресурси (первинні: природні, земельні, фінансові, трудові, інформаційні; вторинні – природно-рекреаційні; перетворення первинних ресурсів у вторинні відбувається під впливом механізму формування ПРП території); вихідні елементи або результати (проміжні – рекреаційні послуги; кінцеві – задоволення рекреаційних потреб); процесор або організаційно-економічний механізм перетворення вхідних елементів у вихідні; обмеження з боку зовнішнього середовища, які умовно можна узагальнити в границях системи більш високого порядку “економічний потенціал території” (при ототожненні територіального рівня з регіональним у процесі аналізу потенціалу з’являються зовнішні впливи, як правило, побічного характеру від інших мегасистем, таких як національна чи світова економіка); зворотний зв’язок, позитивний чи негативний характер якого, на наш погляд, визначається оцінкою ПРП території в цілому та окремих його елементів.

Слід зазначити, що результатами діяльності досліджуваної системи є також зовнішні ефекти – побічні впливи на третіх осіб, інтереси яких можуть бути представлені в системі “економічний потенціал території”. Крім того, з погляду останньої представлені вище кінцеві результати є для неї проміжними, що використовуються для досягнення загальної економічної мети функціонування територіальної системи. Йдеться про так званий мультиплікативний ефект, зумовлений рекреаційною діяльністю, та який є визначальним, на наш погляд, у роз’ясненні економічного змісту категорії “ПРП території”.

Організаційно-економічний механізм взаємодії елементів та оптимізації взаємозв’язків ПРП території представлено в центрі рис. 1.3 у вигляді трьох складових: механізм формування, ринковий механізм, механізм використання ПРП території. Дані механізми є взаємопов’язаними, віднесення конкретних інструментів чи методів організаційно-економічного впливу на природно-рекреаційну діяльність до одного з цих трьох механізмів має умовний характер.



При цьому слід визначити два напрями побудови та реалізації досліджуваного організаційно-економічного механізму. Перший напрям – це реалізація заходів організаційного характеру для адаптації системи управління природно-рекреаційною сферою території до динамічних умов зовнішнього середовища (на рис. 1.3 представлено як взаємозв'язок вказаного механізму та економічного потенціалу території), другий напрям пов'язаний із удосконаленням самої територіально-рекреаційної системи як сукупності виробничих, соціальних і екологічних факторів (на рис. 1.3 – горизонталь “ресурси – задоволення рекреаційних потреб”).

Отже, економічний потенціал підприємств галузі відпочинку, зосереджених на певній території, відображає реальну, фактичну здатність до надання максимального обсягу рекреаційних послуг з урахуванням конкретних ресурсних обмежень, збалансованості природних, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів. Окрім того, здатності та можливості рекреаційної системи пов'язуються з характером і особливостями соціально-економічних відносин і взаємодій між людьми, підприємствами, організаціями, державними закладами, що прямо чи опосередковано задіяні в господарському процесі відновлення духовних і фізичних сил працюючих. Мета цих відносин і взаємодій полягає, на наш погляд, у пошуку і формуванні потреб і максимальному їх задоволенні за допомогою виробництва рекреаційного продукту при оптимальному використанні ресурсів.

Слід підкреслити, що мета використання ПРП території має двоїстий характер: по-перше, отримання максимуму доходів за мінімізації витрат (економічний аспект); по-друге, задоволення потреб працюючих у відпочинку (соціальний аспект). Крім того, вона підпорядкована загальній соціально-економічній меті територіальної господарської системи. При цьому специфіка рекреаційної діяльності полягає в найбільш тісному зв'язку вказаних аспектів порівняно з будь-якою іншою галуззю господарювання: соціальна мета об'єктивно підпорядкована економічній і за умови ефективної організації відпочинку посилює її. Окремого розгляду потребує екологічний аспект мети управління рекреаційним природокористуванням, що нерозривно пов'язаний з

двома попередніми аспектами й за певних зовнішніх умов є визначальним у розвитку рекреаційних систем.

## **1.2. Аналіз ринкового механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території**

Роль ринкового механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу в створенні рекреаційного продукту на територіальному рівні можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1.4), в основу побудови якої було покладено принципи, викладені в роботах [5, с. 72-75; 68, с. 38-46; 127; 175, с. 461-465].

Згідно принципів “концепції ринків” [68, с. 43-45], які з урахуванням специфіки рекреаційної діяльності можуть бути покладені в основу даного дослідження, ринок рекреаційних послуг (рис. 1.4) утворюють всі реальні та потенційні споживачі з рекреаційними потребами, для задоволення яких вони бажають або готові прийняти участь в створенні рекреаційного продукту.

Для акцентування уваги на власне ринкових взаємозв'язках у дослідженні системи “рекреаційний продукт – природно-рекреаційний потенціал території”, останню було спрощено в плані зведення всіх зовнішніх впливів (державне регулювання, соціальні, екологічні аспекти тощо) в узагальнене “зовнішнє середовище”. Аналогічно – серед усіх можливих ланцюгів зворотного зв'язку на схемі представлені, на наш погляд, основні – зображені штриховими стрілками.

Роль ринкового підходу до ПРП території полягає у балансуванні інтересів рекреаційної галузі (групи рекреаційних підприємств, розташованих на даній території) та власне ринку (групи покупців-рекреантів) (рис. 1.5). При цьому слід урахувати, що розширене трактування рекреаційного ринку (згідно поглядів на множинність ринків сучасної економіки) дозволяє поряд із ринком споживачів рекреаційного продукту окремо розглядати ринок рекреаційних ресурсів (теоретично, окремо можна розглядати також ринок природних ресурсів, які перетворюються на рекреаційні), ринок виробників рекреаційного продукту,

ринок посередників (наприклад, турагентська і частково туроператорська діяльність), ринок держави (територіальні органи та уряд використовують кошти, отримані у формі податків, зборів і штрафів і спрямовують їх за цільовим призначенням для задоволення суспільних потреб).

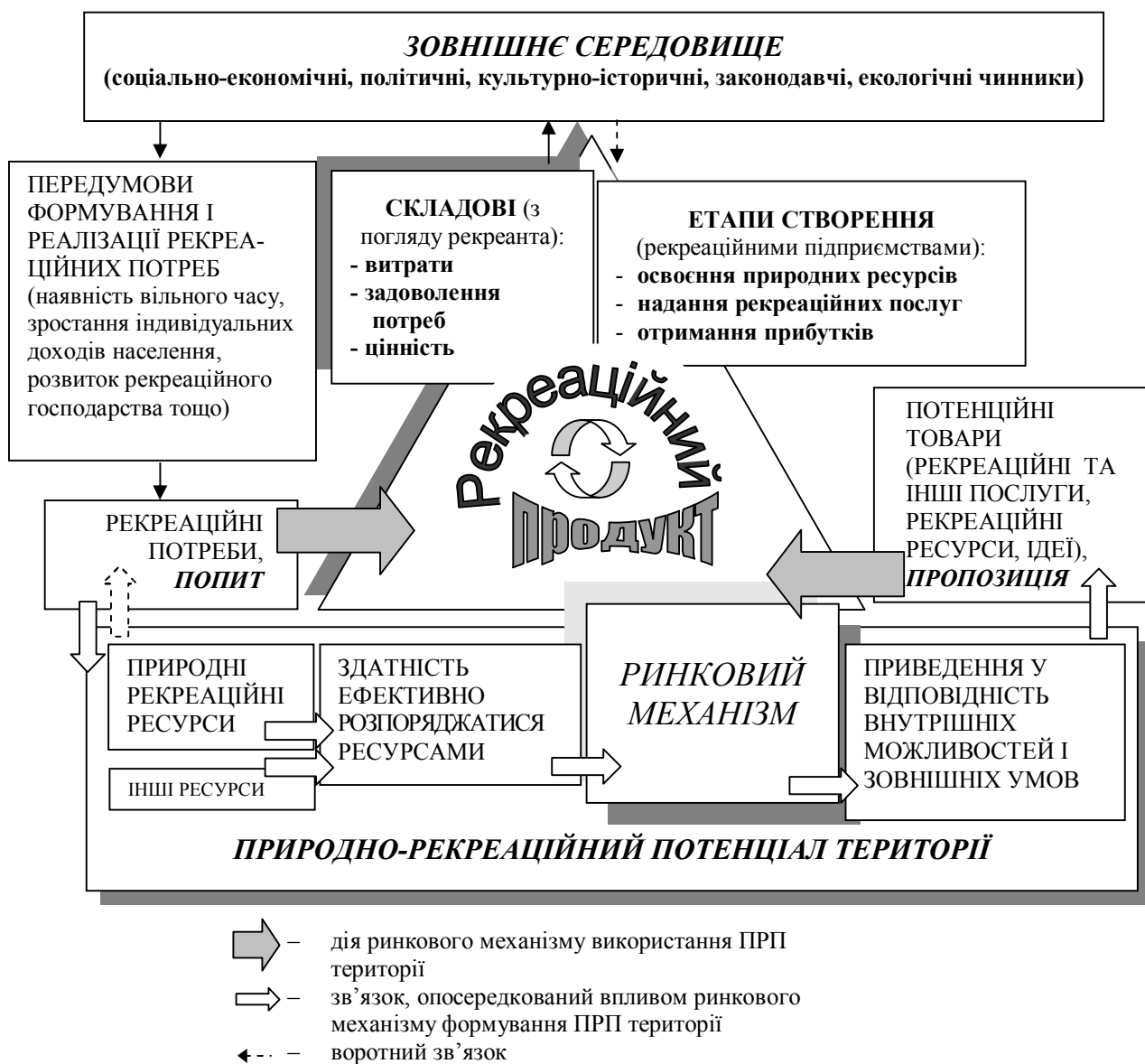


Рис. 1.4. Ринковий механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території

Говорити про врівноважуючу роль потенціалу дозволяє аналіз його змісту, згідно з яким *ринковий природно-рекреаційний потенціал території* – це максимальний обсяг продажів рекреаційного продукту, якого можуть досягти всі

підприємства рекреаційної галузі в межах даного регіону на основі використання природних ресурсів, протягом певного періоду часу при даному рівні маркетингових зусиль і умов зовнішнього середовища; і одночасно це – межа, якої прагне попит по мірі нарощування маркетингових витрат у даному рекреаційному ринковому середовищі.

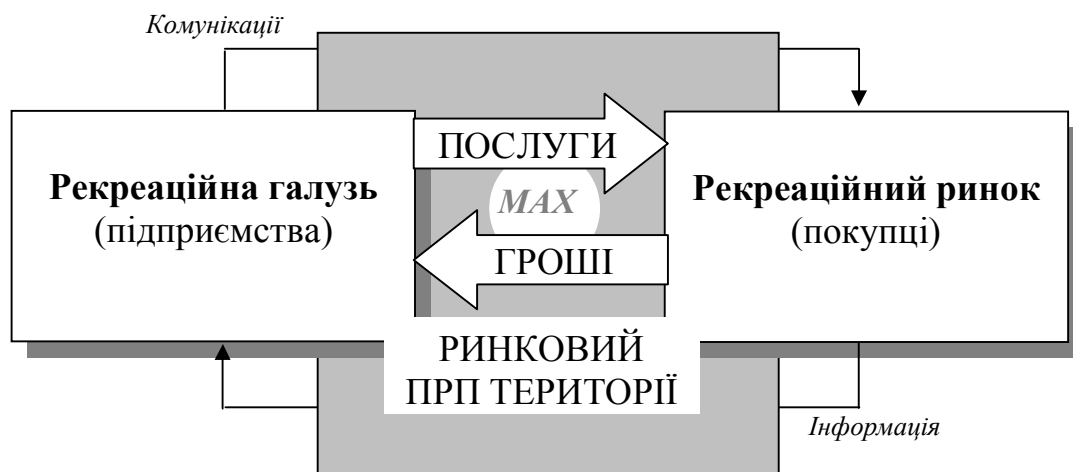


Рис. 1.5. Роль ринкового РРП в ринково-рекреаційній системі території

Вираз “у даному рекреаційному ринковому середовищі” є ключовим у розумінні ринкового природно-рекреаційного потенціалу території: залежність якого від економічної ситуації зображено на рис. 1.6. При цьому під маркетинговими витратами в даному випадку ми розуміємо витрати на створення, просування на ринок, пропозицію та обмін рекреаційних послуг.

Аналогічної думки притримується й автор роботи [124, с. 7-8], що досліджує ринковий потенціал на рівні підприємства та вважає, що його величина визначається максимально можливим обсягом продажів при максимумі витрат на маркетинг при даних умовах зовнішнього середовища. Ринковий потенціал підприємства більшою мірою характеризує його здатність забезпечувати стійке положення на ринку даних товарів і послуг. Величина ринкового потенціалу істотно залежить від чинників зовнішнього середовища: ємності ринку, міри його насиченості, запитів споживачів, вимог посередників, можливостей конкурентів, – а також від маркетингових зусиль: цінової політики, методів стимулювання збути, каналів руху товарів тощо.

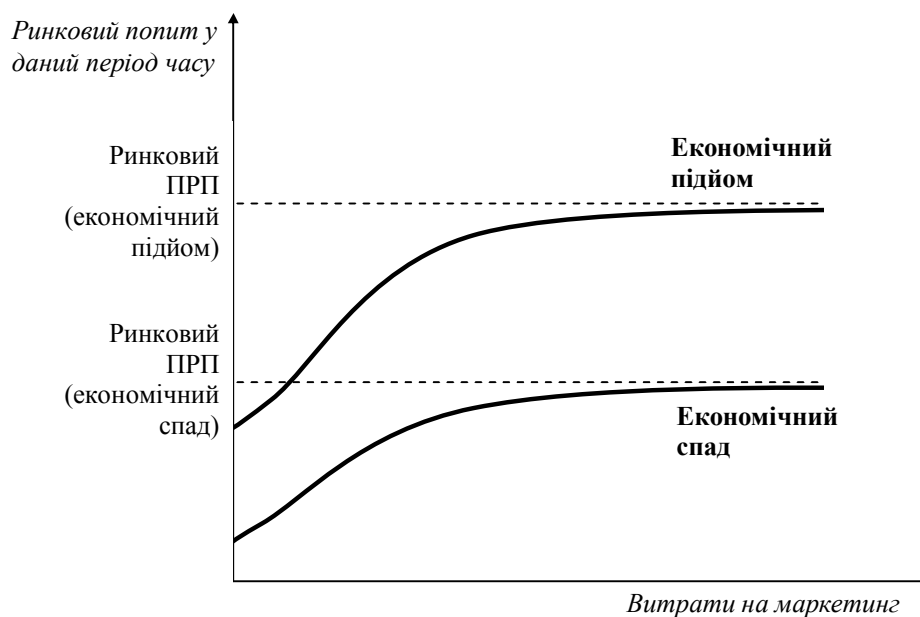


Рис. 1.6. Ринковий попит на рекреаційні послуги як функція витрат на маркетинг (у двох різних ситуаціях на ринку)

За думкою Є. Лапіна [72, с. 31], «...ринковий потенціал підприємства більшою мірою є його зовнішньою характеристикою, що не зачіпає внутрішні складові системи. В той же час економічний потенціал є характеристикою внутрішніх можливостей підприємства у виробництві товарів і послуг і отриманні відповідних доходів. Його величина більшою мірою залежить від кількості і якості економічних ресурсів, якими володіє підприємство і визначається його здатністю адекватно реагувати на зміну ринкової ситуації, можливістю швидкої зміни номенклатури й асортименту продукції, що випускається, відповідно до вимог ринку».

Разом з тим ринковий потенціал рекреаційної галузі на територіальному рівні є формою її економічного потенціалу, що визначається характером взаємозв'язків «попит – пропозиція» між рекреаційними підприємствами та споживачами рекреаційного продукту в межах певної території. При цьому здатність рекреаційних підприємств ефективно розпоряджатися ресурсами даної території за допомогою дієвого ринкового механізму дозволяє приводити у відповідність їх внутрішні можливості та зовнішні умови їх функціонування (рис. 1.4).

Слід зазначити, що зростання обсягів створення продукту рекреаційною галуззю повністю залежить від розвитку інших галузей господарства в межах певної території. Взагалі, за рівнем розвиненості рекреації регіону (країни) можна судити про його загальноекономічний розвиток. Зокрема, в роботі [5, с. 73-74] говориться про двоциклічність туристського ринку країни: "...економіка, що розвивається не має можливостей задовольнити всі потреби й бажання туристів. Різноманітність туристських ресурсів передбачає створення досить складної матеріально-технічної бази туризму. При збільшенні економічної віддачі від туристської індустрії одна частина доходів використовується для задоволення нових туристських потреб, а інша може бути спрямована на розвиток інших галузей економіки, зокрема, промисловості."

Аналіз процесу формування рекреаційного продукту, враховуючи циклічний характер цього процесу, почнемо із етапу формування рекреаційних потреб. Про визначальну роль останніх говориться в роботі [97, с. 6]: "...формування системи рекреаційного природокористування є об'єктивним наслідком зростаючих потреб суспільства в рекреації".

Потреби суспільства й особи в рекреаційній діяльності, тобто рекреаційні потреби, підрозділяються на три групи: суспільні, групові й особисті [143, с. 9]. Всі три групи знаходяться в діалектичній єдності та взаємовпливають одна на одну. Суспільні рекреаційні потреби визначаються як "потреби суспільства у відновленні фізичних і психічних сил, а також всесторонньому розвитку всіх його членів". Особисті потреби – це потреби конкретної особи в знятті стомлення, зміцненні здоров'я, спілкуванні з природою, пізнанні історії та культури, розвазі, спілкуванні з іншими людьми зі схожими захопленнями тощо. Ці потреби є запитом індивідуума до суспільства на так чи інакше організовану рекреаційну діяльність. Групові потреби, займаючи проміжне положення між суспільними й особистими, є визначальними для організаторів відпочинку. Ці потреби, з одного боку, акумулюють інтереси окремих осіб, з іншого боку – виступають як конкретне втілення суспільних інтересів. Групові потреби формуються як формальними групами осіб, наприклад сім'ями, так і неформальними групами,

наприклад групами альпіністів, риболовів тощо. Особливу форму групових потреб в рекреаційній діяльності представляють територіальні спільності людей – населення міст, селищ, областей, країни.

За думкою автора роботи [24, с. 8], рекреаційні потреби визначаються, насамперед, соціально-економічними чинниками, оскільки будь-які потреби є похідними від всієї системи історичних умов розвитку суспільства. Сучасна виробнича діяльність в основному зосереджена в міських поселеннях, отже, й рівень урбанізації значною мірою впливає на рекреаційні потреби, збільшуючи як їх масштаби, так і сприяючи ускладненню їх структури. Зростання культурного й освітнього рівня населення також сприяє зростанню рекреаційних потреб.

На погляд вченого [64, с. 126], одним із факторів формування рекреаційних потреб є умови праці населення, пов'язані з галузевою та професійною структурою господарського регіонального комплексу, та природні умови життєдіяльності: найвищі питомі рекреаційні потреби спостерігаються в тих районах, де вкрай несприятливі природні умови життя сполучаються з великим розповсюдженням галузей з важкими умовами праці. Так, жителі Москви відпочивають за містом в середньому 113 годин за рік, мешканці міст з населенням більше мільйона – 83 год, менших міст – 47 год [102, с. 101].

Різновидом рекреаційних потреб можна назвати потребу в красі, що є проявом естетичного в людині й визначає деякою мірою її духовний світ. Тому при оцінці рекреаційного потенціалу території слід враховувати емоційну дію природного ландшафту або його компонентів на людину. Методики такої оцінки надзвичайно складні, зважаючи на різноманіття параметрів і певної суб'єктивності критеріїв оцінки, проте спроби їх вдосконалення робляться [48, с. 43-55; 89, с. 74; 118, с. 102-118].

Отже, домінуюча функціональна значимість потреб, що реалізуються у вільний час і спрямовані, насамперед, на відновлення фізичної і нервової енергії, витраченої в робочий час, дозволяє визначити дану сферу задоволення потреб як рекреаційну [56, с. 6-9]. Рекреаційні потреби виходять із необхідних умов

нормального людського життя, шляхом їх задоволення компенсується напруга та відновлюється працездатність людини, продовжується саме виробництво.

За походженням (генетична ознака) рекреаційні потреби відносяться до групи фізіологічних (біогенних), вітальних потреб фізичного життя, проте в процесі розвитку умови та способи задоволення рекреаційних потреб набувають все більш складного характеру. Разом з відносно елементарними формуються нові, соціально обумовлені (соціогенні) рекреаційні потреби [56, с. 6-9].

Потреби в рекреації є складовою частиною системи суспільних потреб і розвиваються за загальними законами, дія яких аналізувалася в роботах [35; 73; 74]. Слід зазначити, що рекреаційні потреби тільки умовно можна розглядати як самостійну підсистему, оскільки різні потреби внутрішньо пов'язані між собою в одну природну систему. Вивчаючи динаміку суспільних потреб, необхідно розглядати їх в єдиному соціально-економічному процесі виробництва і споживання [97, с. 11].

На формування і розвиток рекреаційних потреб впливають збільшення тривалості вільного часу, якісна зміна його структури та істотна зміна характеру життєдіяльності людини в умовах науково-технічної революції.

Задоволення рекреаційних потреб залежить від можливостей виробництва рекреаційних послуг, обумовлених рядом чинників. Матеріальним чинником, що впливає на рекреаційний процес, є рекреаційні ресурси – компоненти географічного середовища та об'єкти антропогенної діяльності, які завдяки таким властивостям, як унікальність, історична або художня цінність, естетична привабливість і цілюще-оздоровча значущість, можуть бути використані для організації різних видів і форм задоволення рекреаційних потреб [4, с. 6-9].

Вплив рекреаційних ресурсів, що розглядаються в системі ПРП території, на формування рекреаційних потреб зображено на рис. 1.4 штриховою стрілкою, оскільки, як зазначалось вище, характер цього впливу не є прямим, а обумовлений усією сукупністю взаємозв'язків у системі рекреаційної діяльності. Аналогічно зображено й дію ринку рекреаційних послуг, який у сучасних суспільних умовах можна назвати основною передумовою змінювання індивідуальних рекреаційних



потреб. На рівні виробництва це пояснюється взаємооберненістю впливів у системі “рекреаційні потреби – рекреаційний продукт”: потреби формують продукт, і, навпаки, на основі створеного продукту виникають нові, або продовжують існувати чи трансформуються вже існуючі потреби.

Причому відбувається відповідний еволюційний процес, який має глобальний всеохоплюючий для суспільства характер. Постійне зростання потреб населення і відповідне зростання виробництва в сукупності забезпечують підвищення рівня життя, який “припускає не тільки задоволення потреб фізичного життя, але й задоволення певних потреб, породжених тими суспільними умовами, в яких люди знаходяться і виховуються” [82, с. 150].

На основі рекреаційних потреб формується попит рекреантів, що виражається не стільки в їх бажанні, скільки у здатності отримувати рекреаційні послуги. “Потреби перетворюються на попит, коли за ними – купівельна здатність людини [68, с. 38]”. Тому на сучасному етапі розвитку вітчизняної рекреаційної галузі задача підприємств полягає, з одного боку, в стратегічному спрямуванні своїх зусиль на інноваційне та якісне вироблення рекреаційних послуг у відповідності із загальносвітовими стандартами, а з іншого – у здійсненні реального впливу на попит, шляхом пропозиції необхідних, привабливих і одночасно доступних для більшості громадян рекреаційних послуг.

Про істотний вплив на формування рекреаційних уподобань порівняно невисоких доходів жителів України (середньомісячна заробітна плата в 2003 р. становила близько 460 грн.) свідчать результати опитування, проведеного 2003 року Соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Відповідно до даних опитування мають намір витратити на себе чи члена своєї сім’ї під час відпустки: до 100 грн приблизно 33,9% опитаних; від 100 до 500 грн – 30,9%; від 500 до 1000 грн – 8,9%; від 1000 до 2000 грн – 2,2%; більш ніж 2000 грн – 0,6%. 23,5% із сумою ще не визначились [109, с. 5].

Можливість розгортання галузі санаторного лікування, відпочинку та туризму в Україні прямо пов’язують із формуванням середнього класу – тієї

частини населення, доходи сімей якої достатні, аби задовольнити повністю потребу у товарах першої необхідності і мати можливість купувати товари тривалого користування (рекреаційні послуги умовно можна віднести до групи товарів тривалого користування).

В Україні переважна частина суспільства – це бідні (що можуть купувати лише товари першої необхідності), мало людей середнього класу і скупчені біля олігархів групи дуже багатих сімей [28]. В 2006 р. за даними Держкомстату витрати половини українських родин не перевищували 480 гривень на людину на місяць (половина витрат – на продукти харчування). При цьому майже 30% населення проживали за межею бідності [146], а “багатіють тільки багаті” (згідно з інтерв’ю Голови Державного комітету статистики України О.Г.Осауленка 2006 року) [79].

В роботі [28] порівнюються показники споживання в Україні та Австрії – країні зі стаціонарним станом суспільства, в якому мало бідних, мало дуже багатих і основну частку населення становить середній клас (табл. 1.6). Для того, щоб витрати українця на відпочинок сягали рівня витрат австрійця (близько 12% від загальних витрат споживання) необхідно підняти середньомісячні доходи працюючих в Україні більше ніж у чотири рази. При цьому слід забезпечити наявність товарів і послуг відповідної вартості і якості, якими середній українець неодмінно скористається і за які заплатить.

Окрім того, необхідно звернути увагу на загалом негативну тенденцію, пов’язану зі збільшенням цін на рекреаційні послуги в Україні. Так, в 2007 році порівняно з попереднім роком ціни на послуги та розміщення рекреантів у Криму зросли на 15-30% [69]. Перебування дітей у вітчизняних оздоровчих таборах на узбережжі Чорного моря протягом 10-15 днів у середньому коштує 1500 грн. [76].

Повернемось до аналізу взаємозв’язків на рис. 1.4: на основі взаємодії попиту та пропозиції на рекреаційні послуги виникає рекреаційний продукт. Рекреаційний продукт орієнтований безпосередньо на споживача і врахування його індивідуальних потреб. Тому рекреація як сектор економіки виконує активну

роль у формуванні ринкового простору, що охоплює сфери і галузі, які прямо або опосередковано беруть участь у створенні рекреаційного продукту.

Таблиця 1.6

**Показники місячного споживання дорослої людини у працездатному віці 2004 р. в Україні та Австрії**

Сегмент Споживання	Україна		Австрія		Показник (потреба) місячних витрат на споживання, грн.
	Місячні витрати на споживання, грн.	Відсоток від загальних витрат споживання, %	Місячні витрати на споживання, євро	Відсоток від загальних витрат споживання, %	
Харчові продукти	226,09	55,62	169,10	12,5	226,09
Алкоголь та тютюн	19,49	4,80	36,60	2,7	48,83
Одяг і взуття	29,11	6,93	87,00	6,4	115,75
Житлові витрати	54,46	13,40	331,10	24,5	443,15
Меблі, предмети домашнього побуту	6,93	1,72	94,60	7,0	126,61
Охорона здоров'я	9,21	2,27	32,00	2,4	43,41
Транспорт	12,76	3,14	196,50	14,5	262,25
Зв'язок	9,76	2,15	36,70	2,7	48,83
<b>Відпочинок і культура</b>	<b>10,16</b>	<b>2,90</b>	<b>167,40</b>	<b>12,4</b>	<b>224,27</b>
Освіта	4,17	1,03	2,90	0,2	3,62
Готелі, кафе, ресторани	15,77	3,99	79,70	5,9	106,71
Інші товари і послуги	10,61	2,61	118,10	8,7	157,35
Споживчі товари, всього	406,50	100,00	1351,70	100,0	1806,86
Середньозважений показник зарплати	589,63	Відсоток відносно споживчих витрат 145%	1944,00	Відсоток відносно споживчих витрат 144%	2602,00

Взагалі “послуга – це будь-яка діяльність, яку одна сторона може запропонувати іншій; невідчутна дія, що не приводить до володіння чим-небудь. Її надання може бути пов’язане із матеріальним продуктом” [68, с. 541].

За думкою Л.І. Якобсона [180, с. 11], “...послуга являє собою саме власне акт впливу, а не кінцевий результат засвоєння корисного ефекту, подібний до знань або здоров'я... Послуга – це результат відомих видів діяльності, а знання учня або видужання пацієнта – результат споживання послуги”.

В рекреаційній сфері, як відомо, попит має комплексний характер, оскільки продукт, на який він пред'являється, включає гетерогенну сукупність базових (основних) і додаткових послуг і товарів. Їх відносно короткочасне споживання доповнює повсякденне споживання основної, більш численної групи товарів першої життєвої необхідності в місцях постійного мешкання людей. Тому природа рекреаційного попиту має доповнюючий характер і задовольняється в основному в період відпусток і лише там, де є відповідні рекреаційні ресурси і підприємства: санаторії, пансіонати, будинки відпочинку тощо.

Виходячи з вищенаведеного, з позиції комплексного підходу *рекреаційний продукт* (від лат. *recreatio* – відновлення; *productus* – вироблений) – матеріальний результат (сукупність рекреаційних та інших послуг; рекреаційних ресурсів, що пропонуються як з послугою, так і без неї) праці в рекреаційній сфері діяльності, що характеризується споживчими властивостями та вартістю, отримується на певній території протягом визначеного періоду часу і спрямовується на відтворення сил людини в її подальшій трудовій діяльності.

Таким чином, відмінність між рекреаційним продуктом і рекреаційною послугою, на наш погляд, полягає, по-перше, в тому, що рекреаційний продукт не тільки пов'язаний із матеріальною складовою рекреаційної діяльності (рекреаційними ресурсами), а й має матеріальний вираз; і як наслідок, по-друге, рекреаційний продукт, до складу якого включаються рекреаційні ресурси, рекреаційні послуги, ідеї, додаткові товари, носить більш комплексний характер, ніж рекреаційна послуга.

Аналіз чинників, що формують попит населення на рекреаційні послуги, дозволяє класифікувати їх на специфічні, універсальні та внутрішні [127].

До *специфічних* відносяться чинники, які здатні сформуванати якісно новий характер попиту, змінити, щонайменше, його структуру. Як правило, специфічні чинники даються взнаки, коли відбуваються істотні зміни в життєдіяльності людей. На сучасному етапі розвитку суспільства праця, як і відпочинок все більш інтенсифікується та індивідуалізується. Це не може не позначитися на характері рекреаційного попиту, який виявляється в прагненні окремої людини чи сім'ї

задовольнити свої специфічні запити відносно термінів відпочинку, його виду, вартості та іншого, пов'язаного з рекреацією.

Інша група чинників, *універсальна*, формує рекреаційний попит населення незалежно від того, яка економіка розглядається і на якому рівні розвитку вона знаходиться. Їх можна підрозділити на економічні, соціально-політичні, психологічні, природно-кліматичні, національні та професійні чинники.

Слід зазначити, що впровадження ринкових відносин порушило традиційну модель (схему) дії універсальних чинників на обсяг і структуру попиту. На перший план висуваються чинники регіонального значення, характеристика яких диференціюється по адміністративних територіях, виробничих комплексах і підприємствах, сферах і галузях діяльності, по прибуткових групах населення. Наприклад, істотне розшарування по доходах зробило значний вплив на формування рекреаційного попиту, в якому переважають потреби працівників найбільш платоспроможних секторів і галузей економіки, підприємств і регіонів (територій).

Третю групу утворюють чинники, *породжені внутрішнім середовищем підприємств*. Вони, як і універсальні чинники, досить різноманітні та численні. У зв'язку з тим, що ці чинники іманентні по відношенню до внутрішнього середовища підприємств (рекреаційних технологій), сила їх дії на попит може регулюватися самими підприємствами. Наприклад, сукупність чинників, властивих внутрішньому середовищу конкретного санаторію, формує попит на його послуги, а загальна дія чинників усіх підприємств – попит на регіональний рекреаційний продукт в цілому.

До чинників внутрішнього середовища підприємств можна віднести наступні: профіль установи: кардіологічний, неврологічний, змішаний та ін.; кількість ліжок у здравницях: середньорічна, в період максимального розгортання; оснащеність лікувально-профілактичними підрозділами; терміни лікування, вартість путівки; кількість лікарів та інших категорій працівників, організацію харчування (кратність, змінність, добова вартість раціону, наявність дієтичних блюд); санітарно-технічну характеристику підприємств (кількість

будівель, наявність каналізації, водопроводу, гарячої води, вентиляція); характеристику території (загальна площа, зокрема, під зеленими насадженнями), перспективи розвитку установи тощо.

Перераховані чинники характеризуються відповідними кількісними та якісними параметрами. Число чинників, які реально впливають на формування рекреаційного попиту, збільшується, що спричиняє його різку диференціацію, високу вибірковість і підвищення вимогливості до якості послуг з боку нових високодоходних груп і верств населення. Новий якісний стан попиту почав позначатися на рекреаційних технологіях, а отже, й на обсязі та структурі товарної пропозиції послуг на ринку.

Наявність рекреаційних ресурсів стимулює рекреаційну діяльність, вона ж, у свою чергу, сприяє господарському освоєнню територій та їх охороні. З другого боку, зростання рекреаційної діяльності населення обмежується екологічними можливостями певних територій у зв'язку з об'єктивно існуючою межею рекреаційного навантаження. Перевищення рівня оптимального рекреаційного навантаження на окремі території може привести до порушення екологічної рівноваги і непоправних втрат рекреаційних ресурсів. Виникає задача виявлення оптимальних співвідношень (балансу) рекреаційного попиту і можливої пропозиції рекреаційних послуг і регулювання рекреаційних потоків (перерозподіл їх в масштабі країни) [24, с. 20].

Концептуальні визначення змісту рекреаційного продукту, з погляду їх ретроспективного аналізу, характеризуються трьома основними загальними рисами: по-перше, в них виявляється увага до природи продукту і особливо послуг, що його створюють; по-друге, наголошується на складній, багаторівневій структурі послуг; по-третє, визнається, що споживач пов'язаний з процесом створення послуги.

Згідно з результатами досліджень Балабанова І.Т. [5], Герасименка В.Г. [23], Коссака В.М. [67], Лихоманової О.В. [75], Нориганової О.А. [96], Папиряна Г.А. [104], Серебреннікова І.В. [127] та ін., у концептуальній моделі рекреаційного продукту можна виділити наступні елементи і процеси їх взаємодії:

- матеріальну основу, яка включає природні ресурси та умови, основні фонди;
- рекреаційні та інші послуги;
- гостинність (якщо послуги – це технічна форма виконання замовлення (в рекреаційній діяльності), то гостинність – це ступінь його виконання);
- свободу вибору рекреантом послуг;
- залучення споживача до процесу створення рекреаційного продукту;
- врахування екологічного фактору.

Рекреаційний продукт – результат складного процесу виробництва, що містить чотири стадії:

1) стадія первинних витрат: освоєння природних ресурсів із залученням капіталу, праці, матеріальних та інформаційних ресурсів;

2) стадія проміжних витрат: надання рекреаційних послуг курортами, парками, готелями, ресторанами та ін. рекреаційними підприємствами;

3) стадія проміжних результатів: отримання доходів рекреаційними підприємствами;

4) стадія кінцевих результатів: зростання ВВП за рахунок збільшення продуктивності праці рекреантів.

Отже, на перших двох стадіях у виробництві приймає участь матеріальна основа і, відповідно, рекреаційні послуги мають матеріальний характер. Етап проміжних витрат і результатів починається з прибуття споживача до місця виробництва рекреаційних послуг і відбувається за участю рекреанта на основі свободи вибору. Кінцевий результат відображає головну економічну мету рекреаційної діяльності та передбачає збільшення продуктивності праці споживачів послуг сфери відпочинку і як наслідок – зростання ВВП території.

Згідно роботи [127], можна виділити наступні основні рівні рекреаційного продукту в економіці країни:

1) *елементарний* рекреаційний продукт спеціалізованого підприємства рекреаційної сфери; включає послуги з розміщення рекреантів; а також спеціалізовані послуги (санаторно-курортне лікування, екскурсії, профілактичне

оздоровлення тощо) у різних співвідношеннях. Елементарний продукт є оригінальним, спеціалізованим і створюється одним підприємством (організацією);

2) *регіональний* рекреаційний продукт включає всю сукупність послуг, що надаються за плату рекреантам в курортній (рекреаційній) місцевості;

3) *національний* рекреаційний продукт включає всю сукупність рекреаційних послуг і видів діяльності з їх організації в межах національної території, а також за кордоном, якщо виручка від їх реалізації надходить у розпорядження національних підприємств (установ).

Отже, процес функціонування рекреаційної сфери, виробництва рекреаційного продукту в економіці країни розглядається на трьох рівнях: елементарному (рівні підприємства), територіальному (регіональному) і національному. При такому підході виникає можливість аналізу процесів виробництва, обігу і споживання рекреаційного продукту, оскільки саме між цими трьома рівнями існують якісні відмінності, а саме – у протіканні відтворювального процесу. Якщо на елементарному рівні відтворення рекреаційного продукту може розглядатися без урахування його матеріально-речовинної структури, то на регіональному рівні такий підхід неможливий, оскільки відшкодування всіх витрат у натуральному виразі в даному випадку можливе тільки за наявності певної натуральної структури регіональних ресурсів. Об'єктом нашого дослідження є регіональний рівень виробництва рекреаційного продукту.

При цьому вибір рекреантом способу задоволення своїх потреб, на наш погляд, пов'язаний, насамперед, із відповідними витратами, що поряд із власне задоволенням, що отримується ним в процесі відтворення його фізичних і духовних сил, і цінністю рекреаційних послуг (оцінкою відпочиваючим здатності послуг загалом задовольнити його рекреаційні потреби) є третьою важливою складовою рекреаційного продукту (рис. 1.4). Взаємозв'язок елементів “цінність”, “задоволення”, “витрати” можна пояснити наступним чином: цінність рекреаційного продукту проявляється в ступені задоволення потреб



відпочиваючого, що досягається при мінімальних витратах на отримання рекреаційних послуг.

Цінність у рекреаційній сфері, як правило, асоціюється з поняттям комфорту. У роботі [96] розглядаються різні аспекти рекреаційного комфорту: інформаційний, економічний, естетичний, побутовий, психологічний. Під економічним комфортом розуміють зручність розрахунку для гостя, систему дисконту, бонусів, клубних карт та інші заходи, покликані мотивувати гостя в повторному виборі місця та способу відпочинку.

Необхідно відзначити, що в даний час в Україні все більше уваги надається питанням забезпечення якості рекреаційного продукту, що розглядається як найважливіший чинник у конкурентній боротьбі на ринку рекреаційних послуг, яка виражається не стільки в конкуренції між підприємствами, що беруть участь в створенні рекреаційного продукту як такого, скільки конкуренція їх професіоналізму. Відбувається жорстка сегментація ринку, конкуренція розгортається всередині кожного сегменту.

Отже, враховуючи аналіз результатів, наведених вище, передумовами створення якісного рекреаційного продукту є наступні:

1) дотримання основних і найбільш важливих для рекреаційної діяльності принципів сучасного сервісу: максимальна відповідність послуг вимогам споживачів і характеру споживання; нерозривний зв'язок рекреаційного сервісу з маркетингом, його основними принципами і задачами; гнучкість рекреаційного сервісу, його спрямованість на комплексне врахування змінних вимог ринку;

2) робота персоналу, задіяного в рекреаційному бізнесі: ергономічність робочих місць; чітке формулювання правил, обов'язкових для виконання кожним співробітником; чітка система оцінки якості роботи кожного співробітника, що дозволяє об'єктивно вимірювати кількісно та якісно ефективність рекреаційного сервісу, особливо таких його елементів, що важко піддаються обліку, як доброзичливість і ввічливість; мотивація персоналу, його зацікавленість у досягненні загальноорганізаційних цілей, бажання й уміння робити всю роботу

максимально ефективно; готовність до самовдосконалення; система підвищення кваліфікації персоналу;

3) оптимізація організаційної структури управління рекреаційних підприємств. Чим довший ланцюжок проходження замовлення, тим більша вірогідність здійснення помилки: оптимальною є така організаційна структура управління, де число елементів гранично мале (але без збитку для якості обслуговування). Необхідною умовою забезпечення безперервності технологічного процесу з однаковим рівнем якості обслуговування є також ефективність взаємодії всіх елементів структури, що дозволяє негайно виправляти помилки і виключати можливість їх повторення;

4) всесторонній, повний, об'єктивний і безперервний контроль за якістю рекреаційного сервісу, що припускає: участь рекреантів в оцінці якості і контролю за нею; створення методик і критеріїв, що дозволяють співвіднести вимоги стандартів з фактичним положенням справ; створення систем самоконтролю персоналу; постійна робота з групами якості; застосування чітко сформульованих кількісних критеріїв оцінки якості послуг, що надаються; участь персоналу в створенні систем і критеріїв якості; застосування технічних засобів контролю за якістю; створення служб контролю, куди б входили представники різних служб;

5) екологізація процесу рекреаційної діяльності на всіх його етапах: від розробки програми із започаткування рекреаційного бізнесу на певній території – до реалізації на ринку рекреаційного продукту. При цьому екологізація в широкому розумінні означає врахування екологічних аспектів (охорона, підтримання та покращення якості навколишнього середовища) у вивченні або управлінні певним об'єктом, явищем або процесом відповідно до прийнятих чи встановлених у суспільстві норм і стандартів.

Перейдемо до розгляду завершальних етапів формування ринку рекреаційних послуг в Україні: процес обміну і трансакцій; налагодження відносин між партнерами та система взаємодії в рекреаційній сфері господарювання.

Відомо, що людина може відпочивати або самостійно (так званий “дикий відпочинок”), або організовано в обмін на гроші. Для того, щоб відбувся ринковий рекреаційний обмін, необхідне дотримання наступних умов: по-перше, кожна з щонайменше двох сторін повинна мати щось цінне для іншої сторони; по-друге, кожна сторона вважає пропозицію про співробітництво можливою або вигідною. На жаль, для значної кількості населення нашої країни одночасне виконання цих умов стосовно відпочинку часто є практично недосяжним.

Коли обмін починає розглядатись як процес, а не одноразові акти, можна говорити про здійснення так званих трансакцій, що передбачають у сфері відпочинку, зокрема, такі виміри рекреаційних послуг як умови, час і місце угоди. За умови існування ринку юридична система наполягає на укладанні сторонами угоди про обмін, в якій для підвищення ефективності обміну суб'єкти ринку повинні проаналізувати: що конкретно кожна із сторін пропонує віддати і що отримати натомість в результаті трансакції. У вітчизняних умовах укладання подібних угод часто відбувається з юридичними порушеннями, що мають негативні наслідки, як правило, для людей, що бажають гарантовано отримувати якісний рекреаційний продукт.

Більш розвиненими, порівняно з трансакційними, на ринку рекреаційних послуг є довгострокові взаємовигідні відносини з ключовими партнерами, що взаємодіють на ринку: рекреантами, рекреаційними підприємствами та організаціями, дистриб'юторами з метою встановлення тривалих привілейованих відносин. Дана тенденція пояснюється, насамперед, тим, що на світовому ринку рекреаційних послуг відбувається жорстка конкуренція. Попит явно нижчий за пропозицію, і за клієнтів йде запекла боротьба.

Рекреаційні компанії, що вміють ефективно, швидко працювати, намагаються сформувати довгострокові довірчі відносини з найбільш цінними споживачами, постачальниками та посередниками. Конкурентні переваги здобуваються, насамперед, високим рівнем обслуговування та розумними цінами на рекреаційні послуги. Організація таких відносин спрямована на встановлення тісних економічних, технічних і соціальних зв'язків з партнерами, які дозволяють

знизити трансакційні витрати та зекономити час. Кінцевий результат – формування унікального активу рекреаційного підприємства – його системи взаємодії.

Територіальна система взаємодії у сфері рекреації включає в себе рекреаційні підприємства і всі зацікавлені в їх роботі групи: відпочиваючих, найманих працівників, постачальників, дистриб'юторів, рекламні агентства, університетських вчених, представників регіональної влади і всіх, з ким ці підприємства встановили взаємовигідні ділові відносини. Отже, конкурують уже не стільки рекреаційні території, а скільки відповідні системи взаємодії в цілому: виграє той регіон, якому вдалося побудувати найбільш ефективну систему взаємовідносин між суб'єктами ринкових рекреаційних відносин.

Отже, аналіз передумов формування ринку рекреаційних послуг в Україні дозволяє зробити наступний узагальнюючий висновок. На основі формування та необхідної реалізації рекреаційних потреб утворюється попит на рекреаційний продукт, який виникає внаслідок пропозиції рекреаційних послуг спеціалізованими підприємствами та організаціями певної території. Фактором, що підтримує та максимізує взаємозв'язок між попитом і пропозицією на рекреаційний продукт, є ринковий природно-рекреаційний потенціал. Створення ефективної системи взаємодії та партнерських відносин між суб'єктами рекреаційної діяльності, що наразі є питанням формування та розвитку, дозволить говорити про ринок рекреаційних послуг в Україні.

### **1.3. Принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території**

Перехід України до ринкових умов господарювання вимагає формування організаційно-економічних механізмів нового для нашої країни типу. Традиційна економічна наука вважає ядром організаційно-економічного механізму в умовах ринку діалектичну єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції; відповідно, до елементів даного механізму відносять: методи, форми, інструменти,

важелі державного регулювання та ринкової саморегуляції. Організаційно-економічний механізм слід розглядати в сукупності всіх його складових, з урахуванням кінцевого результату (оптимуму) та циклічного характеру будь-яких соціально-економічних процесів.

Для більш глибокої характеристики ролі та з'ясування специфічних економічних особливостей організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території проаналізуємо власне поняття “механізм” з етимологічно-змістовного погляду.

У словнику іншомовних слів (1977) механізм (від грец. *μηχανη* – знаряддя, пристрій) – сукупність процесів яких-небудь явищ; сукупність ланок, що передає чи перетворює рух [128, с. 431].

В Економічній енциклопедії (2001) також представлено два трактування механізму: по-перше, “це система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності”; по-друге, “це внутрішній пристрій машини, устаткування тощо – система певних ланок та елементів, що приводить їх у дію” [39, с. 355].

У Великому економічному словнику за ред. А.Н.Азріліяна (2002) [10, с. 635] механізм – “послідовність станів, процесів, що визначають собою певну дію, явище”.

Отже, у трактуваннях поняття “механізм” підкреслено його дієвість, яка визначається дієвістю окремих ланок і елементів механізму. Тобто просліджується синергетичний, фрактальний, зміст категорії, що досліджується: коли частина подібна до цілого та навпаки.

За М.М. Моїсеєвим [94, с. 157], “...проблеми механізмів складають великий розділ теорії організації... Кожній організаційній структурі властива своя власна гама протиріч, і, отже, вона породжує свій власний, їй одній властивий стереотип поведінки людей. Говорячи про механізми, ми неминуче повинні говорити й про організаційні структури, які забезпечують їх ефективність. Зворотне твердження настільки ж очевидне: основна властивість організації – ті механізми, які вона породжує”.

Незалежно від фізичної природи механізмів всі вони “...мають одне спільне – всі вони переносять і перетворюють інформацію (і енергію). В результаті одні форми руху трансформуються в інші (як в техніці), виробляються команди (як в системах управління), регламентується діяльність людей (як в економіці). Механізми можуть інтенсифікувати діяльність людей, спрямовувати її за визначеним напрямом або, навпаки, ...позбавляти їх ініціативи та енергії”. При дослідженні проблеми механізмів в економіці вчений наголошує на значенні та ролі зворотного зв’язку: “без системи зворотних зв’язків, тобто без господарчих механізмів економіка просто й не може існувати” [94, с. 167-168].

В економічній літературі зустрічаються такі “відтінки” механізму, як: організаційний, економічний, організаційно-економічний, фінансовий, ринковий тощо.

Поняття “економічний механізм” вперше введене у користування французьким вченим Ш. Рістом у кінці 40-х років XX ст.; уточнене в 60-х роках XX ст. англійським економістом Г. Шеклі [38, с. 614]. Вони ототожнювали економічний механізм з “економічним режимом” чи “економічною теорією”. У 60-х рр. XX ст. французький економіст А. Кульман тлумачив економічний механізм як “...необхідний взаємозв’язок, що природно виникає між різними економічними явищами”; до найпоширеніших економічних явищ він відносив виробництво, споживання, обмін.

Слід підкреслити беззаперечний синергетичний зміст останнього визначення, оскільки саме взаємозв’язки, а не елементи, які, до речі, також породжуються взаємозв’язками, є центром уваги синергетики як нової наукової парадигми. При цьому, виходячи зі змінності об’єктивних і суб’єктивних чинників, кожному етапу еволюції суспільного розвитку, кожній державі, території, організації відповідає свій економічний механізм; універсальних і стандартних механізмів не існує в принципі.

Економічний механізм у залежності від ієрархії соціально-економічних систем має власну специфіку формування та розвитку. На територіальному рівні даний механізм передбачає реалізацію впливу державного регулювання на стан

ринкової рівноваги регіону через реакцію ринкових законів. На рівні галузі економічний механізм включає чинники, які характеризують галузеві особливості та визначають ефективність його дії. Нормальне функціонування економічного механізму забезпечує вдало сформований дієвий інструментарій.

На нашу думку, остання теза пояснює необхідність використання терміну “організаційно-економічний механізм”, тобто останній включає: по-перше, взаємозв’язки між об’єктами та суб’єктами економічних відносин і, по-друге, управлінський вплив, за допомогою відповідних засобів, методів та інструментів, – як забезпечення установленної нормальності функціонування певної системи, процесором якої є даний механізм.

Традиційна економічна наука вважає ядром організаційно-економічного механізму діалектичну єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції. Відповідно, елементами даного механізму є такі: методи, форми, інструменти, важелі державного регулювання та ринкової саморегуляції. Організаційно-економічний механізм слід розглядати в сукупності всіх його складових, з урахуванням кінцевого результату (оптимуму) та циклічного характеру всіх соціально-економічних процесів, зокрема, рекреації.

До моменту докорінних політичних і економічних перетворень (1991) в рекреаційних комплексах України склалася вельми складна і специфічна організаційна структура управління. У ній на загальносоюзному рівні керівництво, фінансування, планування рекреаційної діяльності здійснювалося різними органами, у віданні яких знаходилися об’єкти рекреаційної сфери: Міністерством охорони здоров’я СРСР, ВЦСПС, ЦК КПРС, республіканськими, обласними відділами партії, різними відомствами, більшість яких знаходилася поза курортними зонами.

Основними перевагами даної структури були жорсткий централізований облік і контроль за фінансовою діяльністю; перспективне планування розширення і нового будівництва курортних підприємств; залучення значних коштів за лінією централізованого планування на розвиток рекреаційних комплексів; зацікавленість різних відомств в розвитку своїх підрозділів, що забезпечувало

значний приток інвестицій в сферу рекреації. Проте негативних сторін у такої організаційної структури було значно більше, ніж позитивних.

На думку вчених [40], основним негативним наслідком такого підходу до управління рекреаційним комплексом була роз'єднаність дій виробників рекреаційних послуг, що спричинило: безсистемність і некомплексність розвитку рекреаційних об'єктів; нераціональне використання рекреаційних ресурсів; негативний вплив на природне навколишнього середовища; невідповідність у розвитку рекреаційних підприємств; централізоване планування обсягів рекреаційних послуг без урахування реальних потреб; відсутність економічних стимулів подальшого розширення обсягів послуг, їх видів і якості; жорстке адміністрування і втручання вищестоящих органів у внутрішньогосподарчу діяльність рекреаційних підприємств.

У 1993 році в Україні усувається монопольна власність держави на об'єкти рекреаційної сфери, що спричинило впровадження різних форм власності функціонування рекреаційних об'єктів. Державна власність збереглася на рекреаційних об'єктах міністерств оборони, внутрішніх справ, охорони здоров'я та ін. Профспілкові здравниці стають власністю АТ "Укрпрофздравниця". Створюються рекреаційні об'єкти на базі оренди, приватної та акціонерної власності. Виникає необхідність нового підходу до створення організаційної структури управління рекреаційними комплексами, яка б забезпечувала господарську самостійність економічних суб'єктів комплексів.

При дослідженні принципів формування сучасного регіонального рекреаційно-економічного комплексу як соціально-економічної системи автори роботи [40] акцентують увагу на наступних двох основних моментах: по-перше, потрібен принципово інший підхід до організації функціонування і розвитку комплексу в порівнянні з тим, що склався в період централізованого господарювання. При цьому слід враховувати обмеженість фінансових і матеріальних ресурсів, якими володіють господарські підрозділи; здатність аналізувати економічну інформацію в нових умовах; труднощі в переорієнтації психології господарювання (поведінки). Йдеться про те, що господарські одиниці



рекреаційно-економічного комплексу спираються на практику, яка вже склалася, але при цьому не мають в своєму розпорядженні відпрацьованих згідно новим ринковим умовам методів оптимізації господарського процесу. Крім того, через психологічну інерцію їм украй важко міняти практику господарювання, що склалася, і хоча в даний час відбуваються значні зміни, поведінка господарських одиниць багато в чому визначається минулим досвідом.

По-друге, потрібна принципово нова концепція економічного середовища, що базується на основних положеннях ринкової економіки (ціни рівноваги, відміна субсидій збитковим господарським одиницям, чистий прибуток як головний економічний стимул, рекламні заходи тощо), якій повинні відповідати: новий механізм перерозподілу економічних ресурсів між неефективними, з погляду господарювання, і високорентабельними господарськими об'єктами, що відповідають вимогам розвитку регіону; виділення пріоритетних напрямів діяльності, продиктованих потребами якнайшвидшого досягнення високого рівня рентабельності господарської діяльності; фокусування уваги на якнайшвидшому подоланні суперечностей між досвідом минулого і вимогами сьогодення і майбутнього.

Отже, складність взаємовідносин у рекреаційній сфері в умовах ринку визначається безліччю об'єктно-суб'єктних інтересів учасників рекреаційної діяльності, а саме: рекреантів, підприємств рекреаційної сфери, держави, третіх осіб, природно-рекреаційних ресурсів та умов. Досягнення оптимуму в їх взаємодії – головна мета формування організаційно-економічного механізму оптимізації рекреаційної діяльності.

Пошук “територіального оптимуму”, що в рекреаційній сфері сполучає економічні, соціальні та екологічні взаємозв'язки, є наслідком вирішення проблеми найбільш раціонального використання всіх ресурсів, що належать даній території. В роботі [85] територіальний оптимум розглядається як сукупність найсприятливіших природних і соціально-економічних умов на певній території, яка за належної організації дозволила б найбільш ефективно використовувати ресурси та інфраструктуру з метою досягнення найкращих соціально-економічних

результатів за умови збереження рівноваги в навколишньому середовищі в процесі розвитку та розміщення виробничих сил.

М. Мелешкін [85] один із перших серед вітчизняних вчених-економістів, що досліджували проблеми взаємодії природи та економіки, зазначав, що в системі “економіка – довкілля” не може бути віддана перевага ні економіці перед навколишнім середовищем, ні довкіллю перед економікою. Задача управління еколого-економічними системами полягає в тому, щоб забезпечити таку внутрішню взаємодію їх елементів, за якої високі темпи розширеного відтворення, економічного росту та підвищення добробуту поєднувалися б із збереженням, безперервним покращенням і розвитком як окремих сфер, так і всього довкілля.

На думку автора роботи [147] для формування моделі оптимального (збалансованого) розвитку економіко-екологічної системи регіону необхідно дослідити структури та основні матеріально-речові та інформаційні потоки, що виникають при функціонуванні цієї системи та є результатом взаємодії двох підсистем – економічної та екологічної. Основним індикатором може бути якість довкілля, яка відображає рівень антропогенного впливу на навколишнє середовище, є сигналом зворотного зв'язку й тому може використовуватись у системі планування та управління розвитком території. В економічному аспекті якість довкілля відображає виникнення в ланцюгах виробництва продукції природного компоненту витрат зворотного зв'язку, що визначаються в економічній літературі як додаткові витрати, викликані забрудненням навколишнього природного середовища.

Слід визначити два напрями побудови та реалізації організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території. Перший напрям – це реалізація заходів організаційного характеру для адаптації системи управління природно-рекреаційною сферою території до динамічних умов зовнішнього середовища, другий напрям пов'язаний із удосконаленням самої територіально-рекреаційної системи як сукупності виробничих, соціальних і екологічних факторів. Організаційно-

економічний механізм, структура якого зображена на рис. 1.7, дозволяє оптимізувати рекреаційну діяльність та встановити оптимальні пропорції витрат на формування, використання і розвиток природно-рекреаційного потенціалу території.



Рис. 1.7. Структура організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території

Даний механізм, поєднуючи в собі економічні, фінансові, організаційні, нормативно-правові та інформаційні методи та інструменти, виконує функцію процесора системи “природно-рекреаційний потенціал території”. Сутність цієї функції полягає в перетворюванні вхідних елементів або ресурсів (первинних: природних, земельних, фінансових, трудових, інформаційних; вторинних – природно-рекреаційних) у вихідні елементи або результати системи (проміжні – рекреаційні послуги; кінцеві – задоволення рекреаційних потреб – рекреаційний продукт). При цьому основними первинними ресурсами в системі “ПРП

території” є, безумовно, природні ресурси. Роль інших первинних ресурсів на етапі формування ПРП території полягає в забезпеченні процесу перетворення природних ресурсів на рекреаційні. Наприклад, стосовно функціонування рекреаційних організацій і підприємств в межах певної території під фінансовими ресурсами останньої ми розуміємо грошові кошти різних джерел фінансування, призначені, насамперед, для збереження, відтворення та сталого використання рекреаційних ресурсів, що розташовані на даній території.

Ефективність організаційно-економічного механізму з функціонального підходу (планування, прогнозування, організація, регулювання, координація, стимулювання, мотивація, контроль рекреаційної діяльності) пояснюється раціональністю та повнотою управління його складовими. При цьому її досягнення можливе лише за умови належної роботи відповідних організаційних структур, які б визначали політику розвитку галузі та забезпечували координували рекреаційну діяльність у регіонах.

На сьогодні перед кожним суб'єктом рекреаційного господарювання стоїть триєдине завдання: по-перше, підвищення доходності від використання рекреаційних ресурсів для забезпечення власного функціонування; по-друге, задоволення рекреаційних потреб населення на даний момент і в довгостроковій перспективі; по-третє, збереження екології рекреаційних районів і територій.

Досягнення вказаних цілей можливе завдяки застосуванню певних інструментів, які визначають параметри та ефективність функціонування організаційно-економічного механізму рекреаційних систем і поділяються на загальнодержавні, територіальні, галузеві та локальні (в межах окремих організацій і підприємств). Загальнодержавні інструменти забезпечують певне макросередовище функціонування рекреаційної галузі та ринку її послуг. Галузеві – якісні параметри функціонування галузі, створюючи сприятливі умови для мікроекономічного розвитку.

Одним із актуальних питань оптимізації організаційно-економічного механізму формування природно-рекреаційного потенціалу території є створення адекватної ринковим трансформаціям рекреаційної інфраструктури. На думку

автора роботи [169], “проблема оптимізації розміщення рекреаційної інфраструктури має декілька рівнів конкретизації. На вищому рівні вирішується задача визначення темпів і пропорцій розвитку рекреаційної інфраструктури окремих регіонів, для чого, насамперед, необхідна розробка регіональних нормативів рівня її розвитку, які формалізують мету регіонального розвитку рекреаційної інфраструктури – забезпечення в рівній мірі задоволення рекреаційних потреб населення і щонайвищої ефективності територіального розподілу праці. Регіональні темпи розвитку рекреаційної інфраструктури повинні забезпечувати досягнення цієї двоєдиної мети.”

Складність функціональних і просторових залежностей, що виявляються при вирішенні економічних і соціальних задач регіонального планування рекреаційного господарства і розвитку курортів, обумовлює необхідність удосконалення методів регіональних досліджень [122, с. 59]. На даному етапі найефективнішим у сфері вивчення і проектування складних регіональних систем є метод системного аналізу. Ефективним є застосування математичних методів на основі системної методології для визначення структури територіальної системи як функціональної цілісності. За умови структурно-просторової оптимізації рекреаційного розселення до відправних моментів дослідження й оптимізації структури територіальних рекреаційних комплексів відноситься виявлення мережі, що склалася, – центрів соціально-економічної активності, порівняння їх системотворчих потенціалів і визначення меж зон впливу на прилеглу територію. Далі відбувається вдосконалення системи центрів на перспективу відповідно до прийнятого критерію оптимізації: “...мінімум суми витрат часу населення на отримання рекреаційних послуг і витрат рекреаційних підприємств і установ в результаті нестачі рекреантів” [169].

Ринкова економіка висуває вимоги до господарської діяльності, визначає її доцільність і ефективність. Цим вона примушує підприємства випускати продукцію, виконувати роботи та послуги, що визначаються не галузевою приналежністю підприємства, а виключно кон'юнктурою ринку. В цих умовах

здійснюється перехід до функціонально-територіальної системи державного управління економікою [175, с. 929].

Використовування функціонально-територіального принципу рекреаційного обслуговування в перспективі повинне сприяти створенню єдиної системи організації рекреаційної інфраструктури. При цьому, на думку вченого [169], цю систему необхідно створювати не тільки у досить великих населених пунктах, але і в невеликих сукупностях населених місць, створюючих локальну систему рекреаційного розселення.

В цих умовах актуальним є розвиток не тільки механізму використання природно-рекреаційного потенціалу створених рекреаційних територій і районів, а й механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів, що на них розташовані. Це пов'язано з тим, що попереджувальні природоохоронні заходи, як свідчить минулий досвід, мають дещо інерційний характер, і не завжди вдається досягти встановлених нормованих результатів, пов'язаних, насамперед, із поняттям “екологічна ємність” рекреаційних територій. Окрім того, відтворення потребують природні ресурси території загалом, яким завдано збитків внаслідок природних екологічних катастроф.

Автором роботи [170] запропоновано структуру фінансово-економічного механізму використання і відтворення природно-заповідного фонду України, в якій використання класифікується на загальне та спеціальне, відтворення – на просте і розширене. При цьому підкреслено тісний взаємозв'язок цих двох процесів. Основними мотиваційними чинниками, які б забезпечували ефективне відтворення та раціональне використання ресурсів природно-заповідного фонду, названо адекватний рівень матеріального зацікавлення персоналу та екологічна свідомість і екологічна культура відвідувачів. З огляду на схожість досліджуваних процесів і явищ (природно-заповідний фонд і природно-рекреаційні ресурси) принципи створення даної структури, на наш погляд, можна використовувати в сфері рекреаційного природокористування та охорони природно-рекреаційних ресурсів.

Складний екологічний стан природних ресурсів, які залучені до

рекреаційної сфери, потребує їх відтворення, яке повинно здійснюватися на всіх етапах процесу ринково орієнтованої рекреаційної діяльності, які узагальнено можна представити як три основні етапи: формування природно-рекреаційних ресурсів, створення ринку рекреаційних послуг, реалізація рекреаційного продукту.

З огляду на це слід приділити увагу вдосконаленню організаційно-економічного механізму відтворення природних ресурсів у загальній системі природно-рекреаційного потенціалу території, враховуючи всі можливі еколого-економічні взаємозв'язки при створенні екологічного рекреаційного продукту. Зокрема, потребує дослідження екологічне страхування в рамках даного механізму, що є необхідним доповненням до створення системи екологічної ємності рекреаційних територій, оскільки на практиці виникає безліч ситуацій, пов'язаних із ризиком порушення нормованих екологічних навантажень, що в результаті спричиняє погіршення якості природно-рекреаційних ресурсів (рис. 1.8).

Забезпечення стабільного надходження коштів на відтворення природно-рекреаційних ресурсів потребує подальшого розвитку економічних важелів та методів. Дослідження показують, що запроваджені в Україні нормативи виплат за забруднення довкілля та використання природних ресурсів значно занижені й не носять у повному обсязі компенсаційний характер. Зарубіжний досвід переконує в необхідності широкого використання принципів як негативної мотивації відтворювальної діяльності (платежі, штрафи), так і позитивної (кредити, пільги, позики), механізм якої в Україні поки ще відсутній, що значно ускладнює процес екологізації рекреаційної галузі, відтворення природно-рекреаційних ресурсів. Формування повноцінної системи еколого-економічного регулювання природокористування є одним з визначальних напрямів державної політики.

Слід також зазначити, що серед представлених на рис. 1.8 трьох блоків механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів території (нормативно-правового, організаційно-економічного, інформаційного), на наш погляд, найпроблемнішим на даному етапі становлення та розвитку ринку рекреаційних

послуг в Україні є інформаційне забезпечення. Йдеться, насамперед, про перекручування та дефіцитність інформаційних даних, що адекватно відображали б реальну ситуацію переходу вітчизняної рекреаційної галузі до ринкових відносин господарювання. З огляду на це вказана проблема потребує окремого дослідження.



Рис. 1.8. Структура організаційно-економічного механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів території

Загалом, згідно проведеного вище аналізу, організаційно-економічний механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території повинен будуватися на наступних основних принципах:



– окремі елементи механізму (зокрема, механізм формування, ринковий механізм і механізм використання природно-рекреаційного потенціалу території) не повинні містити в собі протиріччя: їх дія на регіональний процес відтворення фізичного та інтелектуального потенціалу населення, задіяного у виробництві сукупного суспільного продукту, не має носити різноспрямований характер;

– потрібне єдине нормативно-правове підґрунтя для всіх методів управління рекреаційною діяльністю в межах даної території;

– всі методи управління, що використовуються на території та складають єдину організаційно-економічну систему оптимізації рекреаційних відносин, повинні бути адекватними цілям і задачам загальноекономічного розвитку регіону;

– система методів управління в галузі рекреаційного природокористування повинна охоплювати всю сукупність як вертикальних, так і горизонтальних взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами рекреаційних соціально-економічних територій.

### **Висновки до першого розділу**

В першому розділі досліджено та визначено економічну сутність і чинники формування природно-рекреаційного потенціалу території в умовах становлення ринкових відносин та сталого розвитку економіки в Україні. Обґрунтовано необхідність формування та проведено аналіз механізму балансування попиту та пропозиції на рекреаційний продукт на всіх етапах його створення в системі формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території. На основі дослідження оптимізації взаємозв'язків у сфері рекреаційного природокористування розширено та вдосконалено принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території.

1. Аналіз категорій, пов'язаних із потенціалом, насамперед, в еколого-економічній сфері досліджень, а також положень синергетичного та системного

підходів, дозволив дати авторське визначення природно-рекреаційному потенціалу території, під яким в даному дослідженні запропоновано розуміти систему соціальних, економічних і екологічних елементів, взаємозв'язків і взаємовідносин, а також організаційно-економічних механізмів, що їх опосередковують, яка синтезує динамічно змінювану здатність певної території максимально формувати і задовольняти рекреаційні потреби населення, шляхом оптимального використання природних, трудових, матеріальних і фінансових рекреаційних ресурсів в умовах конкретних соціо-еколого-економічних відносин.

2. Досліджено ринковий механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території, роль якого полягає в балансуванні інтересів рекреаційної галузі та ринку покупців-рекреантів на всіх етапах створення рекреаційного продукту. При цьому розглядається чотири стадії виробництва рекреаційного продукту: освоєння природних ресурсів із залученням капіталу, праці, матеріальних та інформаційних ресурсів (стадія первинних витрат); надання рекреаційних послуг курортами, парками, готелями, ресторанами та ін. рекреаційними підприємствами (стадія проміжних витрат); отримання доходів рекреаційними підприємствами (стадія проміжних результатів); зростання ВВП за рахунок збільшення продуктивності праці рекреантів (стадія кінцевих результатів). На перших двох стадіях у виробництві приймає участь матеріальна основа і, відповідно, рекреаційні послуги мають матеріальний характер. Етап проміжних витрат і результатів починається з прибуття споживача до місця виробництва рекреаційних послуг і відбувається за участю рекреанта на основі свободи вибору. Кінцевий результат відображає головну економічну мету рекреаційної діяльності та передбачає збільшення продуктивності праці споживачів послуг сфери відпочинку і як наслідок – зростання ВВП території.

3. Узагальнено передумови створення якісного рекреаційного продукту, основними з яких визначено наступні: дотримання основних і найбільш важливих для рекреаційної діяльності принципів сучасного сервісу; робота персоналу, задіяного в рекреаційному бізнесі; оптимізація організаційної структури управління рекреаційних підприємств; всесторонній, повний,

об'єктивний і безперервний контроль за якістю рекреаційного сервісу; екологізація процесу рекреаційної діяльності на всіх його етапах: від розробки програми із започаткування рекреаційного бізнесу на певній території – до реалізації на ринку рекреаційного продукту.

4. Вдосконалено основні принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території: по-перше, окремі елементи механізму (зокрема, механізм формування, ринковий механізм і механізм використання природно-рекреаційного потенціалу території) не повинні містити в собі протиріччя: їх дія на регіональний процес відтворення фізичного та інтелектуального потенціалу населення, задіяного у виробництві сукупного суспільного продукту, не має носити різноспрямований характер; по-друге, потрібне єдине нормативно-правове підґрунтя для всіх методів управління рекреаційною діяльністю в межах даної території; по-третє, всі методи управління, що використовуються на території та складають єдину організаційно-економічну систему оптимізації рекреаційних відносин, повинні бути адекватними цілям і задачам загальноекономічного розвитку регіону; по-четверте, система методів управління в галузі рекреаційного природокористування повинна охоплювати всю сукупність як вертикальних, так і горизонтальних взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами рекреаційних соціально-економічних територій.

Основні матеріали першого розділу опубліковані в працях [58; 60; 61; 158; 162; 163; 164; 165; 189].

Матеріали першого розділу присвячені аналізу та розгляду теоретичних і методичних основ формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території та дозволяють безпосередньо перейти до формування науково-методичного апарату економічної оцінки та побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території.

## РОЗДІЛ II

### НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

#### 2.1. Комплексна економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу території

Одним із основних результатів теоретичних досліджень сутності оцінки ПРП території є висновок про її надзвичайно складний багатоаспектний характер. Починаючи з 1960-х років вітчизняними та зарубіжними вченими, що представляли природничі, суспільні, медико-біологічні та технічні науки, були розроблені теоретико-методичні підходи до оцінки природно-рекреаційних систем, територій і ресурсів: методи рекреаційної географії, методика бальної оцінки, картографічний метод, експертна оцінка, математико-статистичні методи, методи лінійного програмування, імітаційне моделювання, модель просторової дифузії, метод класифікаційного дерева, метод потенціалів, регресійний і факторний аналіз, методика визначення економічного ефекту від санаторно-курортного лікування тощо [120].

На наш погляд, в умовах розвитку ринкових відносин в Україні в рамках досліджуваної проблеми найактуальнішим є економічний напрямок оцінки ПРП території. Необхідність удосконалення підходів до економічної оцінки ПРП території пояснюється недостатністю як теоретичних, так і практичних розробок у цій сфері наукових досліджень.

Згідно з новітньою науковою синергетичною парадигмою слід оцінювати всю множинність взаємозв'язків між елементами у системі “ПРП території”. Основним об'єктом економічної оцінки елементів цієї системи є природні рекреаційні ресурси. Основною задачею економічної оцінки природного рекреаційного потенціалу території є визначення максимальної сукупної здатності наявних природних рекреаційних ресурсів задовольняти рекреаційні потреби. Відповідно до цього критерієм економічної оцінки є продуктивність рекреаційних

ресурсів, що виражається за допомогою науково обґрунтованих норм споживання (використання) природних ресурсів рекреантами. Крім того, на наш погляд, в рамках економічної оцінки ПРП території слід оцінювати також ступінь використання її потенційних можливостей.

Економічна оцінка ПРП території є складовим елементом відповідного організаційно-економічного механізму і представляє собою вартісний вираз максимального ефекту, отриманого суб'єктами природно-рекреаційної діяльності в межах певної території з урахуванням соціальних і екологічних обмежень. Найскладнішим є формування комплексного підходу до економічної оцінки ПРП території, який би відповідно до ситуації максимально враховував всі потенційні можливості території з надання природно-рекреаційних послуг. При цьому проводячи паралелі та знаходячи спільні риси між економічним потенціалом і ПРП території, на наш погляд, у широкому значенні природно-рекреаційний потенціал містить у своїй структурі:

- виробничо-інфраструктурний та інвестиційний потенціали (основні, оборотні фонди та ін., можливість їх збільшення в рамках даної території);
- трудовий потенціал (кадри, управлінський персонал, можливість підвищення кваліфікації персоналу в рамках рекреаційної діяльності даної території);
- природно-ресурсний і екологічний потенціали (природно-кліматичні умови, природно-рекреаційні ресурси, можливість розширення рекреаційної діяльності без загрози порушення природної рівноваги в рамках даної території тощо);
- науково-технічний та інноваційний потенціали (можливість генерування нових знань та інформації в рамках рекреаційної діяльності даної території).

Використання принципу подібності при аналізі структур економічного потенціалу території та його складової – ПРП території відповідає головній меті економічної оцінки потенціалу території – об'єктивно відобразити, що втрачає суспільство при відмові від використання ресурсів території для розвитку природно-рекреаційної діяльності на користь іншої діяльності, а також що

отримує суспільство при нарощуванні та використанні ПРП території. В практичній площині вказаний принцип є основою для проведення так званого фрактального математичного аналізу ПРП території, що дозволяє враховувати результати – “приховані” для більш традиційних методів економіко-математичних досліджень.

Одним із найважливіших завдань сфери управління рекреаційною діяльністю в ринковій економіці на стадії її становлення є завдання формування нової стратегії, системи аналізу, прогнозування та планування розвитку рекреаційних територій, усієї галузі в цілому та окремих рекреаційних підприємств. При цьому слід враховувати насамперед два моменти: по-перше, в рамках ринкових відносин система “ПРП території” більш чутливо реагує на зміни, зокрема в рекреаційних потребах (наприклад, поява нових видів відпочинку); по-друге, необхідні дієві механізми враховування інтересів усіх економічних суб’єктів природно-рекреаційної діяльності (принцип синергізму).

Саме цей принцип слід покласти в основу формування організаційно-економічного механізму, що виконує роль процесора в системі “ПРП території”, який “перероблює” вхідні природно-рекреаційні ресурси на вихідні “рекреаційні продукти”.

Таким чином, на наш погляд, оцінка системи “природно-рекреаційний потенціал території” та окремих її елементів представляє собою насамперед: оцінку природно-рекреаційних ресурсів певної території як основи її відповідного потенціалу; оцінку впливу організаційно-економічного механізму на функціонування та розвиток досліджуваної системи; оцінку всієї системи (що, включає два попередні напрями оцінки) з урахуванням найважливіших взаємозв’язків між такими її елементами, як природно-рекреаційні ресурси, механізми формування та використання в ринкових умовах природно-рекреаційного потенціалу, рекреаційні послуги, рекреаційні потреби та економічний потенціал території як обмеження з боку зовнішнього середовища.

Практика доводить, що рекреаційне середовище може мати високу якість при недостатньому природно-ресурсному потенціалі, але високоякісних

елементах соціального, техногенного та культурного середовищ. Характерно, що зворотна залежність практично не спостерігається. Так, найкращі рекреаційні ресурси не будуть належно використовуватись при низькому рівні розвитку інших секторів рекреаційного середовища [181, с. 25]. Отже, при визнанні ресурсної складової в якості базису формування ПРП території, слід підкреслити доцільність застосування саме комплексного підходу до економічної оцінки системи “ПРП території”, що дозволить: надати у вартісному виразі сумарну величину даного потенціалу, встановити питому вагу кожного елемента в структурі потенціалу, знайти ступінь використання потенціалу тощо. На основі визначення цих величин виникає можливість створення ефективних механізмів управління та розвитку природно-рекреаційної діяльності в межах конкретного регіону.

Слід відмітити, що одним із найбільш ефективних підходів до здійснення комплексної економічної оцінки є моделювання. Математичні моделі, які використовуються для дослідження, оцінки та управління соціально-економічними системами, класифікують на: інформаційні та концептуальні (за критерієм відображення структури та механізму функціонування об’єкту моделювання); статистичні та динамічні (за чинником часу); аналітичні та алгоритмічні (за способом математичного опису процесів, які відбуваються в системі); детерміновані та стохастичні (з погляду форми відображення причинно-наслідкових зв’язків); імітаційні та оптимізаційні (за вибором методу відображення процесу управління в системі) [175, с. 870-873].

Одним із найточніших методів оцінки природно-ресурсного потенціалу є різні моделювання на основі оптимізаційних інструментів лінійного програмування. Оптимізаційна модель лінійного програмування може використовуватись для вирішення ряду рекреаційно-географічних задач, особливо таких, як оптимізація рекреаційних потоків і навантажень на територію, обґрунтування черговості освоєння рекреаційного простору тощо. Так, за допомогою транспортної задачі вирішувалась проблема приміського відпочинку агломерації м. Софія [120, с. 75-77]: виявлялось розподілення контингентів

відпочиваючих з міських районів по рекреаційних зонах; вплив щотижневого вільного часу на можливості реалізації відпочинку й на територіальне розподілення туристичних потоків; обґрунтування етапності освоєння території для відпочинку.

В роботі [57] розглядаються приклади застосування оптимізаційних моделей при визначенні соціально-економічної ефективності туристко-рекреаційної діяльності через категорію “потенціал”. Таким потенціалом, за думкою авторів, є сукупність соціально-економічних відносин, що реалізуються з метою забезпечення найбільш можливого рівня активності кожного члена суспільства. “При цьому суспільству надається нова системна якість, яка істотно підвищує ефективність всієї соціально-економічної та виробничої діяльності людей і забезпечує всебічний розвиток особистості як самоцінності, як мети всієї системи життєдіяльності суспільства” [57, с. 49-50]. Вирішити проблему формалізації цільової функції рекреаційної діяльності надзвичайно складно. Така функція – загальносистемне поняття, яке включає формування та розвиток як соціально-економічного, так і природного потенціалу. Її формалізація – одна з фундаментальних економічних проблем у сфері теорії та практики рекреації. Деяким наближенням до її вирішення може стати системне моделювання, тобто розробка комплексу оптимізаційних моделей, який математизується на основі теорії багатоступінчатої (ітераційної) оптимізації. При цьому, на думку авторів роботи [57, с. 50-51], пошук оптимального функціонування рекреаційної системи може бути значно полегшений, якщо в галузі створити адекватний організаційно-економічний механізм, оптимізаційні якості якого будуть прямо сприяти досягненню максимального оздоровлюючого ефекту туристко-рекреаційної діяльності. До таких механізмів можна віднести, наприклад, оптимальне ціноутворення, рентні платежі та рентні оцінки рекреаційних послуг цільового призначення.

З огляду на вищесказане, на наш погляд, використання саме оптимізаційної моделі математичного програмування при накладенні певних обмежень на її параметри, що відповідають реальним умовам функціонування вітчизняної



економіки, дозволяє здійснювати комплексну оцінку ПРП території при врахуванні видових характеристик рекреації, а також взаємозв'язку відповідних природного, людського та створеного капіталів. В даному дослідженні пропонується використати оптимізаційну модель лінійного програмування Л.В. Канторовича [52; 54].

Особливість застосування даної моделі в умовах недостатньо розвинутих ринкових відносин полягає в тому, що вона в рамках державного сектора дозволяла б наближуватись до оптимальних рішень і виправляти перекоси приватної економіки там, де ринковий механізм діє недостатньо ефективно або спрямовує економіку в неправильному напрямку [88].

Важливим моментом в моделюванні економічного потенціалу як системи є опис цілей його функціонування та розвитку. Для таких складних соціо-еколого-економічних систем, як ПРП території, характерним є багатозначність, суперечливість та змінність цілей. Так, зростання економічного потенціалу далеко не рівнозначне підвищенню його можливостей вирішувати соціальні та екологічні проблеми. Якщо це збільшення досягається ціною руйнування навколишнього середовища та здоров'я населення, то сукупність проблем і ступінь їх складності наростає значно швидше, ніж ресурси економічної системи. Наявність суперечливих цілей накладає певні обмеження на параметри моделі та обумовлює пошук компромісних рішень на основі її оптимізації. Суперечливість цілей має місце не тільки по відношенню до всієї системи, що моделюється, але й в рамках окремих підсистем і елементів. Наприклад, цілі функціонування природно-ресурсного потенціалу можуть вступати в протиріччя з цілями функціонування трудового потенціалу [99; 175, с. 874].

П. Олдак пропонує багатокритеріальні характеристики результативності економічної системи, а саме: накопичення речовинного багатства, потік послуг, накопичення знань, стан відтворювальних природних ресурсів, стан здоров'я населення [99]. Такий підхід обумовлений взаємозв'язками економічної, соціальної та природної підсистем. На його основі можлива пропозиція узагальнюючого критерію результативності функціонування певної галузі у

вигляді зваженої суми одиничних критеріїв, поданих у вартісному виразі. На практиці реалізація такого підходу пов'язана із труднощами вартісного виразу соціальних і природних характеристик відповідних підсистем.

Найбільш прийнятним показником результативності функціонування економічної системи, а отже й критеріальним параметром в моделі економічного потенціалу є *валовий регіональний продукт* [175, с. 877] (по відношенню до рекреаційної галузі території роль даного показника виконує регіональний рекреаційний продукт, призначений для кінцевого споживання).

На думку авторів роботи [41, с. 13], при оцінці рекреаційного потенціалу території слід враховувати вплив соціальної корисності та екологічного чинника раціонального використання рекреаційних ресурсів, а також економічну ефективність, отриману в результаті надання рекреаційної послуги в цілях оздоровлення та відновлення працездатності суспільства. В роботі [84] пропонується теоретико-методичний підхід до визначення економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів з погляду ринкових відносин на основі обліку їх наступних властивостей: територіальна прив'язка природних рекреаційних ресурсів до відповідних місцевостей, що зумовлює необхідність комплексного підходу до проведення їх економічної оцінки; рентна оцінка природних рекреаційних ресурсів; соціальна цінність природних рекреаційних ресурсів, які виражаються в показниках результативності споживання рекреаційних послуг.

Автор роботи [7, с. 20] звертає увагу на методичний підхід О.В. Живицького, згідно з яким оцінка природних рекреаційних ресурсів проводиться на прикладі пляжних територій в розрізі трьох показників: вартості валової продукції, окупності витрат і диференційованого доходу в розрахунку на одиницю площі пляжу. Проте підкреслюється, що з позиції збереження можливості до самовідтворення рекреаційного потенціалу більш важливе значення має оцінка місткості рекреаційного комплексу.

Окрім визначення мети та критеріїв функціонування економічного потенціалу регіону його моделювання передбачає опис організаційної структури системи, виокремлення зв'язків між елементами, характеристику зовнішнього і

внутрішнього середовища, чинників і умов функціонування економічного потенціалу.

З огляду на вищесказане, на наш погляд, використання оптимізаційної моделі математичного програмування (Канторович, 1968) [52] при накладенні певних обмежень на її параметри, що відповідають реальним умовам функціонування вітчизняної економіки, дозволяє здійснювати комплексну оцінку ПРП території при врахуванні видових характеристик рекреації, а також взаємозв'язку відповідних природного, людського та створеного капіталів.

Обґрунтування вибору оптимізаційної моделі економічної оцінки ПРП території, на наш погляд, поряд із врахуванням економіко-математичних позицій потребує також узагальнення та аналізу теоретичних підходів, що пересікаються із концепцією сталого розвитку суспільства. Вибір даної моделі означає орієнтацію на специфіку природно-рекреаційної діяльності та адекватність сучасним макроекономічним, політичним, ідеологічним та екологічним тенденціям суспільного розвитку, що визначають зовнішні чинники впливу на соціально-економічні територіальні системи.

По-перше, розглянемо *тенденції сталого розвитку суспільства*. Основним його критерієм визнано здоров'я людини. Чинники, що визначають здоров'я людини розподіляються наступним чином: спосіб життя – 53%, екологія – 21%, спадковість – 16%, система охорони здоров'я – 10%. Масштаби виробництва, а отже, й впливу на навколишнє природне середовище, визначаються рівнем споживання. Більшість вчених вважає, що сучасна модель виробництва і споживання в промислово розвинених країнах не є екологічно орієнтованою. Відповідно до рекомендацій Римського клубу в якості еталонного може бути прийнятий середньоєвропейський рівень споживання. Цей рівень може бути прийнятий і для України при визначенні подальшої стратегії розвитку. На теперішній час, згідно експертним оцінкам, рівень споживання в Україні в середньому на одного жителя складає 18% європейського рівня [175, с. 810-811]. По відношенню до рекреаційних послуг цей рівень має ще нижчий показник, оскільки їх споживання відноситься в Україні до вторинних потреб суспільства.

В умовах посилення антропогенного впливу на довкілля та загострення екологічних проблем найважливішим принципом сталого розвитку є концепція збалансованого розвитку соціально-еколого-економічної системи, в основі якої лежить ряд балансів, що пов'язані між собою: баланс потреб і можливостей виробництва, баланс потреб виробництва і відтворювальних можливостей навколишнього середовища, баланси природної системи.

Економічна наука розглядає сталий розвиток як можливості використання та відтворення трьох видів взаємопов'язаних капіталів: природного, людського і фізичного. При цьому природний капітал розглядається як взаємозв'язок активів природи: системи життєзабезпечення, біорізноманітності, відновлювальних і невідновлювальних природних ресурсів. Фізичний, або створений людиною капітал: основний капітал, матеріальна складова оборотного капіталу, інформація. Людський капітал – це людські знання, досвід, навички, які можуть приносити доход. На наш погляд, галузь рекреаційного природокористування є саме тією практичною площиною господарської діяльності, в якій можливе синергетичне поєднання даних капіталів на шляху досягнення нової якості життя в Україні. Проте істотними перепонами цьому є незакінчена структурна перебудова економіки, несприятливий інвестиційний клімат, неефективно працююче законодавство, значні соціальні проблеми, а також, можливо, неготовність більшості громадян усвідомити необхідність сталого розвитку.

По-друге, *загальні умови соціальноорієнтованої економіки*. Відповідно до вказаної умови балансу суспільних інтересів поряд із об'єктивними процесами розвитку ринкових відносин слід визнати необхідність формування соціальноорієнтованої економіки. Зокрема, в сфері рекреаційної діяльності, на рівні регіональної економіки держава має володіти сильними економічними позиціями і здатністю впливати на розвиток економіки у випадках необхідності захисту суспільних інтересів. В ринковому господарстві більшість виробників сприймають ціни, як такі, що надані ринком, а деяка меншість великих компаній, що мають можливість активно впливати на ринок, встановлюють ціни, виходячи із власних інтересів. В сферах пріоритету суспільних інтересів, таких як

рекреаційна діяльність, держава має встановлювати оптимальні з соціально-екологічного погляду ціни (об'єктивно-обумовлені оцінки послуг і ресурсів [51, с. 32]), які б дозволяли рекреаційним підприємствам найкоротшим шляхом і з мінімальними витратами виходити на оптимальні та збалансовані планові завдання, що визначаються і координуються державою.

Саме тому застосування згаданої вище оптимізаційної моделі Канторовича в умовах ринкової економіки є вкрай обмеженим. Однак, на наш погляд, по відношенню до так званих квазіринкових станів (ситуація відсутності динаміки пропозиції на ринку послуг) доцільно розглянути умови, альтернативні однобічному ринковому розвитку з огляду врахування соціальних і екологічних інтересів, за яких дана модель все ж могла б знайти практичне застосування в сучасній економіці України.

Об'єктивний погляд на формування ринкової та водночас соціальної економіки мають відомі західні економісти. Так, Дж. Стігліц захищає позицію, згідно з якою економічні результати обумовлені не стільки економічною політикою, скільки якістю інституційної системи. “Саме інститути визначають те середовище, в якому функціонують ринки”. При цьому цілями розвитку є підвищення рівня життя, в тому числі покращання систем охорони здоров'я та освіти, збереження природних ресурсів і навколишнього середовища [134]. Більше того, доцільною є комплексність у вирішенні проблем всієї економічної трансформації. За Дж.К. Гелбрейтом, “якщо ви здійснюєте стратегію росту, не підкріпивши це відповідним інституційним розвитком..., то такий курс є приреченим на невдачу... Дані питання слід вирішувати комплексно, не відриваючи один від іншого”. Економіка як правило функціонує успішно, якщо держава контролює близько 50% ВВП. Зокрема, в США частка державних витрат в ВВП коливається від 30 до 50%... В довгостроковій перспективі роль держави ще більше посилюється, вона має створювати інститути, які сприяють економічному росту” [30, с. 33-34].

Лауреат Нобелівської премії Л. Клейн вважає одними із необхідних критеріїв стабілізації перехідних економік поряд з поступовим виробничим

ростом справедливе розподілення доходів і власності, забезпечення населення основними видами соціальних послуг. Наслідком недостатнього врахування соціального чинника є підрив людського капіталу. Серед основних моментів поступового переходу до стабільної економіки він називає загальну націленість на створення змішаної економіки, а також використання математичних методів економічного аналізу в процесі планування [62, с. 34-36].

Деякі автори вказують на принцип підпорядкування економічних цілей соціальним. На думку І. Сакса, мета розвитку завжди має соціальний характер, тоді як економічна ефективність – це спосіб досягнення мети. Слідування цьому принципу приводить до розвитку держави, яка активно керує економічним процесом, тобто до змішаної економіки, в рамках якої спостерігається прагнення до гармонізації планових і ринкових начал” [187, с.7].

Отже, викладені вище фахові думки підкреслюють необхідність розвитку в нашій країні таких соціально-економічних сфер, як природно-рекреаційна сфера, при поєднанні регулятивних і ринкових механізмів впливу на відповідні процеси. Зокрема, поєднання чинників рекреаційного попиту і пропозиції повинні здійснюватись шляхом регулювання рекреаційної галузі в інтересах розвитку країни в цілому та окремих її регіонів. При цьому слід зазначити, що регулювання діяльності в сфері рекреації та туризму в більшості зарубіжних країн відбувається за активною участю державного і приватного секторів. Результати досліджень, проведених Всесвітньою туристичною організацією (ВТО), показало зростаючу участь приватних структур у процесі розвитку міжнародного туризму за активної підтримки їх з боку держави.

*Досягнення оптимуму у вирішенні інтересів та задоволенні потреб.* В умовах трансформаційної економіки одними із найважливіших завдань сфери управління рекреаційною діяльністю є формування нової стратегії, системи аналізу, прогнозування та планування розвитку рекреаційних територій, усієї галузі в цілому та окремих рекреаційних підприємств. На наш погляд, вирішувати ці завдання слід не стільки в напрямку оцінки та розвитку потенційних можливостей рекреаційної галузі та підприємств, що було одним із головних

оціночних критеріїв в умовах планової економіки, скільки у напрямку врахування та формування їх здатності задовольняти рекреаційні потреби й максимально враховувати інтереси всіх суб'єктів рекреаційного природокористування з мінімальними ресурсними витратами.

Тобто йдеться про оптимізацію формування та використання ПРП території. З макроекономічного погляду ідеальним випадком є Парето-оптимізація, згідно з якою зміни в розподілі чинників виробництва можуть вважатися оптимальними, якщо обрана альтернатива оцінюється як найкраща з усіх усіма учасниками. Проте, на наш погляд, оскільки оптимум Парето включає в собі індивідуальну оптимізацію, ринкову ефективність і соціальний оптимум, то при появі екологічного чинника встановити оптимальність можна тільки емпірично на основі спостережень і побудови нелінійних (наприклад, фрактальних) залежностей. Причиною цього є наступні проблемні питання, що пов'язані з реальним розподілом чинників виробництва:

- неоднаковість уявлення різних учасників процесу розподілу (перерозподілу) про справедливість того чи іншого варіанту й про оцінку меж компромісу не тільки в рамках теперішнього покоління людей, а також між нинішніми й майбутніми поколіннями;

- співвідношення розподілу з ефективністю виробництва (поточною і довгостроковою) та з адекватним врахуванням природного капіталу;

- визначення величин компенсаційних платежів і трансфертів, а також величин витрат самого розподілу.

Зокрема, тому принцип Парето-оптимальності доповнюється принципом обов'язкової компенсації Калдора-Хікса, згідно з яким перехід від одного стану економіки до іншого призводить до покращання суспільства, якщо ті індивіди, які отримали підвищення добробуту, компенсують втрати, понесені іншими; при цьому повинен зберегтися загальний рівень добробуту, принаймні рівний вихідному [142]. В уявленнях про сталий розвиток це означає, що наступне покоління, що отримало у спадок виснажені природні ресурси, зокрема,

рекреаційні землі, повинно в порядку компенсації отримати й деяку накопичену ренту.

*Досягнення динамічної рівноваги в розподіленні ресурсів.* Згідно з Т. Купмансом, розподілення ресурсів в конкурентній економіці можна розглядати як вирішення надскладного завдання лінійного програмування, проте не за допомогою математичних розрахунків, а шляхом ітеративного наближення до рівновісного оптимуму через дії численних самостійних суб'єктів ринку. Більше того, він вважав, що така модель може служити основою для строгого формулювання загальної теорії рівноваги, проте аж ніяк не для практичного застосування в якості інструменту макроекономічного планування [88].

При цьому більшість західних авторів вважає, що живий механізм вільної конкуренції кращий за будь-яку економіко-математичну модель з ряду причин. Ринок охоплює всіх учасників без винятку, чого жодна модель не в змозі зробити. Ринок відображає безперервні зміни, що відбуваються в реальному житті, що жодна модель не в змозі врахувати. Для розрахунку оптимальних цін всього різноманіття товарного, виробничого та споживчого світу необхідний такий колосальний масив статистичної інформації, вартість збору та обробки якої може перевищити вигоди від зіставлення оптимального плану. Нарешті, далеко не очевидно, що підприємства, керуючись оптимальними цінами, будуть строго слідувати правилам, які ведуть до оптимуму. Тобто для контролю за ними необхідний великий бюрократичний апарат.

На ці доводи можна заперечити насамперед тим, що й стихійний ринок зовсім не обов'язково веде до оптимуму, а тільки при строго визначених умовах досконалої конкуренції. А саме, коли для конкуренції відсутні будь-які перепони, ресурси вільно переміщуються до місць їх найбільш ефективного використання, а учасники ринку володіють повною інформацією, необхідною для прийняття рішень. В такій економіці:

– граничні норми заміщення для споживачів між будь-якими двома товарами рівні граничним нормам трансформації для виробників між цими товарами;



- граничні витрати виробництва всіх товарів рівні їх граничним цінам;
- порівняльні ціни всіх товарів рівні співвідношенням їх граничних витрат.

Слід завважити, що ці рівновісні умови припускають рівність норм рентабельності в усіх галузях і відсутність надприбутку, а також однакові відносні ціни виробників і споживачів. Очевидно, що ці умови не виконуються в реальному житті ні в країнах з розвинутою економікою, ні тим більше в сучасній Україні.

Між тим, як доведено в західній економічній науці, для того, щоб розподілення ресурсів було оптимальним, умови досконалої конкуренції повинні виконуватись в усіх галузях економіки без виключення. Оскільки таке положення відсутнє практично в усіх ринкових економіках, то відсутній і оптимум. Більше того, згідно із західною економічною теорією (К. Ероу [178], Дж. Стігліц [134]), неможливо довести, що навіть деяке розширення галузі вільної конкуренції в сучасних змішаних, тобто недосконалих ринкових системах, ліквідація окремих монополій, покращання інформації, більш повний облік суспільних витрат, обов'язково наближує економіку до оптимуму. Отже, як бачимо, неможливо довести й те, що рівноважний стан економіки, розрахований за моделлю Канторовича, буде обов'язково гіршим за рівновагу, досягнуту стихійно ринковим шляхом.

Концепція Канторовича має загальноекономічне значення не залежно від соціально-політичної форми економіки, оскільки запас виробничих ресурсів скрізь є обмеженим, кожне суспільство зіштовхується з колом питань, які стосуються оптимального використання наявних ресурсів і справедливого розподілення доходу між громадянами. Погляд, з яким можуть розглядатись подібні нормативні питання, не залежать від політичної організації досліджуваного суспільства.

*Економіко-математичні положення.* При організації економіки, коли галузі масової однорідної продукції залишались би у власності або під контролем держави, а галузі індивідуалізованої продукції залишались би в приватному секторі, питання про оптимальне використання природної ренти в інтересах всієї

економіки вирішувалося б однозначно. Тоді економіко-математична модель Канторовича могла б бути використана для оптимізації продукції та цін в рамках державного сектора та для розробки бажаних пропорцій в економіці в цілому в рамках індикативного макроекономічного плану. Можливі окремі прикладні завдання для вирішення на макрорівні, як то: розрахунок оптимального варіанту оподаткування рентних (надприбуткових) та інших галузей економіки; розрахунок оптимального ціноутворення в природних монополіях з урахуванням необхідних капітальних інвестицій. Можливе застосування моделі на галузевому, територіальному та внутрішньо фірмовому рівнях [88].

Таким чином, аналіз вищевикладених положень доводить доцільність застосування для економічної оцінки ПРП території оптимізаційної моделі Канторовича, яка дозволить враховувати:

- максимальну кількість інтересів (в певному розумінні – рівнів) у галузі природно-рекреаційної діяльності в межах регіону;
- ситуативний підхід, тобто результати, отримувані за допомогою даної моделі, можуть змінюватись в залежності від динаміки зовнішнього та внутрішнього середовищ;
- видову різноманітність рекреаційної діяльності;
- підвищення ролі трудових ресурсів у взаємозв'язку природного, людського і фізичного капіталів;
- додаткові можливості формування і використання ПРП;
- можливість здійснення певних балансувань рекреаційними ресурсами.

### ***Математичний опис оптимізаційної моделі***

Отже, згідно з основними характеристиками обраної моделі, при економічному аналізі діяльності рекреаційних підприємств регіону, з урахуванням вищенаведених положень оптимізації інтересів суб'єктів природно-рекреаційної галузі, виникає ряд завдань, які характеризуються наступними властивостями: по-перше, на досліджувані величини (інтегральна величина ПРП території, величини відповідних локальних потенціалів тощо) накладаються

численні обмежувальні умови (політичні, соціальні, екологічні тощо); по-друге, завдання пошуку максимальної величини доходів від проведення рекреаційної діяльності в межах певної території мають безліч рішень, вирішення яких і отримання відповідних результатів має ітераційний характер.

Наявність великого числа обмежень і варіантів вирішення проблеми оптимізації рекреаційної діяльності, згідно з положеннями теорії неможливості Ероу створює труднощі по вибору не тільки оптимальних, а й в деякій мірі прийнятних рішень. Тому традиційні способи управління соціально-економічними процесами (за допомогою нескладних прогнозних конструкцій для визначення макроекономічних показників на основі досить простих і часто сумнівних регресійних залежностей) в умовах нестабільності зовнішнього середовища, нерозвиненості ринкових відносин і порушення соціально-екологічних інтересів є основною причиною нераціонального використання ПРП території.

На наш погляд, застосування оптимізаційної моделі математичного програмування відповідає сучасному рівню управління соціально-економічними процесами, ускладненими екологічною складовою, і дозволяє визначати, обігрувати та оптимізувати допустимі програми (плани) з огляду на прийнятий критерій ПРП території.

Етапи математичної формалізації завдання оптимізації інтересів суб'єктів природно-рекреаційної діяльності відповідно до процесів формування та використання ПРП території подані нижче.

#### 1. Введення позначень:

$L$  – валовий регіональний продукт, отриманий підприємствами природно-рекреаційної галузі (показник економічної оцінки ПРП території), тис. грн.

$P_l, P_v, P_c, P_e$  – ринкова гранична ціна рекреаційної послуги, з урахуванням найбільш несприятливої комбінації використання ресурсів (факторів), грн., відповідно виду:  $P_l$  – лікувальна рекреація (санаторного типу),  $P_v$  – тривалий відпочинок (на базах та в будинках відпочинку, пансіонатах),  $P_c$  – спортивний туризм (на спортивних і тренувальних базах, спортивних зборах тощо),  $P_e$  –

екологічний туризм (відновлення сил шляхом відвідання екосистем: зелений, сільський, лісовий, заповідний і маршрутний туризм), грн./послугу. Інтегрування всієї різноманітності видів рекреації в даних чотирьох видах доцільно з огляду на спрощення дуже складних ітераційних розрахунків, а також на проведення практичного дослідження на прикладі регіону, для якого рекреаційна діяльність не є традиційною і відповідно потребує видового розвитку в перспективі.

$x_l, x_b, x_c, x_e$  – кількість наданих рекреаційних послуг певного виду в регіоні протягом року, тис. од.

$N$  – загальна площа земель рекреаційного призначення (земля є базисом зосередження прояву корисностей природно-рекреаційних ресурсів), га.

$N_l, N_b, N_c, N_e$  – площа земель рекреаційного призначення в розрахунку на одну рекреаційну послугу відповідно до екологічної місткості того чи іншого виду рекреаційних земель при формуванні та наданні рекреаційних послуг в регіоні протягом року, відповідно:  $N_l$  – одиниці послуги лікувальної рекреації,  $N_b$  – одиниці послуги в будинках відпочинку,  $N_c$  – одиниці послуги рекреації спортивного виду,  $N_e$  – одиниці послуги рекреації екологічного виду, га/послугу·рік.

$H$  – загальна чисельність трудових ресурсів, що можуть бути залучені до формування та надання рекреаційних послуг в регіоні, осіб.

$H_l, H_b, H_c, H_e$  – чисельність трудових ресурсів, що мають якості відповідно до вимог надання якісних рекреаційних послуг: рівень спеціальної освіти, рівень гостинності тощо, розрахована на основі трудомісткості окремих видів послуг (осіб), наданих в регіоні протягом року, відповідно:  $H_l$  – одиниці послуги лікувальної рекреації,  $H_b$  – одиниці послуги в будинках відпочинку,  $H_c$  – одиниці послуги рекреації спортивного виду,  $H_e$  – одиниці послуги рекреації екологічного виду.

$K$  – загальна сума фінансових інвестицій, яка може бути залучена до формування та надання рекреаційних послуг в регіоні, тис. грн.

$K_l, K_b, K_c, K_e$  – фінансові інвестиції у формування та надання рекреаційних послуг в регіоні протягом року, відповідно:  $K_l$  – одиниці послуги лікувальної

рекреації;  $K_r$  – одиниці послуги відпочинку,  $K_c$  – одиниці послуги спортивного виду рекреації,  $K_e$  – одиниці послуги екологічного виду рекреації, грн./послугу·рік.

В широкому розумінні параметр  $K$  направлений на формування матеріально-технічної бази природно-рекреаційного комплексу (рекреаційна інфраструктура): основних фондів, за допомогою який здійснюється пряме виробництво, надання рекреаційних послуг і продаж супутніх товарів рекреантам, а також допоміжних засобів праці, що прямо не приймають участь в рекреаційному процесі, проте впливають на умови рекреації.

## 2. Формулювання цільової функції:

$$L = P_r \cdot x_r + P_c \cdot x_c + P_e \cdot x_e \rightarrow \max \quad (2.1)$$

Така постановка цільової функції відповідає бажанням рекреаційних підприємств максимізувати свої доходи, а також спрямована на здійснення інвестиційної політики регіону: якщо інвестор буде знати саме величину ринкового ПРП, то він буде орієнтуватись на кількість продажів, що відповідає максимальному попиту на рекреаційні послуги в конкретному регіоні (ринковий ПРП території). Слід зазначити, створення додаткового попиту на інвестиції загальногосподарського і рекреаційно-туристського призначення є однією з основних економічних функцій рекреаційної сфери регіону. Надходження іноземної валюти від реалізації рекреаційного продукту є засобом врегулювання платіжного дисбалансу регіону, крім того галузь також стимулює експорт товарів.

Слід підкреслити, що при прийнятті стратегічних рішень в природно-рекреаційній галузі органи регіонального управління виходять із того, що мета функціонування системи “ПРП” підкорена меті системи більш високого рівня – “економічний потенціал” території. При цьому показником ПРП території є ВВП, отриманий рекреаційною галуззю регіону, а також приріст регіонального ВВП з урахуванням індексу росту людського капіталу та відповідного екологічного показника протягом року. Оскільки використання ПРП на практиці означає

формування відповідних довгострокових програм розвитку, враховується чинник часу шляхом дисконтування річних величин ПРП.

3. Накладення обмежень на цільову функцію:

$$\begin{cases} N_l \cdot x_l + N_g \cdot x_g + N_c \cdot x_c + N_e \cdot x_e \leq N \\ H_l \cdot x_l + H_g \cdot x_g + H_c \cdot x_c + H_e \cdot x_e \leq H \\ K_l \cdot x_l + K_g \cdot x_g + K_c \cdot x_c + K_e \cdot x_e \leq K \end{cases} \quad (2.2)$$

4. Введення позначень відповідно до умови подвійності:

$z_N, z_H, z_K$  – пофакторні частки граничної ціни рекреаційної послуги, що формуються за витратним методом з урахуванням норми прибутку в розрахунку на одиницю послуги, грн., відповідно:  $z_N$  – частка природного фактору,  $z_H$  – частка людського фактору,  $z_K$  – частка фінансового фактору.

5. Формулювання подвійної функції:

$$L_{nd} = N \cdot z_N + H \cdot z_H + K \cdot z_K \rightarrow \min \quad (2.3)$$

$L_{nd}$  – функція відповідно до умови подвійності оцінки ПРП території. Її сутність полягає в мінімізації рекреаційними підприємствами регіону своїх витрат. Таким чином подвійна функція ПРП розкриває зміст економічної ефективності функціонування суб'єктів рекреаційної діяльності, який полягає в максимізації продажів рекреаційного продукту при мінімізації витрат на його створення.

6. Накладення обмежень на подвійну функцію:

$$\begin{cases} N_l \cdot z_N + H_l \cdot z_H + K_l \cdot z_K \leq P_l \\ N_g \cdot z_N + H_g \cdot z_H + K_g \cdot z_K \leq P_g \\ N_c \cdot z_N + H_c \cdot z_H + K_c \cdot z_K \leq P_c \\ N_e \cdot z_N + H_e \cdot z_H + K_e \cdot z_K \leq P_e \end{cases} \quad (2.4)$$

Дана система нерівностей відображає сумарну оцінку ресурсів, використовуваних при створенні рекреаційних послуг. Окрім того, можливо визначати та проводити подальший аналіз граничних цін на окремі ресурси, що традиційно згруповані в три групи: природні, людські, фінансові ресурси (або капітал).

7. Формулювання умов аналізу коефіцієнтів цільової функції, а також обмежень по ресурсах:

$$L = (P_l + \Delta P_l) \cdot x_l + (P_e + \Delta P_e) \cdot x_e + (P_c + \Delta P_c) \cdot x_c + (P_r + \Delta P_r) \cdot x_r \rightarrow \max, \quad (2.5)$$

де  $\Delta P_1, \Delta P_2, \Delta P_3, \Delta P_4$  – величина зміни цін на рекреаційні послуги, відповідно у рекреаційних підсистемах:  $\Delta P_l$  – лікувальній,  $\Delta P_e$  – тривалого відпочинку,  $\Delta P_c$  – спортивній,  $\Delta P_r$  – екологічній.

Коефіцієнтами при цільовій функції є усереднені ціни на рекреаційні послуги в межах певного регіону, що обчислюються методами ринкової, непрямой ринкової або непрямой неринкової оцінки, – в залежності від етапу розвиненості ринку рекреаційних послуг. Сучасний стан рекреаційної галузі в Україні дозволяє говорити про існування квазіринкових відносин в традиційних регіонах рекреації та для елітарних видів відпочинку, та зародкового стану рекреаційного ринку – в інших регіонах і по відношенню до соціальної та екологічно спрямованої рекреації.

В цій ситуації при формулюванні умови зміни цін вирішальне значення на ринку рекреаційних послуг матиме чинник зростання платоспроможного попиту населення. Наразі зниження сукупного попиту на вітчизняний рекреаційний продукт пояснюється ускладненням соціально-економічної ситуації в країні, а також низьким рівнем якості послуг в традиційно рекреаційних регіонах і нерозвиненістю рекреаційної галузі на інших територіях. В умовах розвитку економіки одним із шляхів виходу рекреаційної галузі з кризового стану є приведення до відповідності світовим стандартам ціни та якості рекреаційних послуг, модернізація матеріально-технічної бази рекреації, розширення кола споживачів за рахунок покращання добробуту місцевого населення та залучення іноземних туристів.

Динаміка обмежень по ресурсах також пояснюється як ринковими, так і регуляторними чинниками. При формулюванні обмежень по ресурсах розглядаються два випадки: а) ресурси, по яких немає резерву; б) ресурси, по яких є резерв.

Так, якщо в ході ітераційного дослідження було з'ясовано, що, наприклад, обмеження по трудових ресурсах не передбачає резерву, то це вплине на кількість рекреаційних послуг і відповідно на величину ПРП. Зміна ж кількості ресурсів, по яких є резерв, не вплине на величину ПРП.

$$\begin{cases} N_l \cdot x_l + N_g \cdot x_g + N_c \cdot x_c + N_e \cdot x_e \leq N + \Delta N \\ H_l \cdot x_l + H_g \cdot x_g + H_c \cdot x_c + H_e \cdot x_e \leq H + \Delta H, \\ K_l \cdot x_l + K_g \cdot x_g + K_c \cdot x_c + K_e \cdot x_e \leq K + \Delta K \end{cases} \quad (2.6)$$

де  $\Delta N$ ,  $\Delta H$ ,  $\Delta K$  – величина зміни ресурсів, відповідно: природних, трудових і фінансових. Зміна  $\Delta$  може мати як позитивне, так і від'ємне значення. Її зміст, на наш погляд, слід розкривати в таких взаємопов'язаних поняттях, як рекреаційні ризики, рекреаційна безпека, якість рекреаційних послуг, якість рекреаційного середовища, – в їх соціо-еколого-економічному контексті. Так, наприклад, від'ємна величина  $\Delta N$  може відображати зменшення на дану величину місткості рекреаційної території у зв'язку з екологічним ризиком, що може мати як техногенний, так і природний характер.

Загалом проблема рекреаційних ризиків є мало дослідженою і потребує більш ґрунтовного аналізу системи їх зовнішніх і внутрішніх чинників, що можуть мати як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. Критерієм визначення величини збитків внаслідок проявлення рекреаційних ризиків в різних його формах, на наш погляд, є зміна в стані здоров'я відпочиваючих, спричинена погіршенням якості наданих рекреаційних послуг. З огляду на нову стратегію безпеки функціонування регіону в рамках концепції сталого розвитку питання безпеки найчистіших територій, які належать до рекреаційного земельного фонду країни, є не менш актуальним, ніж проблема техногенних катастроф і небезпечних виробництв.

Результати апробації запропонованих комплексних підходів до економічної оцінки ПРП території викладені в підрозділі роботи 3.2.



## 2.2. Рентний підхід до оцінки природно-рекреаційного потенціалу території

Специфіка рекреаційної діяльності полягає у відновленні сил людини в процесі її відпочинку в якісних умовах природного навколишнього середовища. Це обумовлює пріоритетне значення ресурсної складової в комплексній оцінці природно-рекреаційного потенціалу визначеної території. При цьому під природними рекреаційними ресурсами розуміються територіальні поєднання природних чинників, що мають сприятливі властивості для проведення конкретних видів або циклів рекреаційних занять, які при відповідному рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можуть бути використані для задоволення суспільних рекреаційних потреб [175, с. 416].

Перш ніж перейти до детального розгляду економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів і власне оцінки природно-рекреаційного потенціалу території проаналізуємо трактування понять “рекреаційні ресурси”, “природні рекреаційні ресурси” та розглянемо особливості їх класифікації та оцінки.

Так, автори роботи [4, с. 8] визначають рекреаційні ресурси як природні, природно-технічні та соціально-економічні геосистеми та їх елементи, які можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для організації рекреаційної діяльності.

В роботі [24, с. 33] під рекреаційними ресурсами запропоновано розуміти об’єкти та явища природи і культури, які можуть бути використані за визначених соціальних, економічних і технічних умов для рекреаційної діяльності людини.

За думкою М.С. Нудельмана [97, с. 9], рекреаційні ресурси – це компоненти географічного середовища та об’єкти антропогенної діяльності, які характеризуються властивостями: унікальністю, історичною та художньою цінністю, естетичною привабливістю, лікувально-оздоровчою значущістю та можуть бути використані для організації різних видів і форм задоволення рекреаційних потреб.

Згідно з [106] рекреаційні ресурси – природно-територіальні комплекси, які використовуються для організації конкретних видів рекреаційних зайнять, що включають фізичні, біологічні, енергоінформаційні об'єкти, явища та сили природи, соціальні та економічні елементи, рекреаційні характеристики яких були покращені в процесі господарчого освоєння.

Під природними рекреаційними ресурсами в роботі [4, с. 8] розуміються природні, природно-технічні геосистеми, тіла і явища природи, які мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності та можуть бути використані протягом деякого часу для організації відпочинку та оздоровлення певного контингенту людей.

В роботі [97, с. 42-43] природні рекреаційні ресурси – природні територіальні комплекси, окремі компоненти природного середовища та їх речовинні складові, що володіють для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами та служать або мають всі передумови для того, щоб служити матеріальною основою для організації відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення людей.

На наш погляд, з огляду на те, що рекреаційні ресурси є матеріальною передумовою формування природно-рекреаційного потенціалу території, його ресурсною базою, наголошуючи на територіальній неподільності чинників формування ПРП території, під природними рекреаційними ресурсами слід розуміти територіальні поєднання природних чинників, які характеризуються сприятливими властивостями для проведення конкретних видів або циклів рекреаційних зайнять, які при відповідному рівні вивченості можуть бути використані для задоволення рекреаційних потреб населення в умовах конкретних соціо-еколого-економічних відносин.

Крім природних, як правило, виділяють ще два типи рекреаційних ресурсів: культурно-історичні, соціально-економічні (трудові, матеріальні, інформаційні).

До групи культурно-історичних ресурсів належать об'єкти, що служать задоволенню рекреаційних потреб в основному пізнавального характеру. Н.С. Міроненко та І.Т. Твердохлебов розділяють культурно-історичні об'єкти на

матеріальні і духовні, відносячи до матеріальних сукупність матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а до духовних – досягнення суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного і суспільного життя, в праці та побуті [92, с. 117].

Згідно з прийнятими в економіці природокористування класифікаціями, що засновані на подвійному характері поняття “природні ресурси”, що відображає їх походження, з одного боку, і економічну значущість – з іншого, природні рекреаційні ресурси можна класифікувати наступним чином: 1) за походженням; 2) за видами рекреаційного використання; 3) за швидкістю вичерпання (швидко вичерпані, поволі вичерпані, невичерпні); 4) за можливістю відновлення і культивування (відновлювані, відносно відновлювані та невідновлювані); 5) за можливістю економічного заповнення (поправні, непоправні); 6) за можливістю заміни одних ресурсів іншими [117].

Кожен тип природних рекреаційних ресурсів володіє власним, властивим тільки йому ознаками і властивостями, на основі яких виділяють види: 1) за можливістю використання (прямі й опосередковані); 2) за ступенем атрактивності; 3) за лікувально-оздоровчими властивостями; 4) за історичною і еволюційною унікальністю (пам’ятники природи, ендемічні і реліктові форми); 5) за екологічними критеріями.

Окремо слід звернути увагу на унікальні комплексні рекреаційні ресурси, що виділені з природних і природно-антропогенних ландшафтів штучно. Це пов’язано з тим, що для розвитку рекреаційно-орієнтованої економіки унікальні ресурси (пам’ятники природи) мають виключно важливе значення, будучи найпривабливішими туристськими об’єктами.

При оцінці природних рекреаційних ресурсів слід звернути увагу на територіальну форму рекреаційних ресурсів, яка обумовлена специфічним поєднанням ґрунтів, рельєфу, клімату, рослинності тощо, що є необхідною умовою формування рекреаційного продукту. Тобто слід враховувати невід’ємність рекреаційних земель і розташованих на них природних факторів.

Для економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів важливо визначити можливість їх використання. Під прямими рекреаційними ресурсами розуміються ті тіла і сили природи, які безпосередньо сприяють відновленню і розвитку фізичних і духовних сил людини. До них відносяться геоморфологічні, кліматичні, гідрологічні, енергоінформаційні, флористичні, фауністичні та комплексні ресурси. Опосередковані рекреаційні ресурси роблять вплив на формування прямих ресурсів. До них відносяться геологічні, ґрунтові, частково геоморфологічні, енергоінформаційні, флористичні, фауністичні рекреаційні ресурси [112, с. 10].

Класифікація підходів до економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів запропонована О.І. Тарасовим [140], згідно з якою витратні підходи поділяються на наступні типи (і відповідно до типів – види) оцінок:

- за грошовими витратами на рекреацію (за витратами лісового господарства; за грошовими витратами рекреантів; за можливою вхідною платою; за витратами всіх сторін, що приймають участь у рекреації);

- за повними витратами на рекреацію (за витратами лісового господарства; за ціною вільного часу; за витратами рекреантів; за витратами всіх сторін, що приймають участь у рекреації);

- за замикаючими витратами в рекреаційній галузі (за різницею між замикаючими та індивідуальними витратами лісового господарства на рекреацію в розрахунку на одну годину відпочинку; за різницею витрат рекреантів; за різницею між індивідуальними та замикаючими витратами всіх сторін, що приймають участь у рекреації);

- за вартістю замінників рекреаційних ресурсів (заміна одного лісу іншим: “ліс – ліс”; заміна лісу технічними засобами: “ліс – не ліс”).

Типи оцінок згідно з результатним підходом наступні: за обсягом відпочинку; за економічними результатами рекреації (за вартістю лісового видобутку; за ростом продуктивності праці, заробітної плати, національного доходу; за прибутками туристичної галузі; за кінцевим економічним ефектом); за принципом втраченої вигоди; за граничною продуктивністю рекреаційного лісу;

подвійних оцінок.

В даному дослідженні при оцінці природних рекреаційних ресурсів прийнято рентний підхід як такий, який визначено за базовий при економічній оцінці природних ресурсів в Україні.

Теоретичні і методичні аспекти рентної оцінки природних ресурсів достатньо повно розглянуті вітчизняною економічною наукою. Одними з перших вітчизняних вчених – дослідників диференційної ренти природних ресурсів є Л.В. Канторович [53; 54], М.П. Федоренко [174], К.Г. Гофман [27] та інші.

На сьогоднішній день поряд із питанням про правове забезпечення відносин власності на природні рекреаційні ресурси центральною проблемою є вибір і обґрунтування оптимальної форми платності за користування ними в умовах розвитку ринкових умов господарювання. Вирішення цієї проблеми на територіальному рівні передбачає дослідження економічного змісту регіональної рекреаційної ренти (РРР), а також передумов і напрямів її використання.

Отже, необхідний ґрунтовний аналіз рентних чинників оцінки природно-рекреаційних ресурсів території, що дозволить виявити економічну форму РРР, адекватну ринковим умовам господарювання та узгодженню економічних, екологічних і соціальних інтересів усіх суб'єктів рекреаційного природокористування.

Власність на природні ресурси передбачає як можливість володіння, користування та розпорядження, так і руйнування об'єкту власності. Проте по відношенню до земельних, або природних, зокрема, рекреаційних ресурсів існує єдність думок про заборону навмисного завдання їм будь-яких збитків. За думкою К. Маркса, жодне суспільство не є власником землі, воно лише користується нею і має моральне зобов'язання передати її в незмінному, або покращеному вигляді майбутнім поколінням [83, с. 337]. Сучасні погляди на цю проблему найвиразніше відображені в концепції сталого розвитку й, зокрема, в появі таких нових понять як природний капітал та екосистемні послуги.

По відношенню до рентних відносин власність виконує важливу роль у їх формуванні, проте вона не є причиною утворення ренти як такої, а лише створює

умови для її формування, вилучення, перетворення рентного доходу в рентний платіж. Умовою утворення рентних ефектів є об'єктивна необхідність одночасного використання різноякісних природних ресурсів, що мають різні природні характеристики і (або) розрізняються за місцем розташування. Ця умова може бути доповнена іншою – об'єктивною необхідністю здійснення послідовних вкладень праці та капіталу, що мають неоднакову віддачу, в один і той же територіально обмежений природний ресурс.

Проблема економічної оцінки природних ресурсів (ЕОПР) будь-якого виду призначення, на нашу думку, має загальну теоретичну основу для її вирішення. Йдеться, перш за все, про визначення суті, цілей, задач, об'єкту ЕОПР. При уявній несхожості різних поглядів на ці основоположні елементи теорії ЕОПР, узагальнених в роботі [175, с. 389-394], всі вони сходяться в головних моментах, що визначають загальну методологічну базу. Порівняння методологічної основи ЕОПР в умовах соціалістичних виробничих відносин і в умовах ринкових відносин подано в табл. 2.1.

Важливим етапом проведення економічної оцінки природних ресурсів є вибір критерія оцінки. При цьому існують принципові розбіжності у поглядах на цей вибір. Згідно з одним підходом, грошова оцінка природних ресурсів в неринкових умовах господарювання припустима лише в міру понесених суспільних витрат на їх освоєння. За С. Струмлініним [137], "...господарський інтерес для нас являють тільки вже освоєні та ті, що освоюються, блага природи. Проте їх ніяк не можна називати даровими. Всі вони набувають ціну свого освоєння. А ці ціни цілком визначаються вартістю витрат по освоєнню таких благ. У кожному окремому випадку ці витрати сильно коливаються, в загальному ж результаті свого відтворення – підпорядковуються закону вартості, тому відсутня будь-яка необхідність залучати інші, штучні методи та прийоми такої оцінки".

Згідно з іншим підходом ЕОПР повинна визначатися виходячи з ефективності їх експлуатації. Однак при цьому пропонуються різні показники, що відображають ефект, який виникає при експлуатації природних ресурсів.

### Методологічна основа ЕОПР в різних умовах виробничих відносин

Основоположні елементи теорії ЕОПР	Сутність в умовах виробничих відносин	
	Соціалістичних	Ринкових
Поняття ЕОПР	Вартісний вираз народногосподарського ефекту, що отримується внаслідок комплексного і раціонального використання природних ресурсів	Вартісний вираз результатів переговорних процесів щодо врахування різноспрямованих інтересів суб'єктів природокористування з приводу використання природних ресурсів
Мета ЕОПР	Оптимізація витрат, пов'язаних із природокористуванням, і отримання максимальних народногосподарських ефектів	Оптимізація процесів узгодження виробничої та природоохоронної діяльності всіх суб'єктів природокористування
Основні завдання ЕОПР	Регламентація величини витрат на освоєння, використання та відтворення природних ресурсів; визначення ефективності використання природних ресурсів на народногосподарському рівні; створення матеріальних і фінансових передумов відтворення природних ресурсів; визначення величини витрат, викликаних погіршенням якості природних ресурсів внаслідок їх деградації; забезпечення необхідного співвідношення між різними видами природокористування, етапністю освоєння природних ресурсів за допомогою територіальної диференціації витрат; стимулювання раціонального безвідходного природокористування	Зростання ролі показників ЕОПР як бази для формування системи платежів природокористування (плата за природні ресурси виступає, в основному, як міра вилучення диференціальної ренти, пов'язаної з природними відмінностями джерел ресурсів, міра відшкодування витрат на охорону і відтворення природних ресурсів, як спосіб економічного регулювання і раціонального використання); оптимізація інтересів суб'єктів природокористування з різною формою власності (замикаючи витрати виконують роль не “жорсткого” показника, що характеризує верхню межу цін на продукцію природоексплуатації, а початкових умов переговорного процесу погодження інтересів всіх суб'єктів)
Об'єкт ЕОПР	Одиничні природні ресурси і об'єкти природокористування (територіальні поєднання одиничних природних ресурсів і умов довкілля)	Одиничні природні ресурси і об'єкти природокористування

Прихильниками оцінки на базі чистого доходу були С. Черьомушкін [156] і М. Бронштейн [12]. Т. Хачатуров [151], О. Карнаухова [55] та ін. пропонували використовувати в якості показника ефекта диференційну ренту. Узагальнити “витратний” і “результатні” методи ЕОПР намагались М. Лойтер [77] і В. Варанкін [14].

Зокрема, за М. Лойтером, “...єдиним для всіх видів природних ресурсів

повинен бути принцип початкової оцінки гіршої, але необхідної суспільству в даний період ділянки (або обсягу) однойменного ресурсу за сучасними витратами на його освоєння (або заміщення). Кожна наступна ділянка (або обсяг) ресурсу оцінюється на основі диференційної ренти, утворення якої пов'язано з її використанням порівняно з базовою ділянкою (або обсягом) відповідного природного ресурсу” [77].

При цьому слід зауважити, що, С. Струмилінін [137] відмічав, що якщо відволіктись від питання про неможливість ЕОПР при відсутності витрат живої та уречевленої праці на них, то вказані вище два напрямки не суперечать один одному.

Не менш важливим є питання про вибір показників економічної оцінки. В якості таких показників у першому наближенні “... можуть розглядатись економічні показники виробництва первинних продуктів, які отримуються в результаті використання ресурсів, що оцінюються” [91].

З нашого погляду, критерії, а отже й показники ЕОПР в кінцевому результаті визначались тими конкретними завданнями, які вирішувались за їх допомогою. Ці завдання настільки різноманітні, що було б невірною, або, навіть і неможливо, застосовувати універсальний показник. Необхідність застосування різних оцінок природних ресурсів витікає із різноманіття господарської діяльності. Зокрема, для вдосконалення господарських відносин, встановлення цін і плати за використання природних ресурсів пропонувалось використовувати показники, що враховують рентні чинники. Для визначення ефективності інвестицій використовувався показник диференційного чистого доходу. Врахування збитків вимагало застосування як ренти, так і чистого доходу. Для статистики національного багатства використовувався показник валової продукції. Разом з тим безсумнівно, що без врахування витрат, пов'язаних із освоєнням природних ресурсів, неможлива їх раціональна експлуатація, неможливий розрахунок інших показників. Проблема полягає в тому, щоб виявити те коло завдань, які можливо вирішити при використанні тих чи інших показників ЕОПР.



Корінна зміна всієї системи економічних відносин, перехід до ринкових відносин означають появу принципово нових проблем як в сфері управління економікою, так і в сфері управління природокористуванням. Однією з основних ознак такого переходу є поява нових активних учасників процесу управління. Зокрема, значно зростає роль регіональних органів управління, комерційних структур, все більшого значення набуває громадська думка.

Різнострамованість інтересів учасників процесу природокористування вимагає створення ефективного механізму взаємозв'язку економічних, соціальних і екологічних цілей. Безумовно, пошук компромісів повинен проводитись на основі ефективної оцінки результатів прийняття тих чи інших стратегічних рішень. У зв'язку з цим широке використання в переговорному процесі системи показників ЕОПР дозволяє в певній мірі враховувати інтереси суб'єктів природокористування й приймати оптимальні рішення.

Отже, в умовах ринкової економіки відбувається якісно нове формулювання цілі, завдань і окремих показників економічних оцінок природокористування, насамперед, показників замикаючих витрат (див. табл. 2.1).

Економічна оцінка природного ресурсу не є визначенням його ринкової вартості, проте вона дозволяє визначити орієнтовану ринкову вартість природного ресурсу, тим самим встановлюється його стартова ціна. Реальну ринкову вартість природного ресурсу може визначити тільки ринок через такі механізми як тендер, аукціон тощо. Ринкова вартість природного ресурсу визначається як найімовірніша в грошовому виразі ціна, яка дозволяє у відносно короткий час знайти потенційного покупця та продати йому природний ресурс (наприклад, учасок землі рекреаційного призначення) через конкурентний і відкритий ринок на таких умовах, коли покупець і продавець діють у своїх інтересах, знаючи про всі юридично можливі методи експлуатації цього природного ресурсу.

Слід мати на увазі, що навіть в умовах розвиненого ринку сформовані ціни на природні ресурси та об'єкти навколишнього середовища лише частково відображають їх реальну цінність. Це пояснюється тим, що існуюча ринкова система господарських відносин не може адекватно розподілити природні

ресурси в напрямку найефективнішого їх використання, тобто дати правильну вартісну оцінку їх екстенсивної експлуатації. В роботі [41] узагальнено основні причини даної проблеми:

- відсутність цін на значну частину ресурсів і об'єктів навколишнього середовища, а отже й відповідних ринків;
- суспільний характер значної частини природних ресурсів, які не можуть знаходитись у приватній власності та до яких неможливий безкоштовний доступ;
- нечітке визначення прав власності на природні ресурси існуючим законодавством;
- надання переваги природокористувачами врахуванню короткострокових наслідків експлуатації природних ресурсів і недостатнє врахування довгострокових інтересів.

Вирішення питання щодо формування природно-ресурсних ринків Є.П. Ушаковим вбачається в організації відповідних інститутів регульованих рентних відносин щодо придбання, припинення прав і поточного користування ресурсами природних об'єктів між власником цих об'єктів і суб'єктами цих ринків [148]. При цьому організованість даних ринків пропонується визначати наступними властивостями:

- 1) склад учасників цих ринків є умовно постійним, а режим природокористування – прогнозованим;
- 2) пропозиція і попит на відповідному природно-ресурсному ринку регламентується переліком вартісних і природогосподарчих параметрів користування ресурсами даного об'єкта;
- 3) ефективність і безконфліктність узгодження рентних відносин між представником власника природного об'єкта і суб'єктами-природокористувачами на даному ринку забезпечується проведенням незалежної оцінки вартісних параметрів прав користування ресурсами природного об'єкта як основи реалізації конкурсних торгів і укладання відповідних угод природокористування.

В умовах завершального періоду формування ринкових відносин в Україні необхідний перегляд та уточнення деяких підходів, розроблених в рамках рентної

концепції. Так, в економічній теорії дискусійним є питання про формування двох форм диференційної ренти. Як відомо, відповідно до теорії ренти неоднакова якість земельних ділянок та їх місцеположення обумовлюють виникнення диференційної ренти  $I$ , а диференціальна рента  $II$  пов'язана з нерівною ефективністю додаткових витрат праці та капіталу. На практиці, проте, розділити їх дуже складно, оскільки обидва види ренти взаємозв'язані та взаємообумовлені. При цьому породжені вони саме якісними особливостями природних ресурсів, а не ефективним їх використанням, організацією виробництва тощо.

Дискусійний характер має питання щодо сутності диференційної ренти, зокрема, в роботі [152, с. 144] зазначається: "...існують суперечності з приводу складових диференційної ренти... Наголошується на передчасності використання диференційної ренти при оцінці природних ресурсів, заперечується навіть її існування як економічної категорії всіх форм суспільного виробництва. Безперечно, це питання, пов'язане з теорією власності, повинне найближчим часом знайти своє остаточне наукове тлумачення".

Б.М. Рабинович [115] наголошує на органічній єдності аспектів мікро- та макрорівня ренти. При цьому особливість застосування методу макроренти полягає в необхідності в умовах відсутності ринку землі встановлення плати за землю всім її користувачам.

Свого часу одержала розвиток концепція обрахування диференційної ренти на основі замикаючих витрат (регулюючих і кадастрових цін, подвійних оцінок тощо) – гранично допустимих з позицій національної економіки приведених витрат на приріст виробництва відповідної продукції в досліджуваному регіоні на даному відрізку часу. Згідно з цією концепцією [27], на кожному етапі розвитку економіки країни існує певний перерозподіл витрат на приріст одиниці тієї чи іншої продукції, вище за який експлуатація відповідного природного ресурсу з народногосподарських позицій не доцільна. Ці витрати й приймаються в якості суспільно необхідних для задоволення потреб народного господарства. Різниця між замикаючими та індивідуальними, тобто фактичними приведеними витратами на отримання одиниці продукції при експлуатації даного природного ресурсу

якраз і характеризує величину народногосподарського ефекту. Одночасно вона служить показником економічних втрат суспільства у разі втрати даного природного ресурсу, погіршення його властивостей або умов використання (споживання).

Формально залежність між рентною оцінкою природного ресурсу і визначальними її складовими може бути представлена наступним виразом [27]:

$$R = \max [aq(Z - I)], \quad (2.7)$$

де  $R$  – рентна оцінка природного ресурсу;

$Z$  – замикаючі витрати (кадастрові ціни) на продукцію, одержувану при експлуатації природного ресурсу;

$I$  – індивідуальні витрати на продукцію, що одержується при експлуатації природного ресурсу;

$q$  – коефіцієнт продуктивності природного ресурсу, який показує кількість продукції на одиницю ресурсу;

$a$  – коефіцієнт, що враховує динаміку в часі витрат і ресурсів.

Економічна оцінка природних ресурсів визначається як у річному вимірі (без урахування чинника часу), так і за розрахунковий термін експлуатації ресурсів (з урахуванням чинника часу). Економічна оцінка природних ресурсів з урахуванням чинника часу визначається шляхом дисконтування річної рентної оцінки. При цьому для відновлюваних видів природних ресурсів (сільськогосподарські та лісові угіддя, мисливсько-промислові угіддя, поверхневі водоймища і водотоки, природні рекреаційні ресурси, природні території, що охороняються, територіальні ресурси) розрахунковий термін експлуатації приймається, як правило, рівним нескінченності.

Показник річної економічної оцінки природних ресурсів визначається як різниця між замикаючими та індивідуальними приведеними витратами за формулою:

$$r = \max \sum_{i=1}^n (Z_i - I_i) \cdot Q_i, \quad (2.8)$$

де  $Z_i$  – замикаючі витрати на виробництво одиниці  $i$ -го виду продукції первинної експлуатації природного ресурсу;

$I_i$  – індивідуальні приведені витрати на виробництво одиниці  $i$ -го виду продукції;

$Q_i$  – річний обсяг виробництва  $i$ -ї продукції;

$i = 1, 2, \dots, n$  – індекс виду продукції.

Величина індивідуальних приведених витрат визначається за формулою:

$$I_i = C_i + \frac{q}{100} \cdot K_i, \quad (2.9)$$

де  $C_i$  – поточні витрати (собівартість) на виробництво одиниці  $i$ -го виду продукції;

$K_i$  – капітальні витрати, пов'язані з виробництвом одиниці  $i$ -го виду продукції;

$q$  – банківська облікова ставка за кредитами.

Якщо припустити, що замикаючі витрати еквівалентні народногосподарському ефекту від експлуатації природного ресурсу, то формулу (2.8) слід модифікувати наступним чином:

$$r = \max \sum_{i=1}^n (E_i - I_i) \cdot Q_i, \quad (2.10)$$

де  $E_i$  – ефект від отримання  $i$ -го виду продукції природоексплуатації.

В умовах ринкової економіки обчислення ренти може бути проведене шляхом зіставлення ринкової ціни продуктів природоексплуатації та обсягу витрат, що повертаються при їх реалізації, з урахуванням норми прибутку:

$$r = \sum_{i=1}^n \left[ \Pi_i - B_i \left( 1 + \frac{m}{100} \right) \right] \cdot Q_i, \quad (2.11)$$

де  $\Pi_i$  – ринкова ціна одиниці  $i$ -го виду продукції природоексплуатації;

$B_i$  – понесені виробничі витрати (вкладений капітал), пов'язані з отриманням одиниці  $i$ -го виду продукції природоексплуатації;

$m$  – норма прибутку на вкладений капітал у даній галузі природокористування.

Економічна оцінка природного ресурсу за розрахунковий період експлуатації рівна сумі річних рентних ефектів (диференційних рент), приведених (дисконтованих) на момент проведення оцінки.

Для відновлюваних видів природних ресурсів при виконанні умови постійності величини річних рентних ефектів економічна оцінка за розрахунковий період експлуатації ресурсу обраховується за формулою:

$$R = \frac{r}{q} \cdot 100\%, \quad (2.12)$$

де  $q$  – значення банківської облікової ставки за кредитами в рік оцінки.

З розвитком концепції рентної оцінки з'являється поняття рекреаційної ренти як форми доходу від користування рекреаційними ресурсами. Найпростішим поясненням цього є те, що рекреаційні підприємства реалізують відповідні послуги не за індивідуальними, а за ринковими цінами, які орієнтовані на рівень витрат підприємств, що використовують відносно гірші рекреаційні ресурси.

Об'єктами рекреаційного природокористування як правило є не одиничні рекреаційні ресурси, а їх певні поєднання, що характеризуються територіальною цілісністю та поліфункціональною спрямованістю (можливістю одночасного розвитку декількох циклів рекреаційних занять) [181, с. 24]. Особливо це характерно для територій, для яких рекреаційна діяльність не є традиційною і для яких рентна оцінка природних ресурсів найефективніша при визначенні ціни земельних природних ресурсів.

Методичні рекомендації по підготовці та проведенню земельних аукціонів, розроблені в Україні, припускають застосовувати для визначення економічної вартості природного ресурсу (в даному випадку – землі) принцип порівняння, поряд із витратним і результативним принципами. Принцип порівняння застосовується для аналізу природного ресурсу, що безпосередньо оцінюється, і природного ресурсу, що подібний до нього і який був проданий або готується до

продажу, – шляхом визначення відмінності в показниках за якісними характеристиками, напрямку використання, особливостями територіального розміщення. При цьому можливі відхилення в показниках в бік збільшення або зменшення, які пояснюються різницею між кожним окремим природним ресурсом і кінцевою метою застосування тієї ринкової вартості, яка буде визначена в результаті проведення економічної оцінки [41].

Економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів еквівалентна максимальному економічному ефекту, одержуваному в результаті їх рекреаційного використання. Показником економічного ефекту, від використання природних рекреаційних ресурсів, виступає різниця між замикаючими та індивідуальними приведеними витратами на надання однотипних рекреаційних послуг – основного результату праці працівників рекреаційного господарства.

Найдосконалішим методом визначення замикаючих витрат на надання рекреаційних послуг є метод розрахунку оптимальних (подвійних) оцінок ресурсів, одержаних в результаті оптимізаційних розрахунків для великих територіально-виробничих комплексів. При неможливості використання оптимізаційних методів розрахунку замикаючих витрат можуть бути застосовані спрощені методи їх визначення [97]:

- замикаючі витрати на надання рекреаційних послуг приймаються рівними народногосподарському ефекту від цільового споживання рекреаційного ресурсу;

- замикаючі витрати визначаються, виходячи з максимальних приведених витрат на приріст виробництва рекреаційних послуг в планованому періоді по окремим регіонам країни, з урахуванням очікуваних змін в рекреаційному господарстві, що впливають на рівень витрат рекреаційного процесу.

При допущенні того, що замикаючі витрати на надання рекреаційних послуг еквівалентні народногосподарському ефекту від їх споживання, для розрахунку показників річної економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів використовується формула (2.10).

При використуванні другого варіанту визначення замикаючих витрат на рекреаційні послуги річна економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів проводиться за допомогою формули (2.8).

Економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів за розрахунковий термін їх експлуатації (з урахуванням чинника часу) при визначенні замикаючих витрат по першому варіанту (замикаючі витрати рівні ефекту від споживання рекреаційних послуг) буде знайдена шляхом дисконтування річної диференційної ренти за формулою (2.12).

З огляду на вищесказане нами запропоновано визначати величину регіональної рекреаційної ренти (PPP) на основі формул (2.3) і (2.4), що є модифікацією моделі подвійної оцінки [52] з урахуванням ринкових чинників функціонування рекреаційної галузі. При цьому згідно із алгоритмом (рис. 2.1) наведемо формули, що відповідають окремим етапам визначення регіональної рекреаційної ренти:

#### ***Етап 1-й***

$$\left\{ \begin{array}{l} B = \left| L_{nd}^*; V_1; V_2; \dots; V_n; Z_H; Z_N \right| \\ V_{1,2,\dots,n} \geq 0 \\ Z_N \geq 0; \quad Z_H \geq 0 \end{array} \right. , \quad (2.13)$$

де  $B$  – базис змінних на завершальній ітерації оптимізації подвійної функції  $L_{max} = L_{nd}^*$  (оптимальне використання ПРП району);

$V_{1,2,\dots,n}$  – змінні, що відповідають рекреаційним послугам тих видів, які не доцільно продукувати в районі без додаткових організаційних заходів;

$Z_N, Z_H$  – значення пофакторних часток граничних цін на одиницю відповідно земельних і людських ресурсів при реалізації одиниці рекреаційних послуг при оптимальній величині ПРП ( $L_{max} = L_{nd}^*$ ).

#### ***Етап 2-й***

Відповідно до нерівності системи 2.4, наприклад, для рекреації лікувального виду, за умови необмеженості інвестиційних ресурсів (вільна змінна  $Z_K = 0$ ) можна записати:



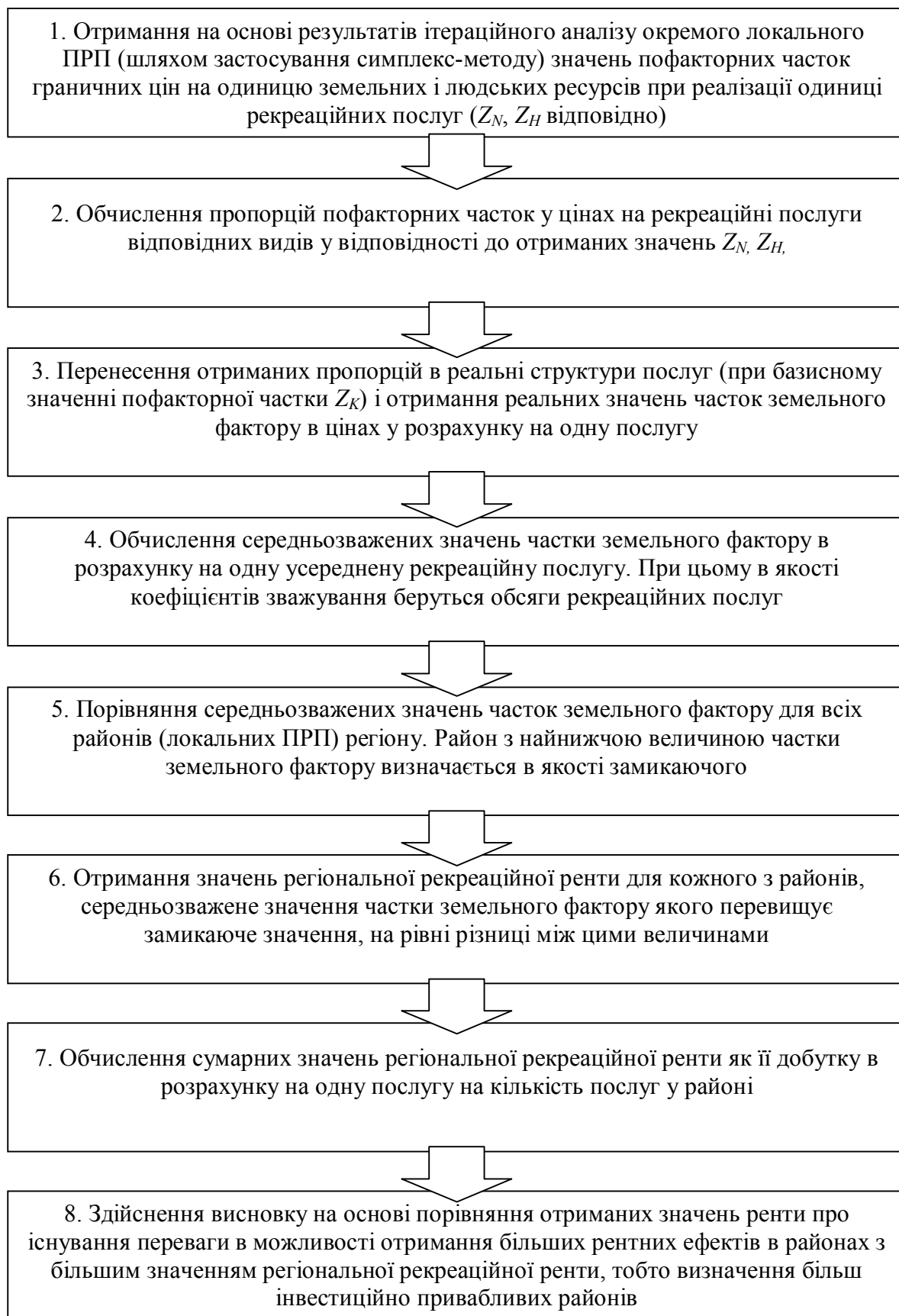


Рис. 2.1 Алгоритм оцінки регіональної рекреаційної ренти

$$\begin{aligned}
 N_{л1} \cdot z_N + H_{л1} \cdot z_H &= P_{л1} \Rightarrow \\
 \Rightarrow \begin{cases} \overline{Z}_{N1} = N_{л1} \cdot z_N = x\% \\ \overline{Z}_{H1} = H_{л1} \cdot z_H = y\% \\ \overline{Z}_{N1} + \overline{Z}_{H1} = P_{л1} = 100\% \end{cases} &. \quad (2.14)
 \end{aligned}$$

Цифровий індекс “1” вказує на порядковий номер району, в якому оцінюється ПРП.

Аналогічно знаходимо пропорції пофакторних часток у цінах на рекреаційні послуги інших видів і в інших районах.

### ***Етап 3-й***

В реальній структурі послуги  $Z_K > 0$  (частка амортизації основних фондів, матеріалів і нематеріальних ресурсів у ціні одиниці рекреаційної послуги). Тоді відповідно до (2.14)

$$\begin{aligned}
 N_{л1} \cdot z_N + H_{л1} \cdot z_H + K_{л1} \cdot z_K &= P_{л1} \Rightarrow \\
 \Rightarrow \overline{Z}_{N1} + \overline{Z}_{H1} + \overline{Z}_{K1} &= P_{л1} = 100\% \quad . \quad (2.15)
 \end{aligned}$$

В формулі (2.15) ми отримаємо скоректовані з урахуванням величини  $Z_K$  пропорції пофакторних часток у ціні одиниці рекреаційної послуги певного виду. Аналогічно – для рекреаційних послуг інших видів і в інших районах.

### ***Етап 4-й***

Середньозважене значення частки земельного фактору для 1-го району у розрахунку на одну усереднену рекреаційну послугу (враховуються всі види послуг, які не увійшли до базису, тобто їх продукування є доцільним для району):

$$\overline{Z}_{N1} = \frac{\overline{Z}_{N1л} \cdot V_{\epsilon1} + \overline{Z}_{N1с} \cdot V_{\epsilon2} + \dots + \overline{Z}_{N1\epsilon} \cdot V_{\epsilon n}}{V_{\epsilon1} + V_{\epsilon2} + \dots + V_{\epsilon n}}, \quad (2.16)$$

де  $V_{\epsilon1,2,\dots,n}$  – кількості рекреаційних послуг (вільні змінні) тих видів, які доцільно продукувати в районі без додаткових організаційних заходів.

Аналогічно знаходимо середньозважені значення часток земельного фактору на одну усереднену рекреаційну послугу для інших районів.

**Етап 5-й**

Знаходимо замикаючий район з мінімальним значенням середньозваженого значення частки земельного фактору на одну усереднену рекреаційну послугу:

$$\overline{Z}_{N \text{ зам}} = \min \{ \overline{Z}_{N 1}; \overline{Z}_{N 2}; \dots; \overline{Z}_{N m} \}, \quad (2.17)$$

де  $m$  – кількість районів.

**Етап 6-й**

$$PPP_1 = \overline{Z}_{N 1} - \overline{Z}_{N \text{ зам}}, \quad (2.18)$$

де  $PPP_1$  – регіональна рекреаційна рента 1-го району.

Аналогічно розраховуємо значення  $PPP$  для всіх інших районів у межах певної території.

**Етап 7-й**

Знаходимо сумарне значення регіональної рекреаційної ренти для 1-го району ( $PPP_{C1}$ ):

$$PPP_{C1} = PPP_1 \cdot \sum_{i=1}^n V_{vi}. \quad (2.19)$$

Аналогічно розраховуємо сумарне значення  $PPP$  для всіх інших районів у межах певної території.

**Етап 8-й**

Порівнюючи сумарні значення  $PPP$  різних районів визначається найбільш інвестиційно привабливий район (в якому  $PPP$  має максимальне значення –  $PPP_{інвест}$ ) в плані розвитку в ньому рекреаційної діяльності:

$$PPP_{інвест} = \max \{ PPP_1; PPP_2; \dots; PPP_m \}. \quad (2.20)$$

В результаті порівняння всіх районів ми отримаємо загальну картину інвестиційної привабливості території, що має ПРП.

Отже, представлений підхід ґрунтується на економічному значенні  $PPP$ , яке полягає в тому, що структура рекреаційних послуг визначеного району є оптимальнішою у порівнянні з іншими районами регіону, що досягається за

рахунок більш ефективної організації рекреаційної діяльності у даному районі. Згідно з цим основними напрямками використання РРР є наступні:

- 1) оптимізація структури рекреаційних послуг (формування структури рекреаційного господарства) в регіоні;
- 2) оптимізація структури інвестицій в рекреаційну сферу регіону шляхом виявлення більш перспективних, інвестиційно привабливих районів;
- 3) посилення конкуренції між районами в процесі формування та надання рекреаційних послуг населенню;
- 4) створення нових робочих місць в регіоні;
- 5) загальний розвиток рекреаційної галузі та регіону в цілому, в ринковому напрямку при врахуванні соціальних та екологічних інтересів.

У межах одного району економічне значення рекреаційної ренти полягає в тому, що одні рекреаційні підприємства використовують якісніші рекреаційні землі у порівнянні з іншими підприємствами, і отже отримують додатковий прибуток, який і є основою для отримання диференційної (*I*-го та *II*-го роду) рекреаційної ренти. В основу використання даної рекреаційної ренти має бути покладене її цільове реінвестування у відтворення рекреаційних ресурсів регіону та комплексний розвиток його природно-рекреаційного потенціалу. Загалом напрями використання (реінвестування) рекреаційної ренти, сплаченої окремими підприємствами, відображають її форму в інтегральному соціо-еколого-економічному контексті (рис. 2.2).

В основі запропонованих напрямів використання рекреаційної ренти лежить умова реалізації політики сталого розвитку, що має назву “правило Хартвіка”, згідно з яким суспільство має встановити зобов’язання зберігати в цілісності сукупний трансгенераційний капітал, оскільки саме він дозволяє досягати сталості у використанні ресурсів: “рентний доход не повинен використовуватись теперішнім поколінням” [184].

Тобто основне призначення рентного механізму в природно-рекреаційній галузі господарювання – реінвестування частини коштів, отриманих рекреаційними підприємствами на основі експлуатації суспільних природних

ресурсів, в природний і людський капітали, – як альтернатива «проїданню» цих коштів або їх спрямуванню на розвиток виключно елітарних видів рекреації, що ігнорує, насамперед, соціальні інтереси. Загалом, саме раціональне функціонування та розвиток природно-рекреаційної галузі в напрямках збільшення своєї ваги в структурі економіки регіону та покращання якості рекреаційного середовища та рекреаційних послуг, і як наслідок – здоров'я населення, – відповідає змістові вказаного вище правила.

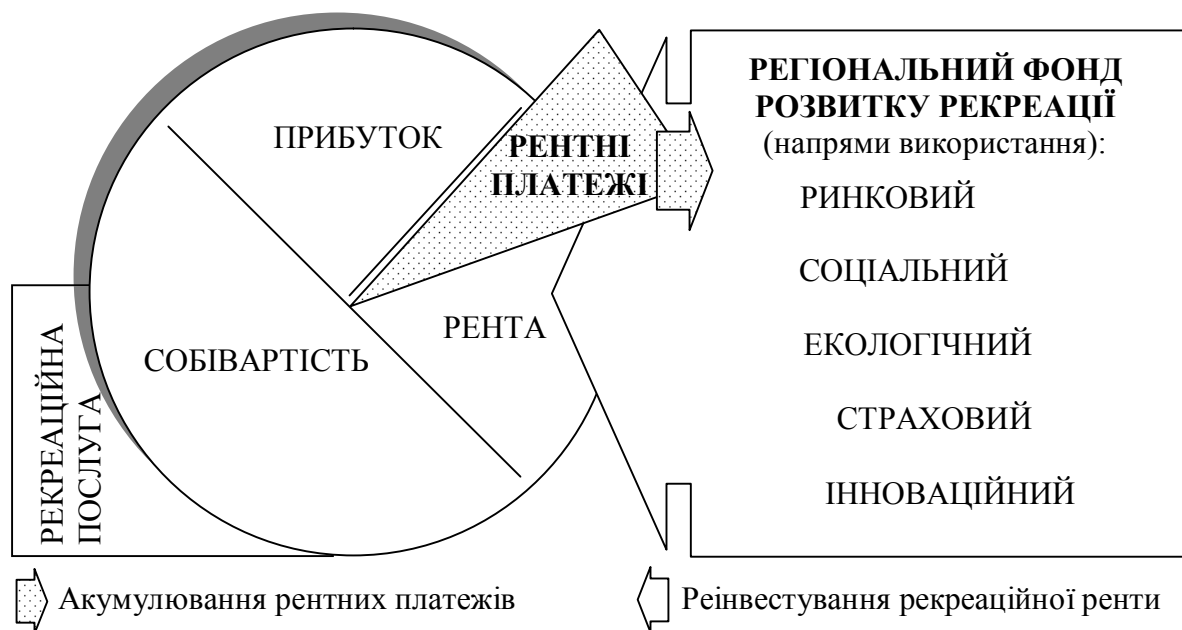


Рис. 2.2 Напрями реінвестування акумульованої рекреаційної ренти

Відповідно напрями реінвестування рекреаційної ренти наступні.

1. Підтримання *розвитку ринку рекреаційних послуг* у регіоні. На наш погляд, отримання надприбутків рекреаційними підприємствами частково пояснюється зовнішніми умовами господарювання, які носять квазіринковий характер і, відповідно, – високим рівнем “квазіренти”, що пояснюється недосконалістю ринкових механізмів виробництва рекреаційних послуг, зокрема, тимчасовою сталістю їх пропозиції. Поява ж ринкового конкурентного середовища дозволить підприємствам, які орієнтовані на пересічного споживача і надають порівняно з іншими підприємствами більш якісні рекреаційні послуги,

мати додаткові вигоди за рахунок зростання кількості клієнтів і кількості послуг у розрахунку на одного клієнта. При цьому до числа основних передумов, що дозволяють прогнозувати зростання попиту на рекреаційні послуги з боку населення в середньо- та довгостроковій перспективі, слід віднести, насамперед, імовірне зростання індивідуальних доходів. В той же час частка витрат споживача у структурі його доходів на рекреаційні заняття є величиною постійною (або зростаючою пропорційно до збільшення доходів). Відповідно розвиток рекреаційного господарства, спрямований на загальне покращання якості та формування нових видів послуг, дозволить забезпечити задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення.

2. Стимулювання *соціального* напряму розвитку рекреації. Сама постановка даного питання викликає певне протиріччя, оскільки рекреація взагалі є таким же соціальним, як і економічним явищем. Проте реалії більшості регіонів України свідчать про те, що більша частина рекреаційних ресурсів в порівнянні із середньоєвропейським рівнем є не облаштованою і малодоступною для більшої частини населення, що пояснюється, насамперед, низькою платоспроможністю громадян із середніми та низькими доходами.

3. *Екологічний* напрям реінвестування рентних платежів пов'язаний із необхідністю покращання якості природного рекреаційного середовища. В даному контексті найменш дослідженим є питання щодо інтерналізації негативних зовнішніх ефектів, пов'язаних із забрудненням довкілля рекреаційними підприємствами. В ринкові ціни на рекреаційні послуги не включені соціальні витрати по компенсації негативних зовнішніх ефектів, тому кожен учасник ринку рекреаційних послуг прагне витрати перекласти на інших, третіх осіб, які можуть не відноситись до безпосередніх учасників ринку, а вигоди присвоювати собі. Наявність зовнішніх ефектів показує, що істинна гранична корисність рекреаційних послуг з погляду як суспільства, так і ринку різна, оскільки у собівартості рекреаційної послуги не відображені повністю економічні витрати, які реально несе суспільство з урахуванням зовнішніх ефектів.

4. Створення *страхового фонду* пов'язане, насамперед, із низьким рівнем економічної безпеки більшості рекреаційних підприємств і високою відповідальністю в рекреаційній діяльності за здоров'я відпочиваючих. На особливу увагу заслуговує проблема “рекреаційних ризиків”, пов'язана із ймовірністю погіршення умов відпочинку та лікування внаслідок негативних техногенного або природного впливів. Власне соціально-екологічна рекреаційна рента є вартісним гарантом відновлення сил людини в процесі її відпочинку. Доповненням даної ренти чинником врахування рекреаційних ризиків, насамперед, екологічних, є посиленням вказаного гаранту в напрямку економічної безпеки і стабільності природно-рекреаційної діяльності в регіоні, як для теперішніх, так і для майбутніх поколінь.

5. *Інноваційний напрям* використання регіонального рекреаційного фонду пов'язаний із необхідністю розвитку нових видів лікування, відпочинку та туризму, а також розробки нових рекреаційних технологій. У перспективі фонд розвитку рекреації може стати фінансовою базою для науково-технічних досліджень і розробок, кредитування екологічних та інноваційних проектів у сфері рекреаційного природокористування.

### **2.3. Методичні засади проведення та застосування комплексної економічної оцінки при використанні та розвитку природно-рекреаційного потенціалу території**

Комплексна економічна оцінка ПРП території є аналітичним інструментом при використанні та розвитку даного потенціалу (рис. 2.3). Такий підхід дозволяє здійснювати ітераційний аналіз певних сценаріїв розвитку та передбачувати зміни в територіально-рекреаційній системі з метою формування комплексу обґрунтованих управлінських рішень для оптимізації взаємовідносин між суб'єктами рекреаційної діяльності та раціонального використання ПРП певної території.



Рис. 2.3. Схема застосування оптимізаційного методу подвійних оцінок при використанні ПРП території

На етапі “інвестування” оптимізаційна модель шляхом введення подвійної функції дозволяє визначати інвестиційно привабливі райони (підрозділ 2.2).

На наступних етапах (“організація відпочинку”: “формування рекреаційного середовища”, “формування механізмів відтворення рекреаційних ресурсів і підтримки розвитку ринку рекреаційних послуг”) слід враховувати чинники, що впливають на процес формування ПРП території. Загалом огляд робіт [24; 90; 112; 141; 171] дозволяє виокремити наступні головні проблемні питання, які розглядаються у відповідності з чинниками формування природно-рекреаційного потенціалу території, що схематично зображено на рис. 2.4.



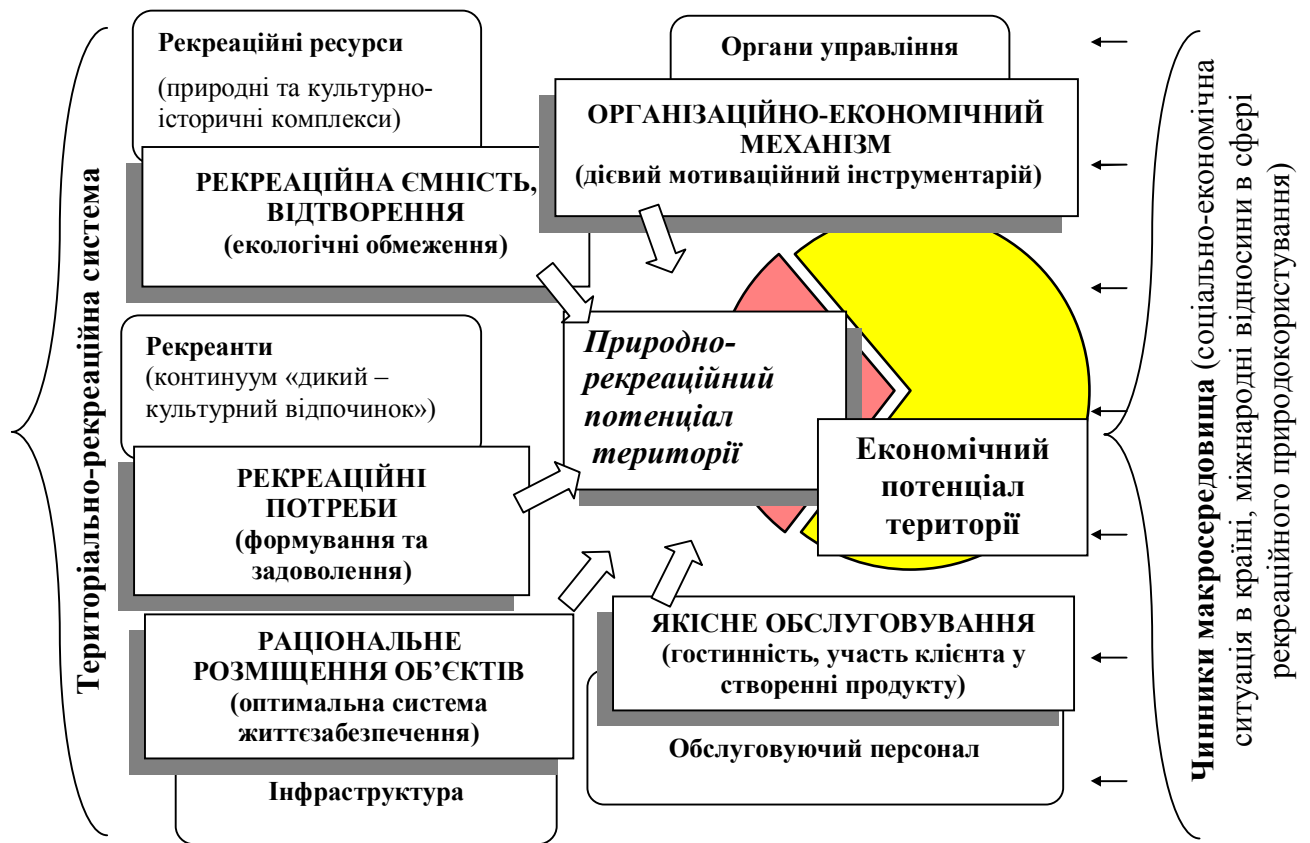


Рис. 2.4. Чинники формування ПРП території

Згідно представленої схеми (рис. 2.4), ПРП, з одного боку, є частиною економічного потенціалу території, з іншого – характеристикою певної територіально-рекреаційної системи. В обох випадках він відчуває вплив з боку макросередовища та формується під впливом соціально-економічних, ринкових і екологічних факторів.

При формуванні етапів процесу, зображеного на рис. 2.3 використовувались елементи динамічної моделі рекреації (*Shontz, Dorfman, 1977*), викладені в роботі [120]. Дана модель ґрунтується на концепції задоволення потреб рекреантів і послідовної зміни стереотипів рекреаційної діяльності – так званої рекреаційної сукцесії.

Організатори відпочинку, як відомо, стикаються із суперечливим завданням: задовольняти запити відпочиваючих і в той же час вирішувати неминучі екологічні проблеми. Імітаційна модель покликана відобразити загальні принципи управління взаємодією між відпочиваючими і рекреаційним

середовищем (прямий і зворотний зв'язок блоків “рекреаційне середовище” та “рекреаційна поведінка, структура і кількість рекреантів” на рис. 2.3).

За І.М. Яковенком [181], “...феномен рекреаційного середовища виникає в антропоцентричній, суб'єктній моделі рекреаційного природокористування. Все середовище, з елементами якого рекреант вступає у відносини в процесі рекреаційної діяльності, виступає як рекреаційне середовище. Його складають об'єкти і явища природного середовища (ресурси і умови діяльності), тісно переплетені з технічними і соціальними об'єктами, що задіяні в процесі виробництва і споживання рекреаційних послуг. Перетворені людиною природні ландшафти (наприклад, об'єкти садово-паркового мистецтва... тощо) являють собою квазіприродну частину рекреаційного середовища, а техногенні об'єкти рекреаційного призначення (будівлі, рекреаційно-спортивні споруди, шляхи тощо) – її артеприродну складову”.

При цьому наголошується на багатовимірності поняття “якість рекреаційного середовища” [181], яке визначається сумарною оцінкою різнорідних складових, що мають свої пропорції в загальній структурі рекреаційного середовища конкретного району. В числі оціночних критеріїв називаються медико-біологічна та психолого-фізіологічна комфортність середовища, її естетична та інформаційна цінність, екологічність та ін. В роботі [71] зазначається, що сукупність цих властивостей визнається як рекреаційний потенціал середовища (потенціал атрактивності) та пропонується оцінювати його за допомогою гравітаційної моделі рекреаційної взаємодії, тобто залежності між потоком рекреантів з району попиту в район відпочинку та чисельністю населення районів і відстанню між ними.

Модель Шонтца і Дорфмана створена на основі вивчення впливу “фабрики відпочинку” Біг Скай в каньйоні Галантин (штат Монтана) на навколишню територію. До її будівництва в каньйоні відпочивали переважно місцеві жителі, займалися риболовлю, полюванням, верховою їздою, лижним спортом, проводили туристичні походи. Після будівництва тут відбулися істотні зміни. Щоб їх дослідити автори вводять поняття рекреаційної сукцесії, що означає зміну

стереотипів поведінки відпочиваючих. “Фабрика відпочинку”, зрозуміло, привернула нові групи відпочиваючих, що вплинуло на рекреаційну поведінку “старих” груп, які або повністю пристосувалися до нових умов, або змінили місце проведення відпочинку із збереженням його стереотипу [120, с. 77-79].

Отже, змінюючи середовище, організатори відпочинку змінюють і склад відпочиваючих і рекреаційну поведінку на даній території. Вивчивши зміну стереотипів поведінки відпочиваючих і відповідні їм рекреаційні середовища, ми зможемо зрештою здійснювати управлінський вплив на рекреаційні системи і навіть конструювати їх за заданим критерієм. А імітаційне моделювання дозволяє “проганяти” ті або інші сценарії і передбачати зміни в рекреаційних системах.

У. Штонц і П. Дорфман спробували обґрунтувати логічну основу імітаційної моделі, що дозволяє врахувати складні переплетення взаємодіючих чинників і оцінити результати рекреаційної суцесії. Хід міркувань простий. Задоволеність від відпочинку визначається умовами навколишнього середовища, установками відпочиваючих і мірою свободи вибору шляхів задоволення рекреаційних потреб. Завдання організаторів відпочинку – врахувати психологічні та соціально-демографічні особливості туристів і забезпечити сталість рекреаційного потоку, який також у великій мірі визначається й вирішенням екологічних проблем.

Структура відпочиваючих виражається через кількість і співвідношення різних типів рекреантів (туристів) у ланцюгу “дикаризм – урбанізм”. Перший тип туриста (“дикун”) має установку на мінливості “дикого життя” з мінімумом комфорту і контактів з іншими туристами. Протилежний йому “цивілізований” турист бажає насолоджуватися всіма зручностями домашнього затишку, відпочиваючи на природі. При цьому фізичні характеристики рекреаційного середовища включають оцінки його природного стану, ступінь урбанізації, забруднення, індекс краси природи тощо.

Отже, імітаційне моделювання дозволяє будувати гіпотези про зв’язки між задоволеністю відпочиваючих, характеристиками середовища і ухваленням рішень організаторами відпочинку. При з’ясуванні причин розбіжностей між

формуванням і використанням ПРП території, на наш погляд, детального дослідження потребує, насамперед, взаємозв'язок між блоками “рекреаційне середовище” та “структура, поведінка та кількість рекреантів”, характер якого покладено в основу формування рекреаційних послуг (див. рис. 2.3).

При цьому слід враховувати динамічність рекреаційного середовища, яка полягає в його розширенні та збільшенні його потенціалу під впливом постійних антропогенних перетворень. Дослідження даної динамічності слід проводити за двома напрямками [181]: “...вивчення властивостей природного середовища, які визначають потенційну вибірковість рекреантів як чинника формування рекреаційного середовища, та аналізу просторової диференціації мотиваторів, що здійснюють вплив на форми поведінки людей в рекреаційному середовищі. Результатом даних досліджень може бути оптимізація функціонального зонування рекреаційних територій і механізму управління рекреаційною діяльністю”.

Ефективне поєднання вказаних процесів зонування та управління рекреаційною діяльністю передбачає застосування на початкових 1-му та 2-му етапах комплексної економічної оцінки ПРП території (рис. 2.5) методу рекреаційного районування [120, с. 83-85], що має двоїсту сутність – його слід розглядати як інструмент вивчення територіальної організації рекреації, а також як відображення визначеного етапу розвитку даного типу територіальної організації. Ці два положення свідчать про те, що в завдання районування входить не тільки виділення мережі рекреаційних районів, а також і пояснення причин відмінностей між районами, прогнозування еволюції районів і обґрунтування шляхів управління ними.

Методи районування розвивались від використання одного-двох домінуючих критеріїв до використання деяких рівнозначних, від типологічного до індивідуального районування. Типологічне районування припускає виявлення індивідуальних рис територіальних одиниць (наприклад, фізико-географічних) на основі визначення ознак, а потім групування їх за схожістю (наприклад, за рівнем рекреаційної комфортності). В індивідуальному районуванні на перший план

виходить принцип функціональної цілісності рекреаційних районів, їх територіальної організації. За ступенем освоєності райони поділяються на

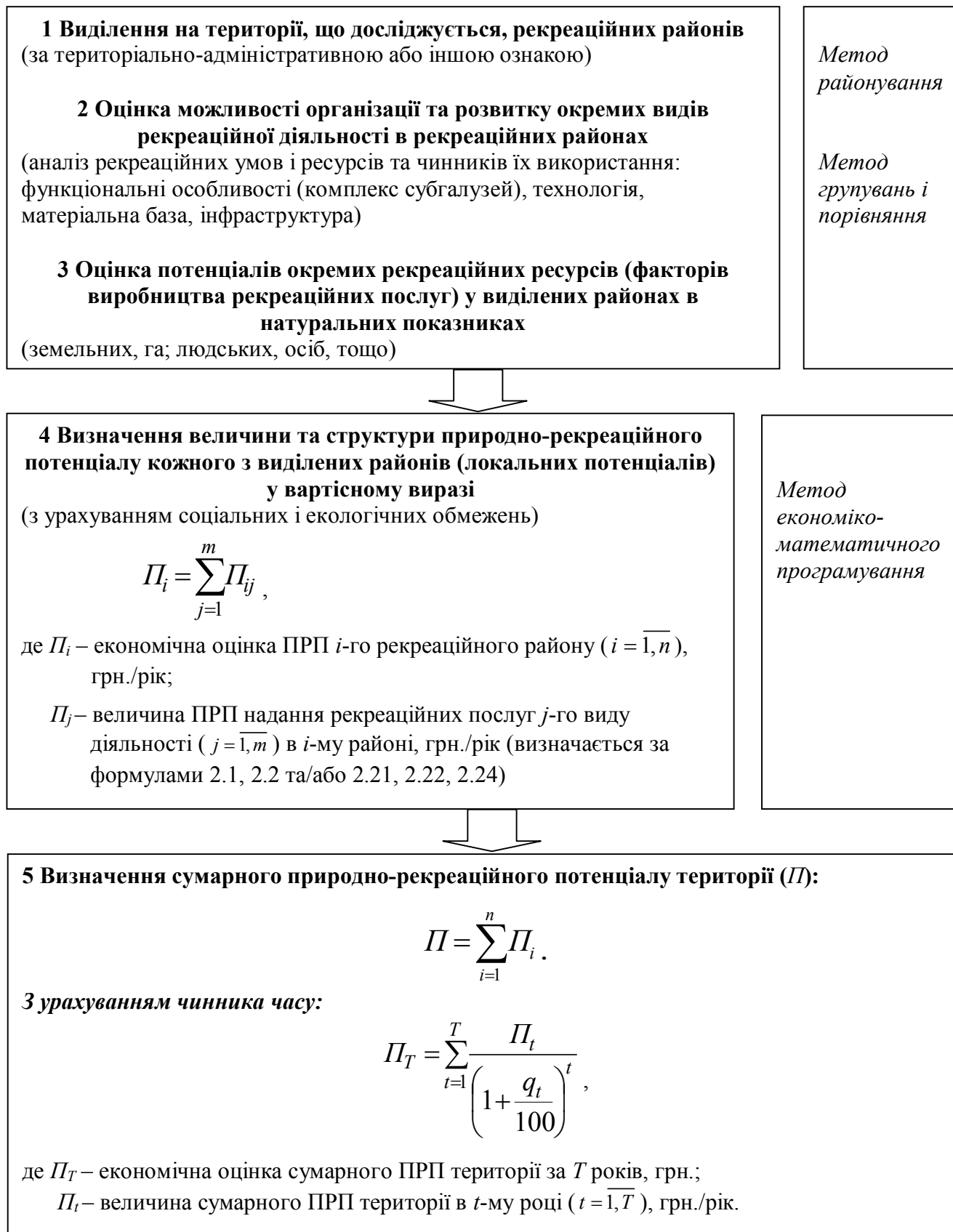


Рис. 2.5. Алгоритм комплексної економічної оцінки ПРП території

розвинені, ті, що формуються, та ті, що знаходяться на початковому етапі формування.

Існує декілька трактувань сутності рекреаційного району, які можна звести до трьох основних напрямів. По-перше, рекреаційний район розглядається як територія, придатна для організації відпочинку, лікування та туризму в силу наявності на ній рекреаційних ресурсів природного та антропогенного характеру. При цьому враховується оцінка їх розташування по відношенню до місць формування рекреаційних потреб, транспортна доступність тощо. До цього ж напряму може бути віднесено й районування природних умов, які обмежують розвиток рекреації, тобто районування за принципом виключення територій з користування або витрат на їх кардинальну меліорацію.

По-друге, рекреаційний район – це територія зі спеціалізацією на рекреаційному обслуговуванні. Таке визначення трактує рекреаційний район як галузевий економіко-географічний район і ґрунтується на теорії територіального розподілу праці, яка в рекреаційній галузі знаходить досить яскраве виявлення.

По-третє, рекреаційний район розглядається як соціально-географічний, виділення якого ґрунтується на різних позаекономічних підходах, переважно соціологічних і соціолого-екологічних. Виявлення соціально-географічних районів пов'язано з тим, що рекреація як соціальне явище не може бути представлена в районуванні однозначно тільки як галузь економіки регіону. В ролі суб'єкта рекреаційної діяльності виступають соціальні групи (соціально-демографічні, соціально-психологічні), населення окремих районів і країни в цілому. Соціально-географічне районування виявляє регіональну диференціацію рекреаційних потреб і здійснює виокремлення територіальних систем відпочинку за соціологічними ознаками, зокрема за такими, як структура видів діяльності, оцінка їх за соціо-культурною значущістю тощо.

В роботі [155, с. 82-83] виділено чотири типи районів: найбільш цінних, цінних, нецінних і районів не рекреаційної спеціалізації. Спеціалізація найбільш цінних районів – переважно короткостроковий відпочинок. Цінні рекреаційні райони – це райони короткострокового масового та тривалого відпочинку. Вони

охоплюють різні природно-територіальні комплекси: цінні лісові масиви та суміжні до них території, на яких будуються будинки відпочинку, санаторії, профілакторії, дитячі табори. Нецінні рекреаційні райони займають, як правило, обширні території водоохоронних лісових масивів і можуть використовуватися для неінтенсивного нерегламентованого короткострокового відпочинку (наприклад, транзитний туризм, індивідуальний відпочинок). В районах не рекреаційної спеціалізації переважають території, які використовуються в сільському господарстві, а також забудовані, виробничі та порушені території. Для них характерне епізодичне рекреаційне використання та повсякденний відпочинок у міських і сільських населених пунктах.

В роботі [64, с. 116-117] проведено типологію районів за чинниками економічного розвитку районів і сприятливості природних ресурсів для відпочинку. Було виділено п'ять типів районів:

1-й тип – райони з низьким рівнем урбанізації та освоєності та бідними рекреаційними ресурсами, де майже відсутні рекреаційні заклади;

2-й тип – райони з більш високим рівнем урбанізації та освоєності, з відносно більшим обсягом рекреаційних природних ресурсів, де в основному розташовуються рекреаційні заклади обласного центру;

3-й тип – райони з середнім рівнем урбанізації та освоєності й відносно малими обсягами рекреаційних природних ресурсів. У цих районах розташовуються переважно літні рекреаційні заклади;

4-й тип – райони із середніми значеннями урбанізації та освоєності й найбільш значущими обсягами рекреаційних ресурсів. Тут розташовуються рекреаційні заклади найбільших міст області;

5-й тип – райони з найбільшим рівнем урбанізації та освоєності й значними обсягами рекреаційних ресурсів. У цих районах розташовуються різноманітні рекреаційні заклади районних центрів області.

Як вже зазначалося раніше, оцінка ПРП території проводиться на основі врахування площі земель рекреаційного призначення. При цьому розглядається умова можливості альтернативного використання цих земель за різними

напрямами рекреаційної діяльності (лікувальної, спортивної, екологічної тощо). В районах з наявністю специфічних рекреаційних ресурсів, таких як лікувальні грязі, слід проводити оцінку ПРП на основі врахування їх сумарних запасів:

$$П_k^{\bar{o}} = \frac{V_k}{n_k \cdot \omega}, \quad (2.21)$$

де  $П_k^{\bar{o}}$  – природний потенціал родовища або родовищ природних рекреаційних ресурсів (мінеральних вод одного бальнеологічного типу, однотипних лікувальних грязей тощо)  $k$ -го виду, осіб/га;

$V_k$  – сумарні запаси ресурсу, од./га;

$n_k$  – норма споживання ресурсу на один курс лікування, од.;

$\omega$  – часовий коефіцієнт (для оцінки ПРП субгалузей, що використовують не відновлювальні природні ресурси).

За умови врахування переважно екологічної складової оцінки ПРП території, що використовується для тривалого відпочинку, використовується наступна формула:

$$П_k^m = \frac{(S_1 \cdot N_1 + S_2 \cdot N_2 + \dots + S_n \cdot N_n) \cdot T}{D}, \quad (2.22)$$

де  $П_k^m$  – природно-рекреаційний потенціал територій для тривалого організованого та неорганізованого туризму з вільним режимом пересування, а також для тривалого відпочинку, осіб;

$S_1, S_2, \dots, S_n$  – площі ландшафтів, для яких допустимі різні показники рекреаційних навантажень, га;

$N_1, N_2, \dots, N_n$  – норми допустимих рекреаційних навантажень, осіб/га;

$T$  – тривалість сприятливого для відпочинку періоду, дн./га;

$D$  – середня тривалість перебування туриста або рекреанта в межах регіону, дн.

При цьому у формулі (2.22) вираз у дужках у чисельнику являє собою сумарну одно часову рекреаційну ємність територій, що досліджуються. За Н.Ф. Реймерсом [117], рекреаційна ємність так само, як і допустиме рекреаційне



навантаження виражається в кількості людей (або людино-днів) на одиницю площі або рекреаційний об'єкт за визначений проміжок часу. При цьому якщо при оцінці рекреаційного навантаження розглядається лише “витривалість” природних комплексів і рекреаційних об'єктів, то при визначенні їх рекреаційної ємності увага звертається й на ступінь комфортності відпочинку, зокрема, на взаємний вплив людей при занадто великій кількості рекреантів.

На думку автора роботи [106], в такій інтерпретації поняття “рекреаційна ємність” близьке до поняття “природно-рекреаційний потенціал”. Разом з тим, ПРП – поняття економічне, що ґрунтується на оцінці потенційно можливій здатності природного комплексу задовольняти рекреаційні потреби, конкретизовані у визначених видах рекреаційної діяльності. Тому при розрахунку величини ПРП конкретної території враховуються не тільки її екологічні можливості, але й характерні особливості рекреаційних послуг, що надаються. Наприклад, враховується тривалість курсу санаторно-курортного лікування, середня тривалість перебування туристів і рекреантів в межах регіону, норми витрат мінеральних вод і лікувальних грязей на один курс лікування. Формула для розрахунку рекреаційної ємності наступна:

$$E_p = 0,5 \sum_{i=1}^n S_{pi} \cdot N_i, \quad (2.23)$$

де  $E_p$  – рекреаційна ємність території, осіб;

$S_{pi}$  – площа  $i$ -х ділянок, що включають землі однієї категорії за укрупненими рослинними асоціаціями, га;

$N_i$  – усереднене рекреаційне навантаження, осіб/га;

$i=1,2,3\dots n$  – кількість учасників, які включають землі однієї категорії та в сукупності складають територію, що оцінюється;

0,5 – знижувальний коефіцієнт, який враховує багатофункціональне використання територій (застосовується тільки при оцінці територій нерекреаційного призначення).

При оцінці ПРП територій короткочасного відпочинку використовується формула:

$$P_k^{KЧ} = (S_g \cdot N_g + S_h \cdot N_h) \cdot t, \quad (2.24)$$

де  $P_k^{KЧ}$  – природно-рекреаційний потенціал територій, що використовуються для короткострокового відпочинку;

$S_g, S_h$  – площа лісопаркової та лісогосподарської частин лісів зелених зон, га;

$N_g, N_h$  – норми допустимих навантажень на ландшафти лісопаркової та лісогосподарської частин зелених зон, осіб/га;

$t$  – кількість вихідних і святкових днів протягом теплого періоду року, дн./рік.

Отже, з огляду на наявність та достовірність інформаційних даних і особливості завдання, які має вирішити оцінка ПРП території, слід застосовувати одночасно відповідно до специфіки того чи іншого рекреаційного району території як комплексний, так і окремі методичні підходи до оцінки формування та використання її ПРП (етап 4 на рис. 2.5). (Методичні підходи (формули 2.21, 2.22, 2.24) розроблені у Львівському відділенні інституту економіки АН УССР і викладені в роботі [97]).

Основою територіально-планувальної одиниці в сфері рекреації є не окремий об'єкт, а мікрорайонна одиниця, яка включає в себе не тільки елементи рекреаційної системи, але й елементи інших господарчих і технічних систем. Складний комплекс взаємозв'язків і взаємодій між ними підвищує практичне значення зонування мікрорайонів (в масштабах 1:1000 – 1:100000), тобто розподілу (об'єднання) мікрорайонів на функціональні зони. Відмінність між районуванням і зонуванням лише в тому, що районування проводиться на принципах цілісності (системотворення), а зонування – на основі виділення територій за однорідними ознаками, виходячи з триєдності “праці – побуту – відпочинку”. Що стосується багатофазності, то й тут вона в загальному вигляді зберігається, змінюються лише масштаби й методи [120, с. 88-89].

При аналізі мікрорайонів в їх межах як правило можна виділити: 1) ресурсну зону, що включає території та акваторії, які володіють рекреаційним потенціалом; 2) зону проживання місцевого населення і тимчасово обслуговуючого персоналу. В її межах розміщується житло, ряд закладів туризму й відпочинку, сфера обслуговування тощо; 3) зону з господарськими функціями – сільське господарства, промисловість і транспорт.

Виділені зони можна розбити на підзони. В багатьох випадках необхідно, наприклад, відособити підзону охорони природи. Спостерігається часто взаємопроникнення, накладення зон, характер якого багато в чому залежить від того, які з трьох основних за тривалістю типів відпочинку – щоденний, щотижневий або відпускний – отримують тут найпоширеніший розвиток. В ряді випадків, особливо у відносно “молодих” рекреаційних районах, курортні комплекси, турбази, дачні масиви відособлені від населених пунктів, знаходяться у “вільному природному середовищі”.

Особливу роль серед чинників формування природно-рекреаційного потенціалу та, зокрема, “орієнтирів” районування рекреаційних територій відіграють рекреаційні потреби (рис. 2.4). Саме процеси формування рекреаційних потреб пояснюють ключові зв'язки між блоками “рекреаційна поведінка, структура і кількість рекреантів” і “рекреаційні послуги” (рис. 2.3).

Аналіз сутності та змісту рекреаційних потреб дозволяє стверджувати, що останні є об'єктивною категорією і визначаються рівнем витрат фізичної та психічної енергії в процесі життєдіяльності людини, насамперед, під час виробничої діяльності, а отже, і необхідністю компенсації цих витрат. Окрім того, на рекреаційні потреби впливають економіко-географічні і соціально-психологічні умови. Потреби не можуть реалізовуватися за відсутності необхідних умов і виступати як попит на рекреаційні послуги, якщо немає пропозиції цих послуг.

При цьому “...абсолютного ізоморфізму між системою потреб і каналами її задоволення не існує. По-перше, одна й та ж потреба може бути задоволена різними шляхами. По-друге, задоволення однакових за розміром потреб в

регіонах через відмінності в системі рекреаційного розселення може потребувати не однакового рівня розвитку рекреаційної інфраструктури” [169]. При цьому із визначенням потреби в товарах і послугах населення, що постійно проживає на даній території, увага дослідників повинна акцентуватися, по-перше, на встановленні точної його чисельності й, по-друге, на визначенні нормативних рівнів обслуговування населення, що тимчасово знаходиться в даному рекреаційному районі.

Зміст і якість рекреаційних послуг, за Л.І. Якобсоном [179, с. 33-39], в основному залежить від природних чинників рекреаційної діяльності. Проте з огляду на характер сучасних рекреаційних потреб і запитів населення, пов’язаних із такими поняттями як комфорт, індивідуальний підхід тощо, трудові та матеріальні ресурси відіграють не менш важливу роль при створенні якісних рекреаційних послуг.

Особливості ресурсів соціально-культурної сфери, зокрема, сфери рекреації, пов’язані насамперед з тим, що труд у ній, як правило, безпосередньо впливає на людину. Це відображається насамперед на структурі ресурсів. Наприклад, якщо в промисловості більш ніж 60% витрат приходить на сировину та основні матеріали, в галузях соціально-культурного комплексу ці види ресурсів практично відсутні. Для даної сфери характерною є висока трудомісткість послуг при відносно невеликій фондо- та матеріалоемності.

Матеріально-технічна база продукування рекреаційних послуг включає основні фонди та матеріальні елементи поточних витрат. Основні фонди в кількісному вимірі значно переважають поточні матеріальні витрати.

За своєю натуральною формою до поточних матеріальних витрат відносяться переважно паливо, електроенергія, продукція аграрного сектора та галузей, які виробляють товари широкого вжитку. Виділяють дві складові частини даних витрат: деякі елементи поточних матеріальних витрат надходять до споживачів у формі самостійних матеріальних благ, які є супутніми до самої рекреаційної послуги (наприклад, харчування рекреантів); інші – безпосередньо

включені в субстанцію послуги (наприклад, електроенергія, що приводить у дію медичну апаратуру в санаторіях лікувального типу).

Напрямки розвитку матеріально-технічної бази рекреаційної галузі, що взаємодоповнюють один одне, наступні:

- розширення мережі та підвищення комфортності рекреаційного обслуговування населення шляхом інвестування в будівлі, споруди та елементи поточних матеріальних витрат;

- створення додаткових зручностей для споживачів (наприклад, збільшення площ рекреаційних територій або обслуговуючого персоналу в розрахунку на одного рекреанта);

- інвестиції в зміну “асортименту” рекреаційних послуг (наприклад, формування потреб в інноваційних видах відпочинку, зокрема, в зеленому туризмі);

- заходи, спрямовані на абсолютне або відносне зменшення витрат живої праці на основі покращення матеріально-технічної оснащеності.

Для територій із значно меншою концентрацією рекреації порівняно з традиційними курортами на перший план виступає розробка методологічних основ розподілу мережі об’єктів рекреаційної інфраструктури між складовими частинами регіону: міською і сільською місцевостями, поселеннями різного рангу, архітектурно-планувальними районами тощо. За думкою автора роботи [169], для успішного вирішення цієї задачі важливо, по-перше, з’ясувати характер потреб у послугах об’єктів рекреаційної інфраструктури як постійно проживаючого, так і тимчасово перебуваючого на даній території населення; по-друге, правильно визначити характер життєдіяльності людей. При цьому основною задачею рекреаційних підприємств і установ стандартного обслуговування є забезпечення повсякденних рекреаційних потреб, а також задоволення цих потреб у товарах і послугах регулярного масового попиту при мінімальних витратах часу і зусиль рекреантів.

Розглянувши особливості надання якісних рекреаційних послуг, перейдемо до аналізу методичних положень застосування модифікованої моделі

математичного програмування на завершальному етапі процесу використання ПРП території (рис. 2.3).

На основі результатів економіко-математичного обчислення величини та структури ПРП і комплексного аналізу можливостей розвитку рекреаційної діяльності в регіоні (перший етапі процесу на рис. 2.3) відбуваються планування та реалізація відповідних інвестиційних, організаційних, виробничих і регулятивних заходів. Порівнюючи планові та фактичні показники використання ПРП території на кінець розрахункового періоду (року) робляться висновки про ефективність територіальної організації рекреаційної діяльності та, як наслідок, – коректування плану (параметрів моделі згідно з формулами 2.5, 2.6) на наступний рік. При цьому, на наш погляд, найдієвішими інструментами механізму підтримки розвитку ринку рекреаційних послуг (рис. 2.3) є цінова політика (відповідно – зміна параметру (ціни на рекреаційну послугу)  $\Delta P$ ); механізму відтворення рекреаційних ресурсів – інтенсифікація розвитку рекреаційної діяльності (позитивні значення  $\Delta N$ ,  $\Delta H$ ,  $\Delta K$  – відповідно: збільшення площ земель рекреаційного призначення; ріст чисельності трудових ресурсів, задіяних в рекреаційній галузі регіону; зростання фінансових інвестицій в рекреаційній сфері).

Згідно з рекомендаціями в роботі [52], динаміці вказаних параметрів відповідає аналіз:

- границь сталості цін на рекреаційні послуги, що не увійшли до базисного плану розвитку рекреації в районі;
- границь сталості цін на рекреаційні послуги, що увійшли до базисного плану розвитку рекреації в районі;
- обмежень по рекреаційних ресурсах, по яких відсутній резерв у межах визначеної території;
- обмежень по рекреаційних ресурсах, по яких є резерв у межах визначеної території.

Результати аналізу вказаних параметрів моделі ПРП території викладені в підрозділі 3.2.

Таким чином, в основу запропонованих в даному дослідженні методичних положень щодо оцінки використання ПРП території покладено елементи модифікованих динамічної моделі рекреації та оптимізаційної моделі математичного програмування. Вихідною та завершальною точками в процесі використання ПРП території з погляду відпочиваючих є відповідно їх рекреаційні потреби та рівень задоволення цих потреб внаслідок отримання рекреаційних послуг. В цьому сенсі в якості центрального об'єкта управління досліджується рекреаційна поведінка, на основі якої формується структура та кількість відпочиваючих. Впливаючи на рекреаційне середовище, використовуючи інструменти механізмів підтримки розвитку ринку рекреаційних послуг і відтворення рекреаційних ресурсів, гіпотетично можна здійснювати управлінський вплив на потік відпочиваючих і, відповідно, максимізувати використання ПРП території з урахуванням її екологічних інтересів.

Більш докладно механізм використання, а також розвитку ПРП території проаналізовано в підрозділі 3.3 – на прикладі Сумської області.

У подальших дослідженнях ПРП території необхідно визначити його роль в отриманні ефектів, породжених складним характером соціо-еколого-економічних процесів збалансованого розвитку регіону. Тобто цільова функція поданої модифікованої оптимізаційної моделі має бути доповнена величиною, що відображає синергетичний ефект від природно-рекреаційної діяльності, що через покращання здоров'я відпочиваючих і, відповідно, підвищення продуктивності праці, проявляється в зростанні економічних показників в інших галузях регіону. На наш погляд, вирішення цієї проблеми в майбутньому залежатиме насамперед від якості цілеспрямованого збору відповідної інформації протягом тривалого проміжку часу, в якому приймали б участь географи, соціологи, екологи та інші спеціалісти. А також від математичного опису нелінійної (гіпотетично – фрактальної, тобто “ламаної”) функції, що буде більше відповідати реальності. Використання отриманих статистичних даних у фрактальній моделі “ПРП території” дозволить показати реальну величину синергетичного ефекту, який отримує економіка регіону внаслідок розвитку його природно-рекреаційної галузі.

## Висновки до другого розділу

1. В результаті аналізу теоретичних досліджень сутності оцінки природно-рекреаційного потенціалу території зроблено висновок про її надзвичайно складний багатоаспектний характер. Розглянуто економічну оцінку даного потенціалу як складовий елемент відповідного організаційно-економічного механізму, – вартісний вираз максимального ефекту, отриманого суб'єктами природно-рекреаційної діяльності в межах певної території з урахуванням соціальних і екологічних обмежень. На основі комплексного підходу доведена доцільність оцінки системи “природно-рекреаційного потенціалу території” та окремих її елементів, насамперед: оцінки природно-рекреаційних ресурсів певної території як основи її відповідного потенціалу; оцінки впливу організаційно-економічного механізму на функціонування та розвиток досліджуваної системи; оцінки всієї системи з урахуванням взаємозв'язків між такими її елементами, як природно-рекреаційні ресурси, механізми формування та використання в ринкових умовах природно-рекреаційного потенціалу, рекреаційні послуги, рекреаційні потреби та обмеження з боку економічного потенціалу території.

2. На основі узагальнення та аналізу теоретичних підходів, що пересікаються із концепцією сталого розвитку суспільства та врахування економіко-математичних позицій обґрунтовано вибір оптимізаційних інструментів економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу території – інструменти лінійного програмування з урахуванням динаміки параметрів цільової функції максимізації продукування рекреаційних послуг, а також умови подвійності при визначенні граничних цін на пофакторні частки рекреаційної послуги. Вибір даних інструментів дозволяє враховувати при оцінці природно-рекреаційного потенціалу території специфіку рекреаційної діяльності та її адекватність сучасним макроекономічним, політичним, ідеологічним та екологічним тенденціям суспільного розвитку.

3. Розроблено алгоритм комплексної економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу території, що включає п'ять основних блоків: 1)



виділення на території, що досліджується, рекреаційних районів; 2) оцінку можливості організації та розвитку окремих видів рекреаційної діяльності в рекреаційних районах; 3) оцінку потенціалів окремих рекреаційних ресурсів у виділених районах в натуральних показниках; 4) визначення величини та структури природно-рекреаційного потенціалу кожного з виділених районів у вартісному виразі; 5) визначення сумарного природно-рекреаційного потенціалу території з урахуванням чинника часу.

4. Досліджено та поглиблено рентний підхід до оцінки природно-рекреаційного потенціалу території. Доведена необхідність ґрунтового аналізу рентних чинників оцінки природно-рекреаційних ресурсів території, що дозволить виявити економічну форму регіональної рекреаційної ренти, яка є адекватною ринковим умовам господарювання та узгодженню економічних, екологічних і соціальних інтересів усіх суб'єктів рекреаційного природокористування.

5. Показано, що економічне значення регіональної рекреаційної ренти полягає в утворенні рентних ефектів в окремих адміністративно-територіальних районах внаслідок оптимізації комплексу взаємозв'язків між різними рекреаційними факторами, видами рекреаційних послуг, рівнем платоспроможного попиту на ці послуги. В рамках формування стратегії сталого розвитку регіону оцінка рекреаційної ренти дозволить виявлення найбільш інвестиційно привабливих рекреаційних районів, а також визначення орієнтиру розвитку ринкового, соціального, екологічного, інноваційного напрямків функціонування рекреаційної галузі та економіки регіону в цілому.

6. Розроблено алгоритм оцінки регіональної рекреаційної ренти, що передбачає: на основі результатів ітераційного аналізу окремого локального природно-рекреаційного потенціалу отримання значення пофакторних часток граничних цін на одиницю земельних і людських ресурсів при реалізації одиниці рекреаційних послуг; знаходження пропорцій пофакторних часток у цінах на рекреаційні послуги відповідних видів; оцінку середньозваженого значення частки земельного фактору в розрахунку на одну усереднену рекреаційну

послугу; порівняння середньозважених значень часток земельного фактору для всіх районів регіону і як наслідок – визначення району з найнижчою величиною частки земельного фактору в якості замикаючого; отримання значення регіональної рекреаційної ренти для кожного з районів, середньозважене значення частки земельного фактору якого перевищує замикаюче значення, на рівні різниці між цими величинами; розрахунок сумарних значень регіональної рекреаційної ренти.

7. Відповідно до змісту “правила Хартвіка” в контексті сталого розвитку визначено основне призначення рентного механізму в галузі рекреаційного природокористування – реінвестування частини коштів, отриманих рекреаційними підприємствами на основі експлуатації суспільних природних ресурсів, в природний і людський капітали, а саме: на підтримання розвитку ринку рекреаційних послуг в регіоні в напрямку покращання якості та формування нових видів послуг, що дозволить забезпечити задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення; в стимулювання соціального напрямку розвитку рекреації; в покращання якості природного рекреаційного середовища; в створення страхового фонду рекреації як інструменту управління рекреаційними ризиками; в інноваційні напрями розвитку рекреації.

8. Доведена доцільність використання оптимізаційного економіко-математичного інструменту подвійних оцінок як аналітичного інструменту в запропонованому організаційно-економічному механізмі використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу території на всіх етапах даного механізму. На основі результатів економіко-математичного обчислення величини та структури природно-рекреаційного потенціалу і комплексного аналізу можливостей розвитку рекреаційної діяльності в регіоні здійснюються планування та реалізація відповідних інвестиційних, організаційних, виробничих і регулятивних заходів.

Основні матеріали другого розділу опубліковані в працях [59; 60; 159; 161; 166; 167].

## РОЗДІЛ III

### ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

#### **3.1. Загальна характеристика рекреаційної галузі та її місце в економіці області**

Сумська область має досить високий, проте майже не використаний природно-рекреаційний потенціал. Мальовничий рівнинний ландшафт з масивами лісів, ріки та озера з чистою водою, багата флора та фауна, цікава етнографія, численні зразки мистецького поєднання природи та архітектури, спортивні традиції населення створюють передумови для різних видів відпочинку, оздоровлення та туризму.

Історично Сумська область в складі УРСР та України не належала до так званих традиційних рекреаційних територій. На сьогоднішній день, з огляду на відсутність у Сумській області таких родовищ лікувальних мінеральних вод як у Львівській області, гірського повітря Закарпаття, морських пляжів ПБК тощо, реалістично можна планувати в ній переважно соціальні напрями розвитку рекреації для окремих верств населення (пенсіонерів, малозабезпечених, дітей тощо). Проте оцінку ПРП конкретної території не можна здійснювати тільки на основі рекреаційних факторів (ресурсів). За умови самозабезпечення території рекреаційними ресурсами для здійснення відповідних видів рекреаційної діяльності оцінці також підлягають: трудові, територіальні ресурси, можливості забезпечення питною водою і якісними продуктами харчування, енергозабезпечення, можливості очистки стоків і витоків, транспортна доступність тощо. Кожен із перелічених чинників ПРП може бути лімітуючим. З огляду на це твердження, переваги відпочинку та лікування без акліматизації, тривалого перебування в транспорті, більшої ймовірності рекреаційних ризиків, пов'язаних з рівнем еколого-економічної небезпеки території (табл. 3.1 [36, с.

18]), з одного боку, та за потенційної можливості оптимального (за співвідношенням “ціна – якість” рекреаційного продукту) задоволення рекреаційних потреб у себе “вдома”, є вагомими аргументами на користь масштабного розвитку рекреаційної галузі на території Сумської області.

Таблиця 3.1

**Порівняльна характеристика інтегрального показника небезпеки в територіальному розрізі України**

№ п.п.	Області	Інтегральний показник небезпеки	№ П.п.	Області	Інтегральний показник небезпеки
1	АР Крим	0,049	14	Миколаївська	0,024
2	Вінницька	0,043	15	Одеська	0,065
3	Волинська	0,033	16	Полтавська	0,049
4	Дніпропетровська	0,066	17	Рівненська	0,029
5	Донецька	0,059	18	<b>Сумська</b>	<b>0,020*</b>
6	Житомирська	0,033	19	Тернопільська	0,024
7	Закарпатська	0,031	20	Харківська	0,025
8	Запорізька	0,057	21	Херсонська	0,029
9	Івано-Франківська	0,040	22	Хмельницька	0,028
10	Київська	0,091	23	Черкаська	0,028
11	Кіровоградська	0,021	24	Чернівецька	0,029
12	Луганська	0,039	25	Чернігівська	0,029
13	Львівська	0,061			

\*Протягом 2002-2007 рр. найнижчий інтегральний показник небезпеки, який враховує рівень небезпеки геологічних процесів (зсуви і обвали на берегових схилах, провали над підземними розробками, підтоплення), рівень забудови найбільш привабливих для рекреаційної діяльності ділянок тощо

Зокрема, Сумська область одна з небагатьох областей України, майже на 100% території якої (крім території обласного центру) сприятливі, помірно сприятливі та задовільні умови проживання населення. Для оцінки екологічних умов проживання населення використано показники територіальної концентрації виробництва, господарської освоєності земель, густоти населення; забруднення природного середовища (хімічного: атмосферного повітря, природних вод, ґрунтів, а також радіаційного); природних умов (ступеня ураженості території несприятливими природно-антропогенними процесами). Крім того більша

частина території області характеризується високим рівнем забезпеченості природними ресурсами.

Сумська область утворена 10 січня 1939 року. Площа області складає 23,8 тис. кв. км (близько 4% території України). Населення – 1226.3 тис. осіб (на 01.01.2006 р.). Область знаходиться на північному сході України. Межує на півночі та сході з Росією, на південному сході – з Харківською, на півдні – з Полтавською, на заході – з Чернігівською областями. За характером рельєфу поверхня області рівнинна. Більша частина території області лежить у межах Придніпровської низовини, крайня північна частина – у межах Поліської низовини, на сході й північному сході простягається Середньоросійська височина.

До складу області входять: 18 районів, 7 міст обласного підпорядкування (Суми – 279,9 тис. осіб; Контоп – 90,7; Шостка – 83,4; Охтирка – 49,5; Ромни – 47,2; Глухів – 35,9; Лебедин – 27,2), 8 міст районного підпорядкування (Кролевець, Тростянець, Білопілья, Путивль, Буринь, Ворожба, Середина-Буда, Дружба), 20 селищ, 1491 сільський населений пункт.

За структурою валової продукції, що виробляється в області, Сумщина належить до групи індустріально-аграрних регіонів України. Провідними у виробництві продукції є чотири основні галузі: машинобудування та металообробка, паливна, харчова та хімічна і нафтохімічна промисловість. На ці галузі припадає понад 90% промислової продукції, що виробляється в області. Промисловий потенціал області зосереджений у містах Суми, Конотоп, Охтирка, Ромни, Шостка.

*Природні ресурси та охорона навколишнього середовища.* За рівнем забруднення атмосферного повітря Сумщина входить у десятку найчистіших регіонів держави. Викиди від стаціонарних джерел забруднення по підприємствах області складають лише 1% загальних викидів по Україні.

По території області протікає 165 річок загальною протяжністю 5,4 тис. км., які належать до басейну Дніпра. Найбільші з них: Десна з притокою Сеймом, Ворскла, Сула, Псел, Хорол. В межах області розташовані 33 великих озера (Чехове, Журавлине, Довге, Шелехівське та ін.) та 1600 ставків і водоймищ із

загальним об'ємом води майже 130 млн. куб. м. Гідрохімічний аналіз поверхневих водних об'єктів області дає підстави стверджувати, що якість води більшості річок задовільна. Впровадження інтегрованого управління водокористуванням за басейновим принципом дозволить значно поліпшити якість поверхневих вод і вирішити проблему збереження та відновлення малих річок.

Значний потенціал земельних ресурсів Сумської області в поєднанні зі сприятливими агрокліматичними умовами Поліської та Лісостепової зон ставлять регіон у ряд найбільш сприятливих в Україні для проведення сільського господарства.

На території Сумської області налічується 294 родовища по 21 виду корисних копалин. Зокрема, надра області вміщують мінеральні води.

Ліси та інші лісовкриті землі займають 451,8 тис. га, або 19% загальної площі області (середня лісистість по Україні – 15,6%). Лісовпорядкування проведено на площі 440,5 тис. га. У лісах переважають хвойні та твердолистяні насадження. Щорічно в області створюється близько 1700 га лісових культур.

Тваринний світ області представлений близько 70 видами ссавців, серед яких кабан, козуля, зубр, олені та ін. На Сумщині зареєстровано близько 250 видів птахів, що становить більшу частину різноманітності птахів України. У водоймах області мешкає 41 вид риб, 11 видів земноводних. В області створюється система господарств по штучному та напівштучному розведенню диких тварин з метою їх розселення у природному середовищі.

Розроблена і затверджена “Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 р.”, яка передбачає системні підходи до вирішення екологічних проблем в сферах поводження з відходами, управління водними і земельними ресурсами, використання і відтворення біоресурсів. Впровадження першочергових заходів “Комплексної програми...” дозволило характеризувати екологічний стан області як відносно стабільний і керований. Загалом станом на 2007 р. за більшістю екологічних показників Сумська область належить до найбільш екологічно чистих областей України.

Відповідно до “Стратегії соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 р.” [135, с. 52-57], розвиток рекреаційної сфери впродовж останніх років характеризується незначним зменшенням основних показників. Разом з тим, діяльність в туристичній сфері відмічається динамічним зростанням матеріально-технічної бази та обсягів наданих і спожитих послуг. В області налічується 44 підприємства готельного господарства та 37 санаторно-курортних закладів різного функціонального призначення, в яких обслуговується більше 67,1 тис. приїжджих, з них 4,9 тис. – іноземців, оздоровлюється близько 16,2 тис. осіб.

Внаслідок падіння попиту на послуги та не конкурентоспроможності санаторно-курортних закладів їх сукупна кількість за 1995-2003 роки скоротилася на 48,4%, потужність – на 47,3% (до 3,7 тис. ліжок). Були ліквідовані пансіонати з лікуванням і будинки відпочинку та 61,5% санаторіїв-профілакторіїв, а їх місткість знизилася на 59,6%. Місткість санаторіїв зменшилася на 20,7%, а баз відпочинку – на 23,3% (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Санаторно-курортні та оздоровчі заклади Сумської області  
в 1995-2007 рр.**

Рік	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку		Дитячі оздоровчі табори	
	всього	у них ліжок, тис.	Всього	у них ліжок, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.
1995	6	0,58	13	1,0	1	0,7	43	4,7	578	6,1
1996	6	0,49	12	0,82	1	0,7	40	4,7	584	6,0
1997	5	0,43	11	0,71	1	0,7	40	4,6	381	5,3
1998	4	0,44	10	0,66	1	0,7	44	4,4	406	5,3
1999	4	0,44	8	0,56	-	-	41	4,0	406	5,3
2000	4	0,54	8	0,56	-	-	43	4,4	504	5,8
2001	3	0,44	6	0,44	-	-	34	3,8	570	5,9
2002	3	0,47	6	0,44	-	-	33	3,4	723	6,2
2003	3	0,45	5	0,43	-	-	31	3,3	776	5,9
2004	3	0,46	5	0,45	-	-	31	2,9	787	5,8
2005	3	0,46	5	0,45	-	-	25	2,8	772	5,9
2006	3	0,46	5	0,45	-	-	20	2,7	781	5,9
2007	3	0,46	5	0,45	-	-	21	2,7	790	5,9

У 2005 році в санаторно-курортних закладах відпочивало 16,2 тис. осіб (у тому числі майже 4,2 тис. дітей і підлітків), з яких 86,5% оздоровлювалися протягом тривалого часу. Якщо, порівняно з 1995 роком, сукупний зареєстрований за рік контингент рекреантів скоротився на 57,5% (в 2,4 раза), то в санаторіях-профілакторіях – на 67,3%, базах відпочинку – на 49%, а у санаторіях, навпаки, зріс на 10,2%. Споживання послуг тільки по оздоровленню дітей і підлітків зменшилося порівняно з 2004 роком на 11,6%. Суттєво також зменшилась (на 25,2%) кількість рекреантів короткотермінового (однододенного) відпочинку.

В структурі оздоровлених довгостроково майже половину склали особи, які відпочивали на базах відпочинку, 31,3% рекреантів – в санаторіях-профілакторіях, 22,4% – в санаторіях. Контингент дітей і підлітків у літніх оздоровчих таборах склав 62,5 тис. (в 1,5 раза більше порівняно з 1995 р.), з них у позаміських закладах відпочив майже кожний четвертий.

Найбільшими оздоровчими закладами Сумської області в 2007 р. є наступні [138]: санаторій-профілакторій „Олдиш”, філія ВАТ „Сумхімпром” (м. Суми); державна установа – дитячо-юнацький оздоровчий заклад „Санаторій-профілакторій „Ровесник” (м. Суми); санаторій-профілакторій ВАТ „Сумське НВО ім. М.В.Фрунзе” (м. Суми); дитячий оздоровчий центр „Чайка” ВАТ „Сумське НВО ім. М.В.Фрунзе” (м. Суми); дитячий оздоровчий табір „Чайка” (м. Буринь); комунальний заклад Сумської обласної Ради – обласний дитячий багатопрофільний санаторій „Лебедин” (м. Лебедин); міжгосподарський санаторій „Токарі” (с. Токарі Лебединського району); комунальний лікувально-профілактичний заклад Сумської обласної Ради „Шосткінський обласний дитячий протитуберкульозний санаторій” (м. Шостка); санаторій-профілакторій „Ізумруд” Шосткинського казенного заводу „Зірка” (м. Шостка); санаторій-профілакторій Шосткинського орендного виробничого об’єднання „Свема” (м. Шостка); санаторій-профілакторій ВАТ Шосткинського заводу хімічних реактивів „Мрія” (м. Шостка); санаторій-профілакторій Шосткинського казенного заводу „Імпульс” (м. Шостка); ТОВ „Будинок відпочинку „Буймерівський”” (с. Буймерівка



Охтирського району); санаторій-профілакторій „Орбіта” Роменського заводу автоматичних телефонних станцій (с. Москалівка Роменського району).

Вагомим фактором розширення туристсько-екскурсійної діяльності є розвиток інфраструктури готельного господарства, яка включає 44 об'єкти (проти 39 у 1995 р.). Разом з тим, відбулося зменшення порівняно з 2000 роком кількості в ньому номерів на 6,2% (до 842 од.) та їх одноразової потужності – на 13,4%, яка нині складає 2,1 тис.місць (1,7 місць у розрахунку на 1000 населення).

Суб'єктами туристичної діяльності за 2005 рік обслуговано 14,4 тис.осіб (в 2,1 раза більше, ніж у 2000 р.), з них 78,3% припадає на населення, охоплене внутрішнім туризмом, 21% – на громадян України, які виїжджали за кордон, 0,7% становили іноземні туристи. Останнім часом активно розвивається екскурсійна сфера. Відповідний контингент, який обслуговується туристичними організаціями досяг 14,6 тис.осіб.

*До позитивних чинників* подальшого розвитку туристично-рекреаційної сфери області слід віднести: вигідне географічне положення (регіон знаходиться на перетині розгалужених транспортно-комунікаційних мереж); значні сприятливі природні рекреаційні ресурси для відпочинку і лікування населення; унікальні історико-культурні ресурси; висококваліфікований кадровий потенціал; наявна мережа об'єктів оздоровлення і відпочинку та прийому рекреантів і приїжджих.

Сумська область володіє мальовничими ландшафтами, лісовими масивами, ріками, озерами, запасами лікувальної води та торф'яних грязей. Область наділена унікальними і найкраще збереженими типовими природними територіями та цікавими рукотворними об'єктами природно-заповідного фонду, площа яких складає 159088 гектарів, або 6,7 відсотків від території області. З них надійну охорону забезпечують лише території природно-заповідних установ на загальній площі 16,4 тис. гектарів, що складає 0,69 відсотка від території області. Це відділення природного заповідника “Михайлівська цілина” та національний природний парк “Деснянсько-Старогутський”.

Станом на 01.01.2008 в області налічується 230 об'єктів ПЗФ [65, с. 19-20, 57-66]. На території Сумської області знаходяться об'єкти, що належать до

дев'яти категорій заповідності, з одинадцяти передбачених чинним законодавством України. З них кількісно найбільшу частку мають пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом близько 78% усіх існуючих об'єктів. Серед природно-заповідних об'єктів області представлені: національний природний парк “Деснянсько-Старогутський”, відділення природного заповідника “Михайлівська цілина”, заказники загальнодержавного значення – 10 об'єктів, пам'ятки природи загальнодержавного значення – 3 об'єкти парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 2 об'єкти, дендропарк загальнодержавного значення.

Серед основних напрямів дій у сфері формування національної екологічної мережі та розвитку природно-заповідного фонду [65, с. 35] поряд зі створенням та розвитком об'єктів ПЗФ як основних ланок екологічної мережі області, збільшенням площі території та об'єктів ПЗФ до рівня 11–12% від загальної території області, пріоритетним розвитком групи об'єктів природно-заповідного фонду найвищої категорії заповідності тощо, – виділяють розвиток мережі територій та об'єктів ПЗФ, які окрім збереження генофонду, ценофонду, фауністичних, флористичних, ландшафтних цінностей, забезпечують також виконання завдань охорони об'єктів історії та культури, відпочинку людей та туризму. Наприклад, планується до 2015 р. рекреаційне використання території, пов'язаної з історією України, національних природних парків “Сеймський” (на площі 53 тис. га) та “Верхньосульський” (на площі 30 тис. га).

В області збереглися унікальні пам'ятки архітектури XVII-XIX ст., зокрема: Миколаївська та Анастасіївська церкви в Глухові, Спасо-Преображенський, Троїцький собори та Воскресенська церква в Сумах, Вознесенська церква та Покровський собор в Ромнах та багато інших. В області функціонує 11 державних музеїв та два історико-культурних заповідника в м. Путивль та м. Глухів. Відроджуються історико-архітектурні святині на батьківщині останнього кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського у с. Пустовійтівка Роменського району.

*До негативних чинників, які перешкоджають комплексному санаторно-курортному оздоровленню населення та перетворенню області на туристично-екскурсійний центр, належать:*

- невідповідність якісних характеристик (у тому числі рівня комфортності) та організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційної і транспортної інфраструктур, готельного господарства міжнародним нормам і стандартам;

- необґрунтованість та відсутність ефективних механізмів регулювання цін на туристсько-екскурсійні, санаторно-курортні й готельні послуги, рівень та динаміка яких повинні визначатися стратегією поживлення індустрії оздоровлення і відпочинку;

- надмірний (з огляду на законодавчо визнану потребу пріоритетного розвитку рекреаційної сфери і, зокрема, туризму) податковий тиск на ці підприємства;

- низький рівень маркетингових досліджень у сфері туристсько-екскурсійної та санаторно-курортної діяльності, слабкість її інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і особливо зовнішньому ринках, недоліки територіальної організації туристсько-екскурсійних маршрутів та інформаційної інфраструктури;

- проблеми збереження та раціонального використання територій оздоровчого і рекреаційного призначення та існуючої системи закладів [103], зокрема:

- необхідність визнання на державному рівні пріоритетів цінності рекреаційних територій у порівнянні з іншими видами функціонального використання земель;

- відсутність повного кадастру земель оздоровчого і рекреаційного призначення, невизначеність проектних меж охоронних зон всіх видів рекреаційних територій, а також резервних рекреаційних земель;

– потреба встановлення на законодавчому рівні вимог до власників земель щодо збереження і резервування в межах їх землеволодінь унікальних місцевостей з лікувальними ресурсами, природно-заповідним фондом;

– актуальність реструктуризації існуючого рекреаційного фонду, його реконструкції та часткової переорієнтації на нові функції відповідно до соціальних потреб населення і умов ринкової економіки.

Метою розвитку туристично-рекреаційної сфери на період до 2015 року є подальше зміцнення туристсько-екскурсійного й санаторно-курортного обслуговування, досягнення європейського і світового визнання якості місцевих рекреаційних ресурсів та послуг, розширення асортименту рекреаційних і туристичних послуг, створення матеріально-технічної і кадрової бази, необхідної для формування на державному та міжнародному ринках рекреаційних послуг, нарощування обсягу доходів суб'єктів господарювання обласного та державного бюджетів від туристсько-екскурсійної та санаторно-курортної діяльностей, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності рекреаційної сфери та туризму області на вітчизняному та світовому ринках рекреаційних і туристичних послуг.

*Пріоритетними заходами розвитку рекреаційної сфери є:*

– стимулювання підприємницької активності у згаданих видах економічної діяльності, цільове залучення ресурсів цих суб'єктів господарювання на виконання програм розвитку рекреаційної сфери та туризму, розширення мережі об'єктів дозвілля і відпочинку, реставрації історико-культурних пам'яток;

– реконструкція та модернізація санаторно-курортних, відпочинкових і туристичних закладів, а також автомобільних доріг до рекреаційно-туристичних центрів, створення інфраструктури розвитку автотуризму (зокрема, об'єктів автосервісу), яка за рівнем функціонування наближалася б до міжнародних стандартів;

– здійснення науково-обґрунтованого зонування території області за показниками рекреаційної місткості відповідно до норм антропогенного навантаження на ландшафт; розроблення генеральних планів та схем забудови курортів і туристичних центрів;

- вдосконалення механізмів контролю за дотриманням стандартів надання туристсько-екскурсійних, санаторно-курортних і готельних послуг, подальша сертифікація підприємств рекреаційної сфери;

- нормативне регулювання цінової політики на засадах співвідношення “ціна-якість”, стимулювання пільгової тарифікації екскурсійного і транспортного обслуговування, розміщення та харчування організованих груп туристів і відпочиваючих (насамперед, дитячих і молодіжних);

- покращення загальнодержавної і міжнародної реклами місцевих рекреаційних ресурсів регіону та відповідних послуг;

- формування розгалуженої мережі екскурсійно-інформаційних пунктів, впровадження нових туристичних маршрутів і тематичних екскурсійних програм;

- створення єдиної інформаційної системи з повним банком даних переліку туристичних і курортних послуг (маршрутів, об’єктів, закладів, природно-рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам’яток, транспортного забезпечення та інших послуг, у тому числі із вказанням цін), в тому числі порталів в інформаційному просторі Інтернету;

- розвиток системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників рекреаційної сфери та туризму;

- удосконалення системи управління рекреаційною сферою на рівні області, адміністративних районів та міст.

*Очікувані результати розвитку рекреаційної сфери та туризму.*

Реалізація вказаних заходів дозволить досягти динамічного нарощування кількості закладів оздоровлення та відпочинку населення, туризму, збільшення їх потужності, а звідси – зростання кількості оздоровлених осіб та обсягів наданих їм послуг.

За розрахунками у 2015 році сукупна кількість санаторно-курортних закладів тривалого та одно-дводенного перебування досягне 51-57 од., а їх місткість – 5,2-5,6 тис.місць, кількість оздоровлених осіб досягне 21,8-23 тис.чол. (з них дітей – 6,5-7 тис. та підлітків 3,8-4 тис.чол.), які відпочиватимуть 1-2 дні. Зростатиме кількість (на 20-25%) і місткість (на 7-11%) дитячих оздоровчих

таборів, що дозволить у середньому за рік оздоровлювати 60-65 тис. дітей, у тому числі приблизно кожен третій відпочиватиме поза містом. Найбільша кількість дитячих оздоровчих таборів (50-85 од.) функціонуватиме в м. Суми, Білопільському, Кролевецькому, Лебединському, Путивлівському та Сумському районах. Контингент зайнятих у галузі санаторно-курортного оздоровлення збільшиться до 670-750 чол., з них лікарів – 36-38 чол., середнього медичного персоналу – 123-125 чол.

У перспективі (до 2015 р.) значно зміцниться матеріально-технічна база сфери туризму, покращиться комфортність готельного господарства. Кількість номерів у готелях передбачається довести до 980-1040 од., що дозволить обслужити 90-100 тис. приїжджих.

Створення нового іміджу українського турпродукту, конкурентоспроможного в нашій державі та за її межами, підтримка малого та середнього бізнесу в туристичній сфері, зокрема, сільського зеленого туризму, поліпшення якості та доступності туристсько-рекреаційних послуг зумовить зростання кількості туристів до 13-14 тис. осіб, тобто в 1,4-1,5 рази.

Контингент туристів, охоплених внутрішнім туризмом, досягне 12,7-12,9 тис., склавши 82-81% в структурі туристського контингенту. Внаслідок поступального розвитку міжнародного співробітництва у сфері туризму кількість іноземців, які відвідуватимуть область, зросте в 10-12 разів, контингент громадян нашої держави, які виїжджатимуть за кордон (1,8-1,9 тис. чол.), – в 2 рази.

Найбільш *перспективними видами рекреаційної діяльності* в області будуть: довгостроковий відпочинок та санаторно-курортне оздоровлення; спортивно-оздоровчий туризм, дозвілля, відпочинок (85% загального контингенту туристів), туризм діловий, службовий, бізнес-навчання (можлива ємність – приблизно 10%), культурно-пізнавальний (у тому числі з метою відвідання театрів, музеїв, спортивних і фестивальних заходів, урочистих свят тощо) і релігійний; екскурсійна діяльність; сільський “зелений” та екологічний туризм.

Як зазначалося вище, значної уваги потребує природно-заповідний фонд області: заповідники, пам’ятки природи і садово-паркового мистецтва, заповідні

урочища, а особливо заповідник “Михайлівська цілина” – єдина в Україні цілинна ділянка лучного степу в лісостеповій зоні. Економічно та екологічно обґрунтована організація рекреаційної діяльності на окремих територіях ПЗФ може вирішити проблемні питання щодо утримання цих фондів, а також реконструкції об’єктів на їх територіях.

Розгортання рекреаційної діяльності, з урахуванням екологічних і соціальних інтересів, сприятиме також розв’язанню проблеми збереження значного історико-культурного потенціалу Сумської області. Міста області Путивль, Глухів, Ромни включені до списку важливих історичних міст України. Багато унікальних історичних і природних місць у містах Суми, Охтирка, Кролевець, Тростянець, Лебедин є потенційними туристично-рекреаційними об’єктами. З метою підтримки туристичної діяльності в 2003 і 2007 роках були прийняті нові редакції Програми розвитку туризму в області на період до 2010 року, головним завданням якої є створення позитивного образу Сумської області як туристичного та рекреаційного регіону.

В умовах структурних перетворень господарства України область в перспективі має зосередити зусилля на розвитку зони відпочинку та оздоровлення населення та зони природно-рекреаційних ландшафтів регіонального значення, де слід розвивати всі елементи інфраструктури, що сприяють охороні та раціональному використанню природно-заповідних і природно-рекреаційних територій області (комплекс транспортних, природоохоронних, культурно-розважальних інженерних споруд, управлінських та інформаційно-комунікативних каналів, а також відповідної матеріальної бази), а також удосконалювати технології надання рекреаційних послуг з урахуванням поточного стану вже існуючих субгалузей і передумов впровадження туристичних і рекреаційних інновацій. Це потребуватиме налагодження тісних міжрегіональних і міждержавних зв’язків з метою не лише надання оздоровчих, відпочинкових і туристичних послуг жителям інших областей і країн чи взаємообміну рекреантами, але й залучення коштів від вітчизняних та зарубіжних інвесторів на взаємовигідній основі, обміну досвідом тощо.

### **3.2. Комплексна економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу області**

Комплексна економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу території проводилась на основі розробленої нами моделі на прикладі Сумської області, що не відноситься до традиційних рекреаційних територій, проте, на наш погляд, має достатній потенціал для задоволення рекреаційних потреб населення. Оцінювались локальні потенціали адміністративних районів Сумської області, в яких доцільна організація рекреаційної діяльності на основі відповідних природних ресурсів, з урахуванням всього комплексу взаємозв'язків між всіма зацікавленими суб'єктами та об'єктами рекреаційної діяльності. При цьому в рамках даного дослідження проводився аналіз тривалого відпочинку за межами міст області. Шляхом підсумовування локальних потенціалів отримувалося сумарне значення ПРП Сумської області.

Згідно з алгоритмом (рис. 2.5), першим етапом комплексної оцінки ПРП території є виділення на ній рекреаційних районів за територіально-адміністративною ознакою, – Сумська область включає 18 адміністративних районів. Далі шляхом зонування території кожного з районів отримуємо мікротериторії для організації рекреаційної діяльності. При цьому, використовуючи рекомендації щодо районування території, викладені в підрозділі 2.3 (за матеріалами джерел [64; 114; 155]), виділяємо чотири типи мікротериторій у межах кожного з адміністративних районів області: найбільш цінних, цінних, нецінних і мікротериторій нерекреаційної спеціалізації.

При розрахунку ПРП Сумської області використовувались площі найбільш цінних рекреаційних мікротериторій. В якості таких територій розглядаються унікальні територіальні комплекси – парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, території ПЗФ (підрозділ 2.2 – класифікація природних рекреаційних ресурсів), а також існуючих рекреаційних об'єктів області (за матеріалами джерел [110; 131; 138]). Даний підхід не суперечить пріоритетним напрямкам розвитку туристично-рекреаційної галузі в Україні: згідно зі Стратегією сталого розвитку туризму і



курортів в Україні та, зокрема, Всеукраїнським проектом “Сім природних чудес України”.

Розглянемо оцінку локального ПРП одного з районів на основі статистичної соціально-економічної інформації по Сумській обл. При цьому величини параметрів, поданих нижче в системі рівнянь 3.2 і відповідно в табл. 3.3, відповідають результатам проведеного аналізу структури та величин рекреаційних ресурсів і цін на різні види послуг тривалого відпочинку. Зокрема, при визначенні цін на рекреаційні послуги (тривалістю 12 діб, – ½ від мінімального терміну щорічної основної відпустки згідно зі ст. 75 КЗпП України за відпрацьований робочий рік) враховувались такі чинники, як: ціни на аналогічні послуги в рекреаційно атрактивних регіонах (таких як АР Крим), в яких традиційно відпочивають жителі Сумської області; рівень доходів жителів досліджуваної території (за матеріалами джерел [131; 132; 135]); вагомість конкурентних переваг відпочинку без значних транспортних витрат і відповідно витрат часу, акліматизації тощо. Зокрема, за основу встановлення цін на рекреаційні послуги брався відсоток (12% – згідно з європейськими нормами витрат на відпочинок, за матеріалами табл. 1.6) від середньорічного доходу населення окремих районів області (розміри цін  $P$  наведені в додатку А).

При формулюванні обмежень на фінансові ресурси ми попередньо виходили з рівня рентабельності, що не перевищує 50% і відповідає умові нормальних прибутків у рекреаційній галузі. Загальна величина фінансових ресурсів розрахована як середньозважена величина (згідно зі значеннями параметрів у табл. 3.6):

$$K = N \frac{K_l \cdot N_l + K_e \cdot N_e + K_c \cdot N_c + K_e \cdot N_e}{N_l + N_e + N_c + N_e}; \quad (3.1)$$

$$K = 200 \cdot \frac{50000 + 35000 \cdot 3 + 40000 \cdot 3 + 30000 \cdot 5}{1 + 3 + 3 + 5}; \quad K \approx 7000000 \text{ (грн.)}, \text{ – виходячи з}$$

того, що саме земельні ресурси є базовими в рекреаційній сфері діяльності. Вказана величина буде змінюватись по районах області у відповідності з рівнем їх інвестиційної привабливості.

**Вихідні дані для розрахунку локального ПРП та регіональної рекреаційної ренти в Сумській обл. в річному вимірі**

Параметр	Одиниці виміру	Значення по районах			
		1-й район	2-й район	3-й район	4-й район
$P_l$	Грн./100 послуг	100000	120000	100000	110000
$P_e$	Грн./100 послуг	70000	90000	90000	80000
$P_c$	Грн./100 послуг	80000	80000	80000	80000
$P_e$	Грн./100 послуг	60000	70000	60000	80000
$N$	Га	200	240	180	300
$N_l^*$	Га/100 послуг	1	1	1	1
$N_e$	Га/100 послуг	3	3	3	3
$N_c$	Га/100 послуг	3	3	3	3
$N_e$	Га/100 послуг	5	5	5	5
$H$	Осіб	400	480	420	400
$H_l^{**}$	Осіб/100 послуг	8	8	8	8
$H_e$	Осіб/100 послуг	4	4	4	4
$H_c$	Осіб/100 послуг	4	4	4	4
$H_e$	Осіб/100 послуг	2	2	2	2
$K$	Грн.	7000000	10000000	7000000	13000000
$K_l$	Грн./100 послуг	50000	60000	50000	55000
$K_e$	Грн./100 послуг	35000	45000	45000	40000
$K_c$	Грн./100 послуг	40000	40000	40000	40000
$K_e$	Грн./100 послуг	30000	35000	30000	45000

\*Значення параметрів  $N_l$ ,  $N_e$ ,  $N_c$ ,  $N_e$  відповідають нормативам чисельності обслуговуючого персоналу для різних рекреаційних об'єктів, за матеріалами джерела [2].

\*\*Значення параметрів  $H_l$ ,  $H_e$ ,  $H_c$ ,  $H_e$  є оберненими величинами до нормативних показників рекреаційного навантаження на природні комплекси відповідно до видів рекреаційної діяльності, за матеріалами джерел [16; 70; 95].

При визначенні обмежень на людські ресурси була використана наступна статистична інформація по досліджуваному регіону (за матеріалами джерел [131; 132]): кількість зайнятих, рівень безробіття, кількість працюючих в сфері послуг, кількість працюючих в ресторанно-готельному бізнесі, кількість звільнених з цього бізнесу тощо. Слід зазначити, що пропозиція розширеного розвитку рекреаційного комплексу в регіоні має позитивний момент щодо створення нових робочих місць і часткового вирішення проблеми безробіття, особливо в сільській місцевості. Проте слід зважати на якість людських ресурсів і підходити вибірково до формування трудового потенціалу в рекреаційній сфері. Йдеться насамперед про створення додаткових конкурентних переваг порівняно з традиційними

рекреаційними територіями, де питання гостинності, професіоналізму фахівців рекреаційного бізнесу, кваліфікованості лікарів та ін. залишаються досить проблемними. Крім того при розгляді структури безробітних в якості потенційного персоналу майбутніх рекреаційних підприємств слід враховувати відповідні альтернативи щодо інших галузей економіки регіону.

При визначенні загальної величини земель рекреаційного призначення в Сумському регіоні враховувались наступні чинники: ступінь рекреаційної придатності землі, наближеність промислових об'єктів, розвиненість транспортних шляхів, віддаленість від обласного центру, екологічні чинники, ландшафтні особливості, а також наявність туристських маршрутів вихідного дня (за матеріалами джерел [65; 110; 131; 138]). При цьому особлива увага зверталась на такі природні об'єкти та ресурси, як заповідні об'єкти державного значення, гідрологічні пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, джерела мінеральних вод тощо, – відповідно до максимального наближення до якості природних рекреаційних ресурсів атрактивних територій. При цьому враховується початковість стадій розвитку рекреаційної галузі в Сумському регіоні та орієнтація рекреаційних потреб населення на отримання лікувального та естетичного ефектів від оздоровлення під час тривалого відпочинку “вдома”, еквівалентних традиційній рекреації поблизу моря або в горах.

Тобто використовується комплексний підхід до досягнення конкурентоспроможності нетрадиційних рекреаційних територій порівняно з традиційними регіонами рекреації. Поряд з такими чинниками, як нижчий рівень витрат рекреантів (насамперед, транспортних), нижчий рівень рекреаційних ризиків, відсутність акліматизаційного періоду (актуального, насамперед, для 12-ти денного відпочинку), вищий рівень гостинності у порівнянні з аналогічними закладами відпочинку “нерідних” регіонів, – на наш погляд, при оцінці ПРП слід орієнтуватись на мінімальний розрив в якості базових рекреаційних ресурсів (земельних і природних) порівнюваних територій. Такий підхід не суперечить нормативній базі грошової оцінки земель рекреаційного призначення [114, с. 46-

47, 50-53], що враховує місце розташування земельної ділянки, цінність об'єктів рекреаційного призначення, статус об'єктів оздоровчого призначення тощо.

Отже, відповідно до формул (2.1) і (2.2) наведемо розрахунок ПРП одного з районів Сумської обл., записаний у формі системи лінійних рівнянь (за правилами рішення оптимізаційних задач лінійного програмування [52]):

$$\begin{cases} L = 0 - (-1000 \cdot x_l - 700 \cdot x_g - 800 \cdot x_c - 600 \cdot x_e) \\ Y_N = 200 - (x_l + 3 \cdot x_g + 3 \cdot x_c + 5 \cdot x_e) \\ Y_H = 400 - (8 \cdot x_l + 4 \cdot x_g + 4 \cdot x_c + 2 \cdot x_e) \\ Y_K = 70000 - (500 \cdot x_l + 350 \cdot x_g + 400 \cdot x_c + 300 \cdot x_e) \end{cases} \quad (3.2)$$

В таблиці 3.4 величини у верхніх лівих кутах кожної комірки записуються у відповідності з параметрами системи рівнянь (3.2). При цьому для спрощення технічної процедури оптимізації запис ведеться у розрахунку на 100 одиниць послуг. В нижніх правих кутах комірок записуються розрахункові параметри відповідно до оптимізаційного стовпця, рядка та комірки (на даній ітерації відповідно:  $X_l$ ,  $Y_H$ ,  $\lambda=1/8$ ). Правила заповнення стандартної таблиці наведені в роботі [52].

Таблиця 3.4

### Стандартна форма запису параметрів і змінних функції локального ПРП

Базисні змінні	Вільний параметр	Вільні змінні			
		$X_l$	$X_g$	$X_c$	$X_e$
$L$	0	-100 000	-70 000	-80 000	-60 000
	5 000 000	12 500	50 000	50 000	25 000
$Y_N$	200	1	3	3	5
	-50	-1/8	-1/2	-1/2	-1/4
$Y_H$	400	8	4	4	2
	50	$\lambda=1/8$	1/2	1/2	1/4
$Y_K$	7 000 000	50 000	35 000	40 000	30 000
	-2 500 000	-6 250	-25 000	-25 000	-12 500

На наступних ітераціях здійснюється заміна базисних і вільних змінних (табл. 3.5 і 3.6), досягається оптимум в значенні функції  $L$  (ПРП) –  $L^*$ , оскільки знак всіх вільних змінних позитивний (табл. 3.6). При цьому справедливою є

рівність  $L^* = L_{nd}^*$ , тобто значення ПРП збігається з величиною подвійної функції мінімізації рекреаційних ресурсів.

Отже, основні результати проведеного ітераційного аналізу наступні:  $L^* = L_{nd}^* = 6\,800\,000$  грн.;  $X^* (2\,000; 0; 6\,000; 0)$ ;  $Y^* (0; 0; 3\,600\,000)$ ;  $Z^* (12\,000; 11\,000; 0)$ . Тобто, економічна оцінка локального ПРП Сумського регіону –  $6\,800\,000$  грн.; при реалізації послуг лікувальної (за ціною  $P_L = 1000$  грн.) та спортивної (за ціною  $P_C = 800$  грн.) рекреації в обсязі  $X_L = 2\,000$  од. і  $X_C = 6\,000$  од. відповідно; ресурси, по яких вичерпано резерв – земельні  $Y_N$  та людські  $Y_H$  рекреаційні ресурси; економія на інвестиціях складає  $Y_K = 3\,600\,000$  грн.; пофакторні частки граничних цін на одиницю земельних і людських ресурсів при реалізації одиниці рекреаційних послуг рівні  $Z_N = 120$  грн. і  $Z_H = 110$  грн. відповідно.

Таблиця 3.5

#### Переведення обмежень по рекреаційних землях до вільних змінних

Базисні змінні	Вільний параметр	Вільні змінні			
		$Y_H$	$X_g$	$X_c$	$X_e$
$L$	5 000 000 1 800 000	12 500 -1 500	-20 000 30 000	-30 000 12 000	-35 000 57 000
$Y_N$	150 60	-1/8 -1/20	5/2 1	5/2 $\lambda = 2/5$	19/4 19/10
$X_L$	50 -30	1/8 1/40	1/2 -1/2	1/2 -1/5	1/4 -19/20
$Y_K$	4 500 000 -900 000	-6 250 1/48000	10 000 -15 000	15 000 -6 000	17 500 -28 500

Таблиця 3.6

#### Завершальна ітерація комплексної оцінки локального ПРП території

Базисні змінні	Вільний параметр	Вільні змінні			
		$Y_H$	$X_g$	$Y_N$	$X_e$
$L$	6 800 000	11 000	10 000	12 000	22 000
$X_c$	60	-0,05	1	0,4	1,9
$X_L$	20	0,15	0	-0,2	-0,7
$Y_K$	3 600 000	-6 250	-5 000	-6 000	-11 000

Перейдемо до визначення величини в регіональній рекреаційній ренти районах Сумської області. При визначенні РРР (результати записані в табл. 3.13) використовувався наступний алгоритм (див. рис. 2.1).

Вихідні дані, як вказувалось вище, отримані на основі інформації щодо рекреаційної діяльності в Сумській області (табл. 3.3). При цьому для спрощення математичної процедури оптимізації, як і у випадку наведеного вище розрахунку локального ПРП, запис ведеться на 100 одиниць послуг (ітерації для 1-го району в табл. 3.7-3.9).

Відповідно до 1-го етапу вказаного алгоритму та формули 2.13, згідно з умовою оптимізації подвійної функції:  $L_{nd}^* = L^*$ , використовуємо ітераційне заповнення таблиць 3.4-3.6 і відповідно – специфіку застосування симплекс-методу при обчисленні РРП (табл. 3.7-3.12). При цьому по горизонталі в таблицях розташуємо базисні змінні, по вертикалі – вільні змінні.

Таблиця 3.7

### Стандартна форма запису параметрів і змінних подвійної функції

		Базисні змінні				
		$L_{nd}$	$V_l$	$V_e$	$V_c$	$V_e$
Вільний параметр		0	-100 000	-70 000	-80 000	-60 000
		5 000 000	12 500	50 000	50 000	25 000
Вільні змінні	$Z_N$	200 -50	1 -1/8	3 -1/2	3 -1/2	5 -1/4
	$Z_H$	400 50	8 $\lambda=1/8$	4 1/2	4 1/2	2 1/4
	$Z_K$	7 000 000 -2 500 000	50 000 -6 250	35 000 -25 000	40 000 -25 000	30 000 -12 500

Таблиця 3.8

### Переведення обмежень по рекреаційних землях до базисних змінних

		Базисні змінні				
		$L_{nd}$	$Z_H$	$V_e$	$V_c$	$V_e$
Вільний параметр		5 000 000	12 500	-20 000	-30 000	-35 000
		1 800 000	-1 500	30 000	12 000	57 000
Вільні змінні	$Z_N$	150 60	-1/8 -1/20	5/2 1	5/2 $\lambda=2/5$	19/4 19/10
	$V_l$	50 -30	1/8 1/40	1/2 -1/2	1/2 -1/5	1/4 -19/20
	$Z_K$	4 500 000 -900 000	-6 250 1/48000	10 000 -15 000	15 000 -6 000	17 500 -28 500

**Завершальна ітерація оптимізації подвійної функції (1-й район)**

		Базисні змінні				
		$L_{nd}^*$	$Z_H$	$V_e$	$Z_N$	$V_e$
Вільний пар-р		6 800 000	11 000	10 000	12 000	22 000
Вільні змінні	$V_c$	60	-0,05	1	0,4	1,9
	$V_l$	20	0,15	0	-0,2	-0,7
	$Z_K$	3 600 000	-6 250	-5 000	-6 000	-11 000

Значення вільних змінних  $V$  на завершальних ітераціях, помножені на 100, відображають кількість рекреаційних послуг у районах. Значення базисних змінних  $Z$  на завершальних ітераціях, поділені на 100, відповідають пофакторним часткам граничних цін на рекреаційні ресурси у розрахунку на одну послугу (табл. 3.10-3.12).

Таблиця 3.10

**Завершальна ітерація оптимізації подвійної функції (2-й район)**

		Базисні змінні				
		$L_{nd}^*$	$Z_H$	$Z_N$	$V_c$	$V_e$
Вільний пар-р		9 360 000	13 500	12 000	10 000	17 000
Вільні змінні	$V_e$	72	-0,05	0,4	1	1,9
	$V_l$	24	0,15	-0,2	0	-0,7
	$Z_K$	5 320 000	-6 750	-6 000	-5 000	-8 500

Таблиця 3.11

**Завершальна ітерація оптимізації подвійної функції (3-й район)**

		Базисні змінні				
		$L_{nd}^*$	$Z_H$	$Z_N$	$V_c$	$V_e$
Вільний пар-р		7 290 000	10 500	16 000	10 000	41 000
Вільні змінні	$V_e$	51	-0,05	0,4	1	1,9
	$V_l$	27	0,15	-0,2	0	-0,7
	$Z_K$	3 355 000	-5 250	-8 000	-5 000	-20 500

Згідно з 2-м етапом алгоритму (рис. 2.1, формула 2.14) для 1-го району, відповідно до значень параметрів для 1-го району, отриманих у табл. 3.9, для

лікувальної рекреації (формула 3.3) та спортивної рекреації (формула 3.4) запишемо рівняння:

$$N_{л1} \cdot z_N + H_{л1} \cdot z_H + K_{л1} \cdot z_K = P_{л1}, \quad (3.3)$$

$$1 \cdot z_N + 8 \cdot z_H + 50000 \cdot z_K = 100000.$$

$$N_{c1} \cdot z_N + H_{c1} \cdot z_H + K_{c1} \cdot z_K = P_{c1}, \quad (3.4)$$

$$3 \cdot z_N + 4 \cdot z_H + 40000 \cdot z_K = 80000.$$

Таблиця 3.12

### Завершальна ітерація оптимізації подвійної функції (4-й район)

		Базисні змінні				
		$L_{no}^*$	$Z_H$	$V_e$	$V_c$	$Z_N$
Вільний пар-р		8 230 000	12 368	2 632	2 632	11 053
Вільні змінні	$V_e$	52	-0,03	0,53	0,53	0,21
	$V_l$	37	0,13	0,37	0,37	-0,05
	$Z_K$	8 605 263	-6 052,63	-3 947,37	-3 947,37	-6 578,95

Відповідно до значень  $Z_N, Z_H, Z_K$  в табл. 3.9 знайдемо пропорції пофакторних часток у цінах в (3.3) і (3.4). При цьому при початковому визначенні даних пропорцій виконується умова:  $Z_K=0$  – як вільна змінна:

$$1 \cdot 12000 + 8 \cdot 11000 = 100000 \Rightarrow \overline{Z_N} = 12\%; \overline{Z_H} = 88\%,$$

$$3 \cdot 12000 + 4 \cdot 11000 = 80000 \Rightarrow \overline{Z_N} = 45\%; \overline{Z_H} = 55\%.$$

Згідно з етапом 3-м (рис. 2.1) і формулою 2.15 переносимо отримані пропорції в реальні структури послуг і отримуємо реальні значення часток земельного фактору в цінах у розрахунку на одну послугу:

$$\overline{Z_N} + \overline{Z_H} + 500 = 1000 \Rightarrow 60 + 440 + 500 = 1000,$$

$$\overline{Z_N} + \overline{Z_H} + 400 = 800 \Rightarrow 180 + 220 + 400 = 800.$$

Отже, частка земельного фактору в 1-му районі складає 60 грн. – у ціні 1000 грн. одиниці лікувальної послуги; 180 грн. – у ціні 800 грн. одиниці послуги спортивного виду.



Згідно з етапом 4-м (рис. 2.1) і формулою 2.16 знаходимо середньозважене значення частки земельного фактору для 1-го району у розрахунку на одну усереднену рекреаційну послугу. При цьому в якості коефіцієнтів зважування виступають кількості рекреаційних послуг: 2000 послуг лікувального виду, 6000 послуг спортивного виду (табл. 3.9):

$$(60 \cdot 2000 + 180 \cdot 6000) / (2000 + 6000) = 150 \text{ грн.}$$

Аналогічним чином знаходимо середньозважені значення часток земельного фактору для 2-го, 3-го і 4-го районів. В результаті отримуємо:

2-й район: 150 грн.; 3-й – 183 грн.; 4-й – 184 грн.

Згідно з етапами 5-7 (рис. 2.1) і відповідними до них формулами 2.17-2.19 район з найнижчою величиною частки земельного фактору є замикаючим. В нашому випадку це 1-й і 2-й райони з часткою 150 грн. В 3-му та 4-му районах отримуємо PPP на рівні  $183-150=33$  (грн./послуга) та  $184-150=34$  (грн./послуга) відповідно. Сумарна PPP є добутком PPP в розрахунку на одну послугу на кількість послуг у районі (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

**Структура рекреаційних послуг і регіональна рекреаційна рента по деяких районах Сумської обл.**

Показник	1-й район	2-й район	3-й район	4-й район
Кількість рекреаційних послуг протягом року:				
лікувального виду	2000	2400	2700	3700
в будинках відпочинку	-	7200	5100	-
спортивного виду	6000	-	-	-
екологічного виду	-	-	-	5200
Регіональна рекреаційна рента, грн./послуга	0	0	33	34
Сумарна регіональна рекреаційна рента, тис. грн..	0	0	257,4	302,6

Згідно з етапом 8-м (рис. 2.1) і формулою 2.20, порівнюючи отримані значення PPP, можна зробити висновок про існування переваги в можливості отримання більших рентних ефектів в районах з більшим значенням PPP (результати наведені нижче в табл. 3.18).

Перейдемо до аналізу характеру впливу зміни параметрів згідно з формулами 2.5 і 2.6 відповідно до методичних положень застосування оптимізаційної моделі подвійних оцінок при використанні ПРП території (згідно з завершальним етапу процесу, зображеного на рис. 2.3):

1. Аналіз границь сталості цін на рекреаційні послуги, що не увійшли до базисного плану розвитку рекреації в районі (аналіз зміни коефіцієнтів цільової функції  $L$  при вільних змінних  $\Delta P$ ).

Із результатів проведеної комплексної оцінки ПРП території (табл. 3.6) видно, що вільні змінні (обсяги рекреаційних послуг відповідних видів) –  $X_g$  і  $X_e$ . Звідси будемо досліджувати зміни коефіцієнтів (цін на послуги)  $P_g=700$  грн. і  $P_e=600$  грн. (відповідно до першого рівняння системи рівнянь 3.2). Розглянемо економічно допустимі границі зміни коефіцієнта  $P_g$ .

Надамо цільовій функції

$$L = 1000 \cdot x_l + 700 \cdot x_g + 800 \cdot x_c + 600 \cdot x_e \rightarrow \max$$

приріст

$$L' = 1000 \cdot x_l + (700 + \Delta P_g) \cdot x_g + 800 \cdot x_c + 600 \cdot x_e \rightarrow \max .$$

Тоді в таблиці 3.4 отримаємо  $700 + \Delta P_g$  замість  $700$ .

В результаті вирішення даної форми отримаємо на останній ітерації (відповідно до табл. 3.6) наступну форму – табл. 3.14.

Таблиця 3.14

**Зміна ціни на рекреаційні послуги в будинках відпочинку згідно із завершальною ітерацією комплексної оцінки ПРП території**

Базисні змінні	Вільний параметр	Вільні змінні			
		$Y_H$	$X_g$	$Y_N$	$X_e$
$L$	6 800 000	11 000	10 000	12 000	$22\ 000 - \Delta P_g$
$X_c$	60	-0,05	1	0,4	1,9
$X_l$	20	0,15	0	-0,2	-0,7
$Y_K$	3 600 000	-6 250	-5 000	-6 000	-11 000

Із таблиці 3.14 видно, що єдиною зміною, яка викликана переходом від  $700 + \Delta P_g$  до  $\Delta P_g$  є зміна коефіцієнта в рядку цільової функції в стовпці  $X_e$ , що є

додатковою подвійною оцінкою  $V_e$  (табл. 3.9). Тобто для  $700 + \Delta P_e$  і відповідного оптимального значення  $V_e^* = 22000$  відбувається зміна  $V_e^{**} = 22000 - \Delta P_e$ .

Економічне значення додаткової подвійної оцінки полягає в поясненні не вигідності надання рекреаційних послуг відповідного виду. Так,  $V_e^* = 10000$  означає, що граничні витрати на виробництво послуги екологічного виду рекреації перевищують ціну даної послуги на  $10000/100 = 100$  грн.

За ознакою оптимальності значення цільової функції буде оптимальним при

$$22000 - \Delta P_e \geq 0 \Rightarrow \Delta P_e \leq 22000$$

$$V_e^* = 22000 \Rightarrow \max \Delta P_e = V_e^* = 22000.$$

Оскільки  $X_e$  не входить до оптимального рішення (ПРП території), то  $\Delta P_e$  може бути скільки завгодно малою, тобто  $\min \Delta P_e = -\infty$ .

Тоді границі зміни  $\Delta P_e$ :  $-\infty < \Delta P_e \leq 22000$ .

Перейдемо від  $\Delta P_e$  до  $P_e$ :

$$\min P_e = P_e + \min \Delta P_e$$

$$\max P_e = P_e + \max \Delta P_e$$

$$\min P_e \leq P_e \leq \max P_e$$

Оскільки від'ємне значення  $P_e$ , що означає ціну рекреаційної послуги, не має сенсу, то  $\min P_e = 0$  і границі зміни  $P_e$  будуть мати вигляд:

$$0 \leq P_e \leq \max P_e$$

$$0 \leq P_e \leq P_e + V_e^*.$$

В нашому випадку в розрахунку на одну послугу  $P_e = 700$  грн.,  $V_e^* = 220$  грн.

Тоді границі зміни будуть рівні:  $0 \leq P_e \leq 920$ .

Тобто зміни  $P_e$  в цих границях приводить тільки до зміни  $V_e$ :

$$V_e^{**} = V_e^* - \Delta P_e.$$

Всі останні характеристики оптимального рішення залишаються без змін.

Аналогічно до наведеного алгоритму було визначено границі сталості для ціни рекреаційної послуги екологічного виду:  $0 \leq P_e \leq 700$ .

2. Аналіз границь сталості цін на рекреаційні послуги, що увійшли до базисного плану розвитку рекреації в районі (аналіз зміни коефіцієнтів цільової функції  $L$  при базисних змінних  $\Delta P$ ).

Із табл. 3.6 видно, що базисні змінні (обсяги рекреаційних послуг лікувальної та спортивної рекреації) –  $X_l$  і  $X_c$ . Звідси будемо досліджувати зміни коефіцієнтів (цін на послуги)  $P_l=1000$  грн. і  $P_c=800$  грн. (відповідно до першого рівняння системи рівнянь 3.2). Розглянемо економічно допустимі границі зміни коефіцієнта  $P_l$ .

Надамо цільовій функції

$$L = 1000 \cdot x_l + 700 \cdot x_g + 800 \cdot x_c + 600 \cdot x_e \rightarrow \max$$

приріст

$$L' = (1000 + \Delta P_l) \cdot x_l + 700 \cdot x_g + 800 \cdot x_c + 600 \cdot x_e \rightarrow \max .$$

Тоді в таблиці 3.4 –  $1000 + \Delta P_l$  замість  $1000$ .

В результаті вирішення даної форми отримаємо на останній ітерації (відповідно до табл. 3.6) наступну форму – табл. 3.15.

Таблиця 3.15

**Зміна ціни на послуги лікувальної рекреації згідно із завершальною ітерацією комплексної оцінки ПРП території**

Базисні змінні	Вільний параметр	Вільні змінні			
		$Y_H$	$X_g$	$Y_N$	$X_e$
$L$	6 800 000+ +20 $\Delta P_l$	11 000+ +0,15 $\Delta P_l$	10 000	12 000 – –0,2 $\Delta P_l$	22 000 – –0,7 $\Delta P_l$
$X_c$	60	–0,05	1	0,4	1,9
$X_l$	20	0,15	0	–0,2	–0,7
$Y_K$	3 600 000	–6 250	–5 000	–6 000	–11 000

Отримуємо систему нерівностей:

$$\begin{cases} 11000 + 0,15\Delta P_l \geq 0 \\ 12000 - 0,2\Delta P_l \geq 0 \\ 22000 - 0,7\Delta P_l \geq 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \Delta P_l \geq -73333 \\ \Delta P_l \leq 60000 \\ \Delta P_l \leq 31429 \end{cases} \Rightarrow -73333 \leq \Delta P_l \leq 31429$$

Звідси в розрахунку на одну послугу:

$$\begin{cases} \min \Delta P_l = -733 \\ \max \Delta P_l = 314 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \min P_l = P_l + \min \Delta P_l \\ \max P_l = P_l + \max \Delta P_l \end{cases} \Rightarrow 267 \leq P_l \leq 1314 .$$

Враховуючи, що прогнозується позитивна тенденція зміни цін на рекреаційні послуги, то відповідно до початкової ціни на послугу лікувальної рекреації:

$$1000 \leq P_l \leq 1314 .$$

При зміні  $P_l$  у визначених границях зберігається структура рекреаційних послуг, що надаються в районі. Змінюється рядок цільової функції – в нашому випадку:

1) змінюється величина ПРП за рівнянням  $L^{**} = L^* + 20\Delta P_l$ :

$$5333340 \leq L^{**} \leq 12761920 ;$$

2) змінюються пофакторні частки граничних цін на рекреаційні земельні та людські ресурси (в розрахунку на одну послугу) відповідно:

$$\begin{cases} Z_N^{**} = Z_N^* - 0,2\Delta P_l \\ Z_H^{**} = Z_H^* + 0,15\Delta P_l \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 0 \leq Z_N^{**} \leq 267 \\ 0 \leq Z_H^{**} \leq 157 . \end{cases}$$

Аналогічно до наведеного алгоритму було визначено границі сталості для ціни рекреаційної послуги спортивного виду:

$$\begin{cases} 11000 - 0,05\Delta P_c \geq 0 \\ 10000 + \Delta P_c \geq 0 \\ 12000 + 0,4\Delta P_c \geq 0 \\ 22000 + 1,9\Delta P_c \geq 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \Delta P_c \leq 220000 \\ \Delta P_c \geq -10000 \\ \Delta P_c \geq -30000 \\ \Delta P_c \geq -11579 \end{cases} \Rightarrow -10000 \leq \Delta P_c \leq 220000 ;$$

в розрахунку на одну послугу:

$$\begin{cases} \min \Delta P_c = -100 \\ \max \Delta P_c = 2200 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \min P_c = P_c + \min \Delta P_c \\ \max P_c = P_c + \max \Delta P_c \end{cases} \Rightarrow 700 \leq P_c \leq 3000 .$$

$$L^{**} = L^* + 60\Delta P_l ;$$

$$6200000 \leq L^{**} \leq 20000000 .$$

$$\begin{cases} Z_N^{**} = Z_N^* + 0,4\Delta P_c \\ Z_H^{**} = Z_H^* - 0,05\Delta P_c \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 80 \leq Z_N^{**} \leq 10000 \\ 0 \leq Z_H^{**} \leq 115 . \end{cases}$$

3. Аналіз обмежень по рекреаційних ресурсах, по яких відсутній резерв у межах визначеної території.

Результати завершальної ітерації комплексної оцінки ПРП території в табл. 3.6 свідчать про те, що резерв відсутній по рекреаційних землях ( $N=200$  га) і людських рекреаційних ресурсах ( $H=400$  осіб). Розглянемо зміну площі рекреаційних земель. Змінимо  $N$  на  $\Delta N$  (згідно з формулою 2.6). При цьому обмеження по рекреаційних землях набуде вигляду:

$$x_l + 3 \cdot x_g + 3 \cdot x_c + 5 \cdot x_e \leq 200 + \Delta N .$$

Після приведення до стандартної форми:

$$Y_N = (200 + \Delta N) - (x_l + 3 \cdot x_g + 3 \cdot x_c + 5 \cdot x_e) .$$

В результаті пошуку оптимального рішення (табл. 3.16) отримаємо:

Таблиця 3.16

**Зміна обмежень по рекреаційних землях згідно із завершальною ітерацією комплексної оцінки ПРП території**

Базисні змінні	Вільний параметр	Вільні змінні			
		$Y_H$	$X_g$	$Y_N$	$X_e$
$L$	$6\,800\,000 + 12\,000\Delta N$	11 000	10 000	12 000	22 000
$X_c$	$60 + 0,4\Delta N$	-0,05	1	0,4	1,9
$X_l$	$20 - 0,2\Delta N$	0,15	0	-0,2	-0,7
$Y_K$	$3\,600\,000 - 6\,000\Delta N$	-6 250	-5 000	-6 000	-11 000

$$\begin{cases} 60 + 0,4\Delta N \geq 0 \\ 20 - 0,2\Delta N \geq 0 \\ 3600000 - 6000\Delta N \geq 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \Delta N \geq -150 \\ \Delta N \leq 100 \\ \Delta N \leq 600 \end{cases} \Rightarrow -150 \leq \Delta N \leq 100 ;$$

$$\begin{cases} \min N = N + \min \Delta N \\ \max N = N + \max \Delta N \end{cases} \Rightarrow \min N \leq N \leq \max N \Rightarrow 50 \leq N \leq 300 .$$

Зміна площ рекреаційних земель у визначених межах не порушить структуру рекреаційних послуг, що надаються в районі. Проте буде змінюватись величина ПРП території (1) та кількість послуг по видах рекреаційної діяльності в районі (2):

$$1) L^{**} = L^* + 12\,000\Delta N:$$

$$5000000 \leq L^{**} \leq 8000000 ;$$

$$2) \begin{cases} X_{л}^{**} = X_{л}^* - 0,2\Delta N \\ X_{с}^{**} = X_{с}^* + 0,4\Delta N \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 0 \leq X_{л}^{**} \leq 5000 \\ 0 \leq X_{с}^{**} \leq 10000 \end{cases} .$$

Аналогічно до наведеного алгоритму було визначено границі сталості для обмежень по людських ресурсах:

$$\begin{cases} 60 - 0,05\Delta H \geq 0 \\ 20 + 0,15\Delta H \geq 0 \\ 3600000 - 6250\Delta H \geq 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \Delta H \leq 1200 \\ \Delta H \geq -133 \Rightarrow -133 \leq \Delta H \leq 576 \\ \Delta H \leq 576 \end{cases} ;$$

$$\begin{cases} \min H = H + \min \Delta H \\ \max H = H + \max \Delta H \end{cases} \Rightarrow \min H \leq H \leq \max H \Rightarrow 267 \leq H \leq 976 .$$

$$1) L^{**} = L^* + 11000\Delta H:$$

$$5337000 \leq L^{**} \leq 13136000 ;$$

$$2) \begin{cases} X_{л}^{**} = X_{л}^* + 0,15\Delta H \\ X_{с}^{**} = X_{с}^* - 0,05\Delta H \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 0 \leq X_{л}^{**} \leq 10640 \\ 3120 \leq X_{с}^{**} \leq 6665 \end{cases} .$$

4. Аналіз обмежень по рекреаційних ресурсах, по яких є резерв у межах визначеної території.

Результати завершальної ітерації комплексної оцінки ПРП території в табл. 3.6 свідчать про те, що є резерв по фінансових рекреаційних ресурсах ( $K=7000000$  грн.). Розглянемо зміну фінансових рекреаційних ресурсів. Змінимо  $K$  на  $\Delta K$  (згідно з формулою 2.6). При цьому обмеження по рекреаційних землях набуде вигляду:

$$500 \cdot x_{л} + 350 \cdot x_{г} + 400 \cdot x_{с} + 300 \cdot x_{е} \leq 7000000 + \Delta K .$$

Після приведення до стандартної форми:

$$Y_K = (7000000 + \Delta K) - (500 \cdot x_{л} + 350 \cdot x_{г} + 400 \cdot x_{с} + 300 \cdot x_{е}) .$$

В результаті пошуку оптимального рішення (табл. 3.17) отримаємо: при дотриманні початкових умов інвестування, тобто позитивної тенденції зміни фінансових інвестицій ( $\Delta K \geq 0$ ) і встановлення верхньої межі інвестування ( $K \leq 7000000$ ):

$$\begin{cases} \min K = K + \min \Delta K \\ \max K = K + \max \Delta K \end{cases} \Rightarrow \min K \leq K \leq \max K \Rightarrow 3600000 \leq K \leq 7000000$$

Таблиця 3.17

**Зміна обмежень по фінансових рекреаційних ресурсах згідно із  
завершальною ітерацією комплексної оцінки ПРП території**

Базисні змінні	Вільний параметр	Вільні змінні			
		$Y_H$	$X_e$	$Y_N$	$X_e$
$L$	6 800 000	11 000	10 000	12 000	22 000
$X_e$	60	-0,05	1	0,4	1,9
$X_L$	20	0,15	0	-0,2	-0,7
$Y_K$	3 600 000+ $\Delta K$	-6 250	-5 000	-6 000	-11 000

Зміна фінансових ресурсів у визначених межах не впливає на величину цільової функції (ПРП території) та структуру та обсяги рекреаційних послуг у районі. Єдиною величиною, що змінюється, є резерв по фінансових рекреаційних ресурсах.

Основні результати проведеного дослідження на прикладі ПРП Сумської обл. (детальні розрахунки наведені в додатку А) викладені в табл. 3.18-3.24 та на рис. 3.1, 3.2.

Таблиця 3.18

**Інвестиційна привабливість районів Сумської обл. з погляду розвитку  
рекреаційної діяльності**

Район	Показник привабливості ( $Z_{N(1)}$ )	Рейтинг (від I до III)	Район	Показник привабливості ( $Z_{N(1)}$ )	Рейтинг (від I до III)
Білопільський	55	III	Недригайлівський	104	II
Буринський	69	III	Охтирський	146	I
Великописарівський	123	II	Путивльський	157	I
Глухівський	134	I	Роменський	125	I
Конотопський	108	II	Серединобудський	90	III
Краснопільський	93	III	Сумський	145	I
Кролевецький	112	II	Тростянецький	130	I
Лебединський	159	I	Шосткинський	101	II
Липоводолинський	78	III	Ямпільський	67	III



**Інвестиції в розвиток рекреаційної діяльності за видами рекреаційних послуг, по районах Сумської обл.**

Район	Види рекреаційної діяльності	Інвестиції, тис. грн..	Район	Види рекреаційної діяльності	Інвестиції, тис. грн.
Білопільський	лікувальний спортивний	3 400	Недригайлівський	лікувальний спортивний	4 147
Буринський	лікувальний бази від-ку	3 645	Охтирський	лікувальний бази від-ку	4 680
Великописарівський	лікувальний екологічний	4 027	Путивльський	лікувальний екологічний	4 132
Глухівський	лікувальний екологічний	4 106	Роменський	лікувальний бази від-ку	4 115
Конотопський	лікувальний спортивний	4 442	Середнобудський	спортивний екологічний	3 853
Краснопільський	лікувальний спортивний	3 580	Сумський	бази від-ку екологічний	5 635
Кролевецький	лікувальний бази від-ку	4 081	Тростянецький	лікувальний бази від-ку	3 637
Лебединський	лікувальний спортивний	5 114	Шосткинський	лікувальний бази від-ку	4 819
Липоводолинський	спортивний екологічний	2 974	Ямпільський	лікувальний бази від-ку	4 120

Таблиця 3.20

**Абсолютні значення та границі зміни (обумовленої динамікою цін на рекреаційні послуги) величин локальних ПРП по районах Сумської обл.**

Район	ПРП, тис. грн.	ПРП – ΔПРП, тис. грн.	ПРП + ΔПРП, тис. грн.	Район	ПРП, тис. грн.	ПРП – ΔПРП, тис. грн.	ПРП + ΔПРП, тис. грн.
Білопільський	6 800	5 980	7 615	Недригайлівський	8 295	4 330	12660
Буринський	7 290	5 609	10089	Охтирський	9 360	6 090	13440
Великописарівський	8 053	3 880	11230	Путивльський	8 263	6 005	11380
Глухівський	8 211	6 554	10950	Роменський	8 230	5 670	12770
Конотопський	8 884	4 980	11090	Середнобудський	7 706	3 680	10095
Краснопільський	7 159	4 320	9 980	Сумський	11271	7 990	14640
Кролевецький	8 192	4 890	11240	Тростянецький	7 273	4 780	11440
Лебединський	10228	7 460	14070	Шосткинський	9 637	5 580	12030
Липоводолинський	7 947	4 440	9 550	Ямпільський	8 240	4 225	10035

Таблиця 3.21

**Динаміка цін на рекреаційні послуги визначених видів за умови збереження структури ПРП території**

Район	Вид послуг	Ціна, грн.		Район	Вид послуг	Ціна, грн.	
		min	max			min	max
Білопільський	лік. спорт.	1000 800	1320 1210	Недригайлівський	лік. спорт.	1050 800	1275 1005
Буринський	лік. відп.	1000 900	1220 1050	Охтирський	лік. відп.	1200 900	1340 1105
Великописарівський	лік. екол.	1100 700	1325 970	Путивльський	лік. екол.	1100 800	1290 1030
Глухівський	лік. екол.	1180 870	1490 1300	Роменський	лік. відп.	1220 880	1490 1100
Конотопський	лік. спорт.	1100 980	1410 1155	С.-Будський	спорт. екол.	840 780	1040 905
Краснопільський	лік. спорт.	970 800	1205 1080	Сумський	відп. екол.	1220 800	1560 1350
Кролевецький	лік. відп.	1190 900	1410 1170	Тростянецький	лік. відп.	1040 870	1200 1100
Лебединський	лік. спорт.	950 1000	1320 1200	Шосткинський	лік. відп.	900 910	1270 1235
Липоводолинський	спорт. екол.	780 800	975 940	Ямпільський	лік. відп.	1160 880	1340 990

Таблиця 3.22

**Обсяги та верхня границя прогнозованого збільшення рекреаційних послуг по районах Сумської обл.**

Район	Вид послуг	Обсяг послуг, од.	Обсяг + тахΔ, од.	Район	Вид послуг	Обсяг послуг, од.	Обсяг + тахΔ, од.
Білопільський	лік. спорт.	2000 6000	3700 8500	Недригайлівський	лік. спорт.	3100 6300	4280 8010
Буринський	лік. відп.	2700 5100	3070 6790	Охтирський	лік. відп.	2400 7200	3010 8050
Великописарівський	лік. екол.	5763 2447	8055 2975	Путивльський	лік. екол.	3684 5263	4300 7300
Глухівський	лік. екол.	4184 3763	6575 6710	Роменський	лік. відп.	3500 4500	4360 8700
Конотопський	лік. спорт.	1350 7550	1900 8600	С.-Будський	спорт. екол.	7714 1571	10545 2070
Краснопільський	лік. спорт.	700 8100	1530 12050	Сумський	відп. екол.	11214 71	13070 260
Кролевецький	лік. відп.	2800 5400	3450 7240	Тростянецький	лік. відп.	2350 5550	3450 9070
Лебединський	лік. спорт.	1450 8850	1890 10430	Шосткинський	лік. відп.	900 9700	2035 12800
Липоводолинський	спорт. екол.	8357 1786	11430 2400	Ямпільський	лік. відп.	2400 6200	3570 9070

Таблиця 3.23

**Границі сталості для обмежень по земельних ресурсах і обумовлені ними зміни величини локальних ПРП по районах Сумської обл.**

Район	Площа рекреаційних земель		ПРП – ДПРП, тис. грн.	ПРП + ДПРП, тис. грн.
	– maxΔ, га	+ maxΔ, га		
Білопільський	170	230	5 960	7 605
Буринський	150	210	5 579	10069
Великописарівський	150	210	3 860	11210
Глухівський	200	260	6 534	10930
Конотопський	210	270	4 960	11070
Краснопільський	220	280	4 300	9 950
Кролевецький	160	220	4 870	11210
Лебединський	250	310	7 440	14060
Липоводолінський	310	370	4 420	9 520
Недригайлівський	190	250	4 310	12630
Охтирський	210	270	6 070	13420
Путивльський	270	330	6 000	11350
Роменський	140	200	5 650	12750
С.-Будський	280	340	3 640	10055
Сумський	310	370	7 970	14620
Тростянецький	160	220	4 760	11410
Шосткинський	270	330	5 560	12010
Ямпільський	180	340	4 205	10015

Таблиця 3.24

**Границі сталості для обмежень по людських ресурсах і обумовлені ними зміни величини локальних ПРП по районах Сумської обл.**

Район	Чисельність людських ресурсів, задіяних в рекреації		ПРП – ДПРП, тис. грн.	ПРП + ДПРП, тис. грн.
	– maxΔ, осіб	+ maxΔ, осіб		
Білопільський	370	440	5 960	7 635
Буринський	400	465	5 600	10120
Великописарівський	460	550	3 820	11430
Глухівський	370	430	6 524	10990
Конотопський	380	440	4 960	11290
Краснопільський	350	420	4 300	9 995
Кролевецький	410	475	4 860	11290
Лебединський	440	505	7 430	14170
Липоводолінський	330	385	4 410	9 590
Недригайлівський	470	535	4 300	12690
Охтирський	440	520	6 000	13540
Путивльський	360	435	6 000	11490
Роменський	420	505	5 650	12790
С.-Будський	310	370	3 650	10135
Сумський	520	590	7 970	14690
Тростянецький	340	455	4 750	11490
Шосткинський	430	500	5 560	12130
Ямпільський	410	495	4 220	10080

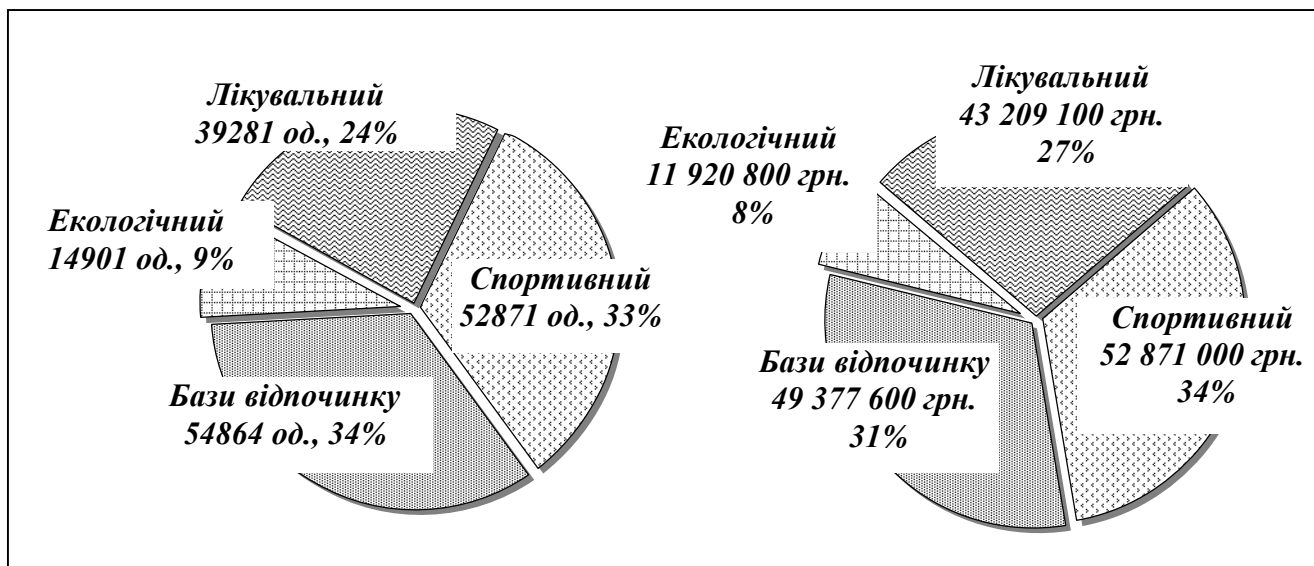


Рис. 3.1. Видова структура рекреаційних послуг, що складають ПРП Сумської обл. в натуральному та вартісному виразах

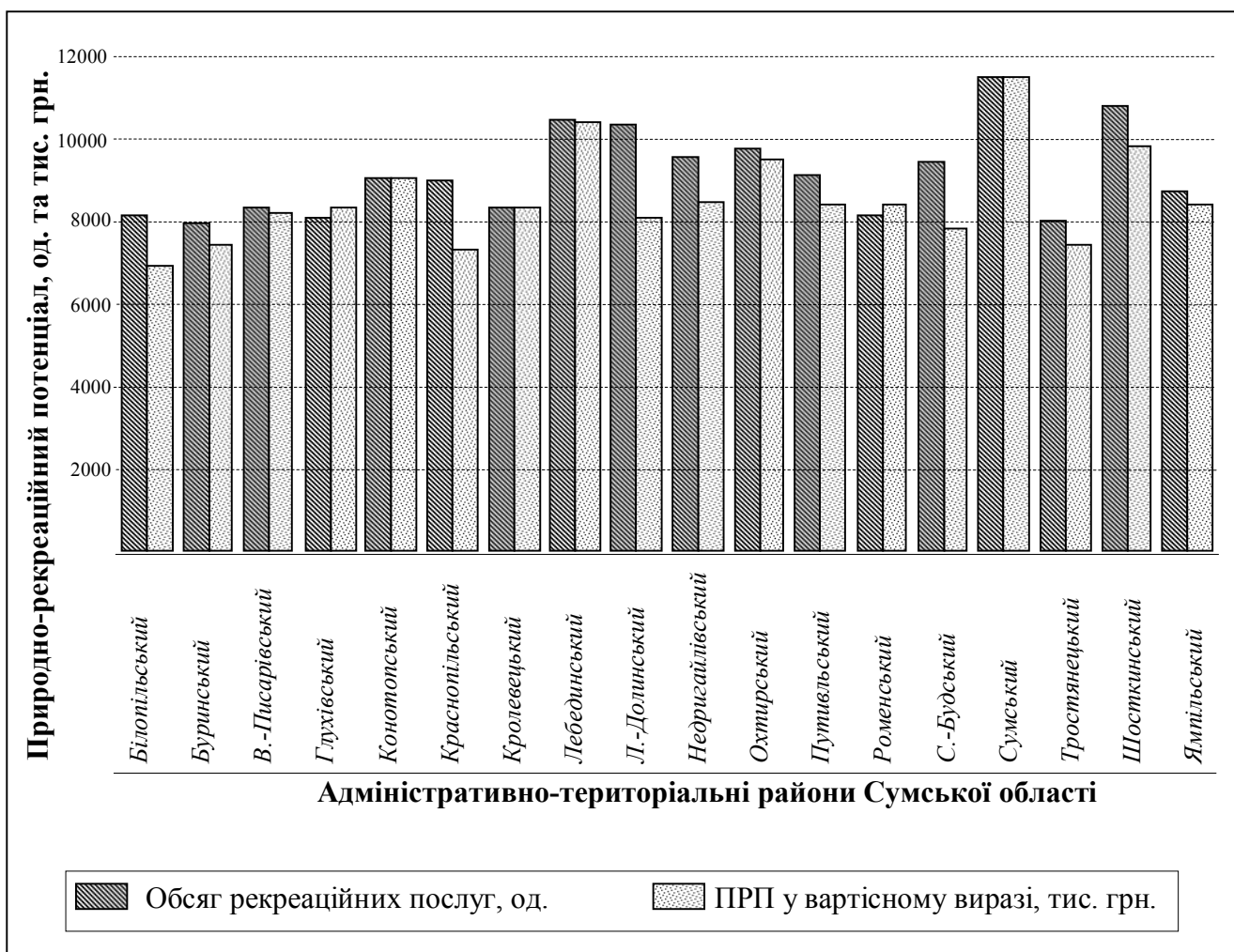


Рис. 3.2. Величина ПРП районів Сумської обл. в натуральному та вартісному виразах

### 3.3. Механізм формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу області

На основі запропонованих в роботі теоретико-методичних підходів до формування, використання, відтворення та оцінки ПРП території, а також методичних підходів щодо врахування суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків у системі функціонування та розвитку економічного потенціалу території, викладених у роботі [175, с. 878-885], побудуємо схему організаційно-економічного механізму формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу конкретної одиниці адміністративно-територіального поділу України – Сумської області (рис. 3.3).

На запропонованій схемі виділені два ключові блоки: блок, який відображає внутрішнє середовище природно-рекреаційного потенціалу області (ПРП), і блок, який описує його внутрішнє середовище. В свою чергу, блок внутрішнього середовища природно-рекреаційного потенціалу області включає:

а) блоки ресурсного забезпечення виробництва рекреаційного продукту (ПР, ТР, ІР);

б) блок виробництва рекреаційного продукту (рекреаційні підприємства та організації районів області  $P_1, P_2, \dots, P_n$ );

в) блок розподілу валового рекреаційного продукту (ВРП-ЧРП-(ФН;ФС;ФР));

г) блок регенерації відходів виробництва рекреаційного продукту і відтворення природних рекреаційних ресурсів (ВВ-ПВ).

Блок зовнішнього середовища ПРП області включає в себе:

а) природне рекреаційне середовище в границях області (ПРС);

б) населення області (НО);

в) блок співробітництва в процесі виробництва рекреаційного продукту (підприємства суміжних до рекреаційної галузей області  $\Gamma_1, \Gamma_2, \dots, \Gamma_m$ );

г) систему управління рекреаційною сферою області (УР), яка в свою чергу ієрархічно підпорядковується системі управління областю (УО). Системі

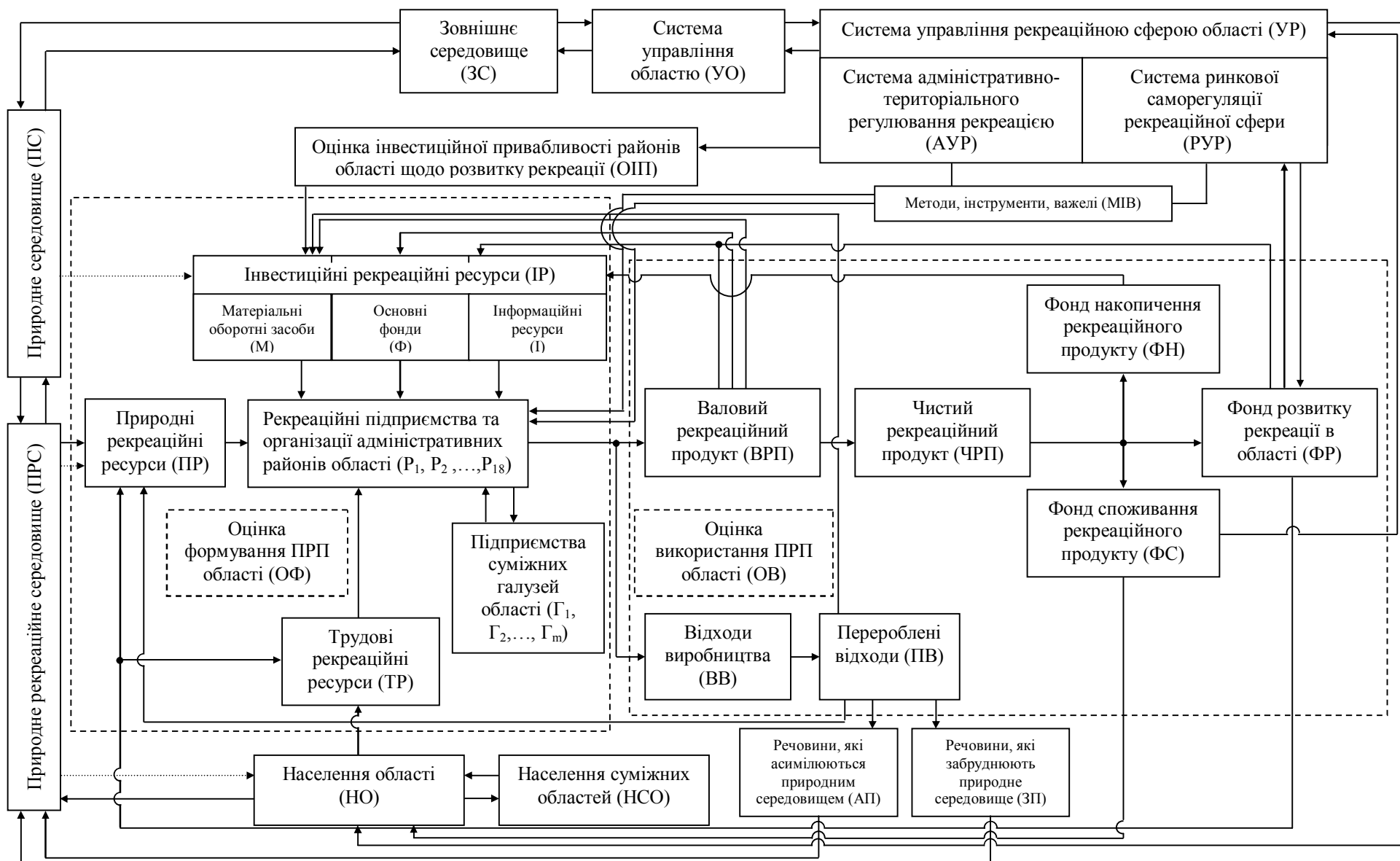


Рис. 3.3. Механізм формування, використання та розвитку ПРП Сумської області

управління рекреаційною сферою області підпорядковуються система адміністративно-територіального регулювання рекреацією (АУР) та система ринкової саморегуляції рекреаційної сфери (РУР). В якості найбільш дієвих інструментів цих систем представлено методи, інструменти та важелі управління в рекреаційній сфері області (МІВ);

д) блок факторів непрямого зовнішнього впливу: політичних, законодавчих, культурних, міжнародних та ін. (на рисунку 3.3 зосереджені в блоці “зовнішнєсередовище” (ЗС)). З огляду на можливий розвиток рекреаційної діяльності в Сумській області та його поширення на території суміжних областей, слід наголосити в перспективі на ролі суб’єктів рекреаційної діяльності суміжних областей, які забезпечують імпорт і експорт засобів виробництва рекреаційного продукту і предметів (рекреаційних послуг, технологій, ідей) рекреаційного споживання.

При цьому досліджується взаємозв’язок процесів формування, функціонування та розвитку ПРП області. В свою чергу функціонування ПРП області розглядається як зміна його стану (величини, якісних характеристик, структури) протягом визначеного періоду часу та включає дві фази: використання та відтворення.

Механізм формування ПРП Сумської області включає дві взаємопов’язані складові: по-перше, формування природних та інших (трудових, інвестиційних) рекреаційних ресурсів; по-друге, формування рекреаційних потреб населення області.

Згідно з результатами оцінки структури ПРП в Сумській області (рис. 3.1) пріоритетними напрямками рекреаційної діяльності визначено лікувальну рекреацію, спортивну рекреацію та рекреацію в базах відпочинку. На окрему увагу заслуговує також інноваційний напрям рекреаційної діяльності – екологічний.

Механізм функціонування ПРП області, згідно з рис. 3.3 полягає в наступному. Використання ПРП області здійснюється в процесі виробництва рекреаційного продукту для задоволення рекреаційних потреб населення області.

Виробництво рекреаційного продукту здійснюється підприємствами та організаціями рекреаційної галузі, які розташовані в різних адміністративних районах області ( $P_1, P_2, \dots, P_n$ ;  $n=18$  – кількість адміністративних районів Сумської області). Крім того, як вказувалося вище, враховується участь підприємств суміжних галузей у створенні рекреаційного продукту ( $\Gamma_1, \Gamma_2, \dots, \Gamma_m$ ;  $m$  – кількість суміжних галузей). Процес виробництва рекреаційного продукту здійснюється за допомогою використання рекреаційних ресурсів, які є базовими елементами ПРП області: природних (ПР), трудових (ТР), інвестиційних (ІР). Інвестиційні рекреаційні ресурси включають матеріальні оборотні засоби виробництва (М), основні фонди (Ф) та інформацію (І) у вигляді нематеріальних ресурсів (знаки рекреаційного обслуговування, найменування місця походження рекреаційних послуг, виключне авторське право на програму організації рекреаційної діяльності тощо).

За схемою (рис. 3.3) джерелами рекреаційних ресурсів області є наступні:

а) природних – природне середовище області (ПС), а також природні ресурси суміжних областей, які надходять до природного середовища даної області, що за своїми властивостями в процесі перетворення (формування природного рекреаційного середовища, що включає природні рекреаційні умови та природні рекреаційні ресурси) можуть використовуватись в рекреаційній сфері;

б) трудових – економічно активне населення області (НО) і позитивна міграція населення із суміжних областей (НСО);

в) інвестиційних (основних фондів, матеріальних та інформаційних рекреаційних ресурсів):

– внутрішньогалузевий і міжгалузевий розподіл матеріальних і фінансових ресурсів області;

– імпорт засобів виробництва рекреаційного продукту (включено до блоку зовнішнього середовища (ЗС));

– вторинне використання матеріальних ресурсів, яке на схемі відображено в потоках ВВ-М.



Результатом використання ПРП області є сукупний рекреаційний продукт (у формі рекреаційних ресурсів, рекреаційних послуг, товарів, ідей), якому відповідають два потоки: створення корисного валового рекреаційного продукту (ВРП) і техногенні відходи виробництва рекреаційного продукту (ВВ).

Другий потік спричинює техногенне навантаження на компоненти природного середовища – відповідно до видів рекреаційної діяльності:

- лікувальний вид рекреації – забруднення атмосфери та гідросфери; поверхневе забруднення, зміна фізико-хімічних властивостей верхніх горизонтів ґрунтів; зміна мікрорельєфу, розвиток поверхневої ерозії; зміна видового складу та структури рослинності; забруднення побутовими відходами родовищ лікувальних мінеральних вод;

- рекреація в будинках відпочинку – утворення шуму; поверхневе забруднення ґрунтів; зміна мікрорельєфу, конфігурації берегів озер і річок; забруднення побутовими відходами гідросфери; знищення рослинності; зміна видового складу та структури тваринного світу;

- спортивний вид рекреації – забруднення та утворення шуму в атмосфері; ущільнення та зміна фізико-хімічних властивостей верхніх горизонтів ґрунтів; зміна мікрорельєфу, розвиток поверхневої ерозії, руйнування берегів озер і річок; забруднення побутовими відходами гідросфери; зміна видового складу та структури, знищення рослинності; нанесення збитків тваринному світу;

- екологічний вид рекреації – утворення шуму; зміна фізико-хімічних властивостей верхніх горизонтів ґрунтів; зміна мікрорельєфу; забруднення побутовими відходами, надходження в гідросферу біогенних речовин; зміна видового складу та структури рослинності, виснаження ягідних і грибних угідь.

На схемі (рис. 3.3) в процесі переробки відходів, яка представлена блоком (ВВ), частина відходів знешкоджується та повертається у виробництво рекреаційного продукту (потоки ПВ-ПР, ПВ-М), а інша у вигляді викидів, скидань і твердих відходів надходить у природне рекреаційне середовище та загалом у навколишнє природне середовище області. Потік речовин, які надходять у навколишнє середовище, в свою чергу, включає речовини, що асимілюються

природним середовищем (потік ПВ-АП-ПРС), і речовини, які забруднюють навколишнє середовище (потік ПВ-ЗП-ПРС). В свою чергу, забруднене навколишнє середовище впливає на населення області та на його економічно активну частину, тим самим знижуючи трудовий потенціал області (потік ПРС-НО). Аналогічно забруднення впливає на природні рекреаційні ресурси (територіальні поєднання природних чинників, які можуть бути використані для задоволення суспільних рекреаційних потреб), знижуючи їх продуктивність (потік ПРС-ПР), що негативно впливає на величину природно-ресурсного рекреаційного потенціалу (ПР). Забруднене навколишнє середовище може також впливати на стан і виробничі можливості інвестиційних ресурсів (потік ПРС-ІР). В результаті приходять у непридатність матеріальні запаси, настає передчасний знос основних фондів, знижуються експлуатаційні характеристики їх активної частини, втрачається ефективний фонд часу. Відповідно знижується виробничий рекреаційний потенціал, збільшуються витрати ресурсів на одиницю рекреаційного продукту, що створюється.

Як вказано вище, за рахунок другої частини відходів, вловленої та знешкодженої, збільшуються матеріальні запаси ПРП (потік ВВ-ПВ-М), що позитивно відображається на всьому економічному потенціалі області. Блок (ВВ-ПВ) включає також відтворення природних ресурсів, які раніше були залучені у системі виробництва рекреаційного продукту ( $P_1, P_2, \dots, P_n$ ), наприклад, лісонасадження, тобто дії, які підвищуються природно-ресурсний рекреаційний потенціал області (потік ПВ-ПР). В той же час здійснення природозахисних і природовідтворювальних процесів у блоці (ВВ-ПВ) пов'язано з витрачанням ресурсів ПРП. Якщо природозахисні та природовідтворювальні заходи вважаються суспільно необхідною діяльністю, то відволікання економічних ресурсів на їх здійснення не знижує величину ПРП, а знижує ефективність його використання по відношенню до виробництва валового рекреаційного продукту. В зв'язку з цим особливого значення набувають заходи з обґрунтування та дотримання екологічної ємкості рекреаційних територій області.

Утворення валового рекреаційного продукту (ВРП) завершує фазу використання ПРП області. Подальші процеси в рекреаційній сфері області пов'язані зі споживанням знову створеного рекреаційного продукту, а також із простим і розширеним відтворенням ПРП. В процесі використання ВРП формується фонд відшкодування матеріальних витрат, які були спожиті в процесі виробництва рекреаційного продукту, і за рахунок нього відновлюється матеріальна складова ПРП (потік ВРП-М). З частини (ВРП), яка залишилася, формується фонд відшкодування спожитих засобів праці та нематеріальних рекреаційних ресурсів (амортизація основних засобів) – потоки (ВРП-Ф) і (ВРП-І) відповідно. Цим відновлюється ПРП області в частині основних фондів і нематеріальних ресурсів. Частина (ВРП), що залишилася, утворює чистий рекреаційний продукт області (ЧРП), який розподіляється на фонд накопичення рекреаційного продукту (ФН), фонд споживання рекреаційного продукту (ФС) і фонд розвитку рекреації в області (ФР).

За рахунок фонду накопичення здійснюється розширене відтворення виробничого рекреаційного потенціалу в частині приросту запасів товарно-матеріальних цінностей (потік ФН-М), основних виробничих і невиробничих фондів (потік ФН-Ф) і науково-технічної продукції, яка призначена для використання в рекреаційній сфері області (потік ФН-І). Фонд споживання (ФС) використовується безпосередньо населенням області (потік ФС-НО) і системами управління рекреаційною сферою області та областю загалом (ФС-УР-УО).

За рахунок потоку (ФС-УР-УО) забезпечується функціонування системи адміністративного управління районами та областю, крім того, частина фонду споживання перерозподіляється системою управління на нужди населення області (соціальні напрямки рекреації) у вигляді трансфертних платежів (потік УР-НО). Система управління формує умови, які забезпечують найефективніше використання ПРП області (потік управлінської інформації АУР-( $P_1, P_2, \dots, P_n$ )). Частина фонду споживання, яка спрямовується на задоволення рекреаційних потреб населення області (потік ФС-НО), забезпечує відновлення робочої сили, яка була спожита в ході виробництва рекреаційного продукту ( $P_1, P_2, \dots, P_n$ ), а

також її розширене відтворення. Цим самим контролюється повне відновлення трудового потенціалу економічно активного населення області та забезпечуються умови для його розвитку (потік НО-ТР).

За допомогою потоку (АУР-ОПП) здійснюється оцінка інвестиційної привабливості районів області щодо розвитку рекреації (методичні положення даної оцінки, – на основі регіональної рекреаційної ренти, – запропоновані в підрозділі 2.2 ).

Кожен із блоків представленої схеми (рис. 3.3) містить у собі певну сукупність взаємозв'язків, за допомогою яких можна характеризувати процеси, що протікають у цих блоках. Так, використовуючи залежності блоку розподілення рекреаційного продукту (ВРП-ЧРП-(ФН;ФС;ФР)), можна визначити кількість рекреаційного продукту, який спрямовується на накопичення, споживання та розвиток рекреації на території області. Вихідною інформацією для отримання кінцевих оцінок у цих блоках є коефіцієнти повних і прямих витрат, які характеризують взаємодію підприємств рекреаційної галузі та в міжгалузевому розрізі між собою та зовнішнім середовищем; податкові нормативи і пропорції формування засобів підприємств, населення та області, які визначаються обласною та зовнішніми системами управління.

Залежності блоку “природне рекреаційне середовище області” (ПРС) визначають рівень забруднення його компонентів (води, повітря, рослинності тощо), зміну стану реципієнтів (населення, природних рекреаційних ресурсів, матеріальних об'єктів рекреаційної сфери) під впливом забруднення; перенесення забруднення за межі області. Основною вихідною характеристикою цього блоку є запаси природних рекреаційних ресурсів. Вихідною інформацією для блоку “природне середовище” (ПС) є дані про надходження відходів у навколишнє середовище від рекреаційних підприємств області, населення та суміжних областей, кількісні залежності, що характеризують асиміляційний потенціал природного середовища.

Залежності блоку “населення області” (НО) дозволяють визначити чисельність населення території з урахуванням чинників народжуваності,

смертності, міграції; якісні характеристики населення (захворюваність, тривалість активного періоду, освітній рівень тощо) в залежності від умов проживання, стану природного середовища, забезпеченості матеріальними благами та послугами. Основною вихідною характеристикою цього блоку є кількість економічно активного населення області та його якісні параметри, які в сукупності визначають трудовий потенціал області. Вихідною інформацією, яка визначає стан населення області в рекреаційному контексті, є дані про рівень життя, якість навколишнього середовища, і міграції, які надходять із відповідних блоків (ПРС, ВРП, УР, УО, НСО).

Ресурсні блоки (ПР, ТР, ІР) дозволяють визначити максимальну кількість природних, трудових, матеріальних та фінансових рекреаційних ресурсів, які можуть бути залучені до виробництва рекреаційного продукту ( $P_1, P_2, \dots, P_n$ ) на даний момент часу. За допомогою вихідних даних цих блоків при даному рівні рекреаційних технологій, які визначаються блоком (І) з урахуванням умов, що задаються системами управління рекреаційною діяльністю (УР), управління областю (УО) та зовнішньою системою управління (частина блоку ЗС), визначається максимально можливий обсяг виробництва рекреаційного продукту (ВРП), який буде характеризувати ПРП конкретної області в даний момент часу.

Особливу увагу слід звернути на механізм розвитку ПРП області, який на схемі 3.3 представлений такими потоками, як (ФР-ІР-І), (ФР-ПР), (ФР-РУР): фонд розвитку рекреації в Сумській області має спрямовуватись на накопичення інформаційних і природних рекреаційних ресурсів, а також на зміцнення системи ринкової саморегуляції рекреаційної сфери в області. Дане положення ґрунтується на теоретико-методичних положеннях щодо формування та використання взаємопов'язаних механізмів відтворення рекреаційних ресурсів і підтримки розвитку ринку рекреаційних послуг в межах визначеної території (згідно з рис. 2.3). Також слід підкреслити, що вказані потоки є взаємооберненими і тим самим відіграють провідну роль у створенні фонду розвитку рекреаційного продукту території.

Результати комплексної економічної оцінки ПРП Сумської області свідчать про необхідність розвитку в регіоні інноваційних напрямів рекреаційної діяльності, зокрема, екологічного туризму.

*Екологічно орієнтований туризм* – сучасна концепція, що застосовується у всіх сферах життя. У туризмі вона припускає зростання доходів від туристичних послуг з використанням таких технологій і систем, які запобігають деградації і зберігають біорізноманітність навколишнього середовища.

Впровадження “сталого розвитку” на перших етапах зазвичай малорентабельне або взагалі неприбуткове, тому створений ряд соціально-економічних інструментів, які підвищують ефективність застосування даної концепції на практиці. Серед них можна виділити: інформування і освіта населення, субсидування, встановлення відповідальності за завдання шкоди природі, формування ринкового середовища і відповідних ринкових ніш для туризму. Ринкові ніші – досить розповсюджений спосіб диверсифікації економіки. При цьому йде орієнтація на якнайкраще поєднання умов навколишнього середовища, трудового чинника, економічного розвитку регіону.

З цього погляду, найбільш перспективним є екотуризм, який крім природних умов, умов праці і розвитку включає і чинник екологічного стану регіону.

*Екотуризм* – це такий вид туризму (подорожі), де як основна мета ставиться споживання природних благ, серед яких провідну роль відіграють інформаційні блага природи. При цьому зберігається навколишнє середовище і приноситься користь населенню.

В екотуризмі (або екологічному туризмі) основним об’єктом відвідання є природні екосистеми, у тому числі й соціально-природні. Саме їх матеріально-інформаційні блага є предметом споживання туристів. Їх вивчають, пізнають, колекціонують, ними лікуються.

Екотуризм в процесі свого розповсюдження набуває різних форм реалізації:

– зелений туризм, тобто життя в природних умовах;

- сільський туризм, тобто життя в наближених до умов сільської місцевості, що історично склалися;
- заповідний туризм – відвідання природних зон, що охороняється;
- маршрутний туризм, тобто активне пересування по природних ландшафтах.

Всі ці форми припускають проживання (подорож) в екологічно чистих зонах (сільській місцевості) і споживання місцевих природно-культурних благ.

Основні положення екотуризму наступні:

- 1) поєднання туристичної діяльності з охороною навколишнього середовища.
- 2) збереження природи і біорізноманітності місць призначення.
- 3) раціональне й економне використання природних ресурсів.
- 4) граничне зменшення споживання, відходів, забруднення.
- 5) повага до місцевої культури і побуту.
- 6) охорона історичних місць.

Екотуризм також зобов'язаний носити освітній характер, підвищувати рівень екологічної свідомості, а місцеві співтовариства повинні отримувати вигоду від туристичної діяльності.

Отже, можна відзначити, що екотуризм має всі передумови стати одним із чинників сталого розвитку будь-якої території.

У сучасних економічних умовах регіонів України екотуризм може зіграти роль стабілізуючого чинника, що сприятиме не тільки підтримці нормального життєвого рівня сільських жителів, але й розвитку інфраструктури сервісу, побутового обслуговування, соціальної сфери.

Але, не дивлячись на всі переваги, екотуризм в Україні маловідомий і невизнаний. Це пояснюється з ряду причин. До найважливіших з них, на наш погляд, можна віднести наступні:

- 1) немає чітко сформульованої законодавчої бази. Існує ряд законів, регулюючих туристичну діяльність – Закон України “Про туризм”, прийнятий Верховною Радою України від 15 вересня 1995 року; Закон України “Про

особисте селянське господарство” (в аспектах сільського зеленого туризму), від 15 травня 2003 року; також створений “Спілка сприяння розвитку сільського туризму в Україні”. Але однією з проблем, актуальних в даний час в сфері туристичного законодавства, є відсутність взаємозв'язку між нормами, що регулює економічну діяльність суб'єктів туристичної індустрії, та екологічним законодавством в Україні;

2) недостатність практичних наукових досліджень в інноваційній сфері туристичний-рекреаційної діяльності;

3) недостатній рівень реклами: вся рекламна діяльність проводиться без урахування менталітету основної маси населення;

4) не визначена категорія споживача. Екотуризм навряд чи може зацікавити жителя сільської місцевості. Послуги необхідно орієнтувати виключно на міське населення працездатного віку. Причому різні види туристичних послуг повинні бути диференційовані по різних категоріях населення;

5) відсутня готова матеріальна база. Екотуризм може існувати за наявності певних умов: житло, харчування, природа. Український підприємець не в змозі організувати (надати) новий будинок-пансіонат для туриста.

Всупереч усім чинникам, які стримують розвиток екотуризму та інших інноваційних рекреаційних напрямків в Україні, вони поступово розвиваються і отримують визнання споживача, зокрема, розпочато всеукраїнський проект “Зелений туризм”.

Поряд із керованими процесами розвитку ПРП території даний потенціал знаходиться в стані постійного саморозвитку. При цьому під саморозвитком ПРП слід розуміти ті зміни потенціалу, які неможливо при даному рівні знань або відсутності адекватної інформації пояснити впливом на нього з боку різних чинників. У перспективі за умови формування відповідного банку інформаційних даних, на наш погляд, проводити аналіз саморозвитку ПРП в системі економічного потенціалу території можна на основі так званого “фрактального” підходу. Теорія фракталів (об'єктів із особливими властивостями, які продукуються системами, що самоорганізуються) є важливою частиною



синергетичної парадигми. Термін “фрактал” (Б. Мандельброт, 1977 [186]) (від лат. *fractus* – зламаний) вказує, насамперед, на дробову розмірність, що є характерною для фракталу, тобто невелика частина фракталу містить інформацію про весь фрактал: фракталом є структура, що складається з частин, які в деякому сенсі подібні цілому.

Одним із центральних питань у вирішенні проблеми оптимізації використання ПРП є визначення загальної мети розвитку соціально-економічних аспектів рекреації. Згідно з фрактальним науковим підходом ці процеси можна зобразити у вигляді так званих структур-атракторів (від. лат. *tractio* – притягування), які загалом у синергетиці виглядають як цілі еволюції. В якості таких цілей можуть виступати як хаотичні стани, так і різні типи структур, що мають симетричну, правильну архітектуру. Використання досвіду, набутого фрактальною геометрією, дозволяє по-новому оцінювати економічний потенціал і такий його складовий елемент як фрактал “ПРП території” на основі принципу самоподібності або єдності у різноманітності, при цьому самоподібність є не що інше, як різновид принципу пропорції або динамічної симетрії. Наслідком і одночасно поясненням цього є велика різноманітність економічних, соціальних, екологічних об’єктів і процесів рекреації, що з’явилися з єдиного джерела і за єдиним законом – законом розвитку природи.

З фрактального погляду можливо пояснити весь комплекс позитивних зв’язків ПРП та економічного потенціалу області: збільшення частки ПРП в структурі економічного потенціалу означає збільшення величини економічного потенціалу. Інтенсивний розвиток рекреаційної галузі області дасть спільний імпульс розвитку виробничої інфраструктури, зокрема транспорту, будівництву, формуванню комерційних структур по обслуговуванню санаторно-курортного комплексу, аграрні господарства одержать гарантію збуту продукції. Стабільність розвитку рекреаційної та суміжних галузей забезпечуватиметься тим, що фінансові витрати населення на відпочинок акумулюватимуться в межах області, а не вивозитимуться за її межі.

Отже, представлена схема організаційно-економічного механізму формування, функціонування та розвитку ПРП області (рис. 3.3) фіксує причинно-наслідкові зв'язки між учасниками суб'єктно-об'єктних відносин в рекреаційній сфері області. Ефективне використання даних взаємозв'язків при прийнятті управлінських рішень в рекреаційній сфері Сумської області має ґрунтуватись на оцінці формування (ОФ) та використання (ОВ) її природно-рекреаційного потенціалу.

Ефективність функціонування механізму, зображеного на рис. 3.3, забезпечує структура управління розвитком рекреації Сумської області (схема на рис. 3.4).

Згідно зі стратегією соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 р. (розділ 1.10. Туризм та рекреаційна діяльність) "...розвиток туристично-рекреаційного комплексу області є ефективним засобом структурної трансформації господарства з точки зору його соціальної орієнтації. Ефективне освоєння рекреаційного потенціалу є засобом підвищення рівня екологічної безпеки території, а високорозвинений ринок туристсько-рекреаційних послуг – вагомим фактором прискорення інтеграції України в європейський економічний простір" [135, с. 52]. При цьому основну відповідальність за виконання даного стратегічного завдання покладено на структурний підрозділ Сумської обласної держадміністрації – "управління культури та туризму", а також інші підрозділи, що мають безпосереднє відношення до забезпечення розвитку рекреації в області (рис. 3.4).

Зокрема, *головне управління економіки* відповідно до покладених на нього основних завдань в рекреаційній сфері:

- сприяє розвитку на території області конкуренції, підвищенню ефективності функціонування об'єктів ринкової інфраструктури;
- бере участь у підготовці пропозицій щодо вдосконалення порядку регулювання цін в рекреаційній галузі; сприяє рівноправному розвитку всіх форм господарювання та рекреаційного підприємництва на території області;

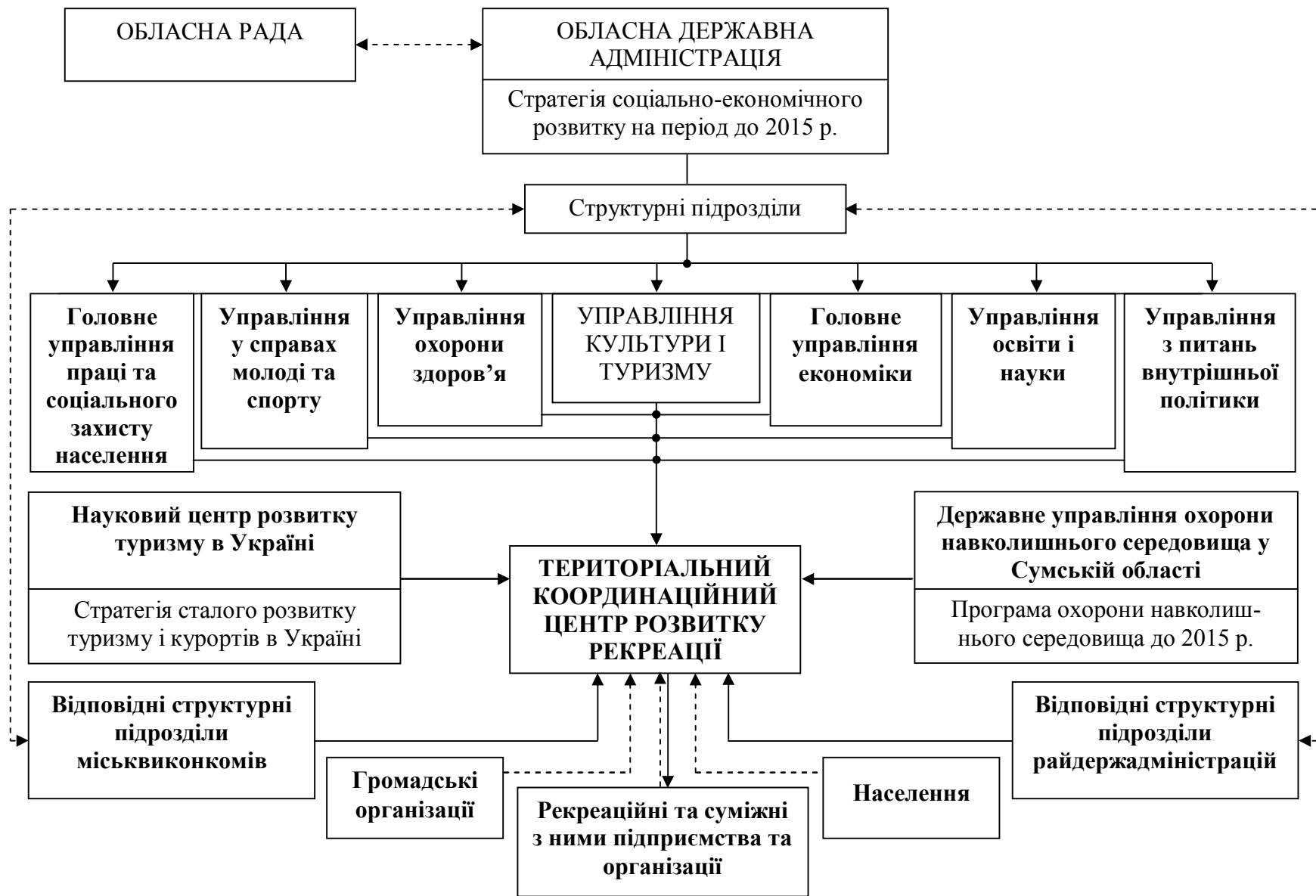


Рис. 3.4. Схема управління розвитком рекреації Сумської області

- здійснює підготовку відповідних інформаційних матеріалів щодо природно-рекреаційного потенціалу та інвестиційних можливостей області;
- розробляє та організовує реалізацію заходів, спрямованих на нарощування інвестиційних ресурсів, створення сприятливого інвестиційного клімату в рекреаційній галузі області;
- бере участь у роботі щодо залучення інвестицій та кредитних ресурсів на розвиток природно-рекреаційного потенціалу області.

*Головне управління праці та соціального захисту населення:*

- бере участь у розробленні та здійсненні заходів, спрямованих на реалізацію довготермінової державної політики стосовно розвитку трудового потенціалу;
- вивчає стан використання трудових ресурсів на території області, аналізує розвиток процесів, які відбуваються на ринку праці та у сфері професійного навчання;
- аналізує демографічну ситуацію, міграційні процеси на території області, готує пропозиції щодо регулювання міграційних потоків;
- вивчає на підприємствах, в установах та організаціях стан дотримання режиму праці і відпочинку та практику відшкодування роботодавцем шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, розробляє відповідні пропозиції.

*Управління освіти і науки:*

- прогнозує потребу області у фахівцях спеціальностей для рекреаційної галузі, формує регіональне замовлення на їх підготовку;
- сприяє активізації винахідницької діяльності, охороні об'єктів інтелектуальної власності в рекреаційній сфері діяльності;
- сприяє розвитку діючих та створенню нових форм науково-технічної, науково-технологічної та інноваційної діяльності в сфері рекреації та туризму;
- бере участь у визначенні доцільності виконання і фінансування інноваційних проектів розвитку рекреації у складі регіональних наукових і науково-технічних програм.

*Управління охорони здоров'я:*

- вживає заходів до запобігання і зниження захворюваності та втрати працездатності, а також збільшення тривалості життя людей;
- організовує роботу з охорони здоров'я материнства і дитинства, відбір дітей та підлітків на санаторно-курортне лікування;
- бере участь у вирішенні питань про визнання місцевості курортом, установлення меж зон санітарної охорони курортів і визначення їх режиму;
- сприяє санаторно-курортному лікуванню інвалідів, ветеранів війни та праці, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

*Управління з питань внутрішньої політики:* надає організаційно-методичну, експертно-аналітичну та іншу допомогу структурним підрозділам обласної державної адміністрації у вирішенні питань, що стосуються формування і здійснення внутрішньої політики в регіоні.

*Управління у справах молоді та спорту:*

- виконує соціальні програми і здійснює заходи, спрямовані на забезпечення соціального та правового захисту сім'ї, дітей, молоді, розвиток фізичної культури та спорту;
- організує і проводить фізкультурно-спортивні заходи серед широких верств населення, залучає їх до занять фізичною культурою і спортом, забезпечує пропаганду здорового способу життя;
- сприяння розвитку олімпійського, паролімпійського та дефлімпійського руху.

*Територіальний координаційний центр розвитку рекреації* підпорядковується *Управлінню культури і туризму* в Сумській області, здійснює наступні функції:

- формує комплексну регіональну програму розвитку рекреації, цільовою установкою якої є потреби населення, у відповідності з можливостями формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу області;

- забезпечує координацію взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами рекреаційної діяльності; забезпечує відповідальність за координацію дій у різних сферах лікування, відпочинку та туризму;

- забезпечує поточне та оперативне регулювання виконання різних рекреаційних заходів; забезпечує періодичний і поточний контроль за реалізацію рекреаційних заходів;

- забезпечує концентрацію фінансових ресурсів і розпоряджається фондом розвитку рекреації; впроваджує відповідальність за користування цільовими коштами на соціально та екологічно спрямовані рекреаційні заходи;

- виконує інформаційно-аналітичну функцію в рекреаційній сфері.

Отже, відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року (“...для диверсифікації економічної діяльності велике значення має розвиток сфери туризму та різних форм відпочинку... При цьому велику роль відіграють природні та культурні особливості територій” [33]), Стратегії сталого розвитку туризму та курортів в Україні (“...збалансованість усіх складових елементів сталого розвитку туризму як соціально відповідальної, екологічно спрямованої та економічно ефективної діяльності; соціальна спрямованість розвитку туризму і курортів” [136, с. 7]), Концепції гуманітарного розвитку України (в контексті забезпечення якості життя населення, зокрема, “...пріоритетного розвитку курортно-рекреаційної та спортивно-профілактичної сфер з метою задоволення потреб населення країни у повноцінному відпочинку, оздоровленні, профілактиці захворювань, відновленні фізичних і духовних сил людини, зменшення соціально-економічної нерівності” [66, с. 8]) тощо, та згідно з результатами проведеного дослідження основні напрямки формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу Сумської області наступні:

- формування форм, важелів та інструментів державного регулювання та ринкової саморегуляції в рекреаційній сфері області з метою забезпечення задоволення потреб населення в щоденному, щотижневому (короткотерміновому) та щорічному (тривалому) відпочинку, з урахуванням демографічного складу,

структури рекреантів і різноманітності їх інтересів, у взаємозв'язку з основними напрямками соціально-економічного та екологічного розвитку області;

- забезпечення лікувально-профілактичної, оздоровчої, спортивної та пізнавальної функцій відпочинку, з урахуванням таких його особливостей як масовість і активність;

- підтримка розвитку соціальних напрямків відпочинку, які поєднують колективні та індивідуальні інтереси рекреантів;

- охорона навколишнього природного середовища, резервування найбільш цінних в рекреаційному відношенні територій (насамперед, територій природно-заповідного фонду);

- сприяння розвитку рекреаційних комплексів, що дозволяють за рахунок поєднання систем інженерного обладнання, транспорту, обслуговування та експлуатації більш ефективно використовувати територію, при зниженні загальнобудівельних і експлуатаційних витрат забезпечити високий рівень комфорту для населення, різноманітність рекреаційних занять і задоволення різноманітних рекреаційних інтересів;

- побудова закладів і баз відпочинку різної ємкості з урахуванням розмірів ділянок, можливостями інженерного і транспортного забезпечення, характером використання території;

- реконструкція рекреаційних об'єктів з урахуванням можливостей більш інтенсивно використовувати існуючий капітальний фонд (зокрема, переведення сезонних баз відпочинку в цілорічні);

- стаціонарне освоєння території для екологічного напрямку рекреації (благоустрій і маркування маршрутів, обладнання баз відпочинку та місць для встановлення наметів) з метою підвищення комфорту відпочинку;

- врахування елемента мобільності у використанні території (наприклад, тимчасове закриття деяких ділянок лісу, які постраждали від надмірних рекреаційних навантажень, з метою забезпечення відновлення природно-рекреаційного комплексу);

- створення єдиної бази даних, яка дозволить отримувати вичерпну інформацію про наявність рекреаційних ресурсів і пропозицію рекреаційних послуг в області;

- визначення джерел і обсягів фінансування розвитку рекреації (фінансова підтримка з державного бюджету, за рахунок місцевих бюджетів, за рахунок коштів іноземних інвесторів та високорентабельних підприємств інших секторів народного господарства на основі державно-приватного партнерства тощо);

- підвищення якості рекреаційних послуг, вдосконалення технологій рекреаційного обслуговування, вдосконалення системи охорони здоров'я та охорони праці в рекреаційній галузі у відповідності до міжнародних стандартів.

### **Висновки до третього розділу**

1. Здійснено характеристику рекреаційної галузі та визначено її місце в економіці Сумської області. Показано, що дана область має значний природно-рекреаційний потенціал, який майже не використовується. Узагальнено позитивні чинники розвитку туристично-рекреаційної сфери Сумської області, до яких віднесено: вигідне географічне положення, значні сприятливі природні рекреаційні ресурси для відпочинку і лікування населення, унікальні історико-культурні ресурси, висококваліфікований кадровий потенціал, наявна мережа об'єктів оздоровлення і відпочинку та ін. До негативних чинників, які перешкоджають комплексному санаторно-курортному оздоровленню населення області віднесено: відсутність ефективних механізмів регулювання рекреаційної діяльності, нерозвиненість рекреаційної інфраструктури, проблеми збереження та раціонального використання територій оздоровчого і рекреаційного призначення та існуючої системи закладів.

2. Проведено комплексну економічну оцінку природно-рекреаційного потенціалу Сумської області, визначено величини регіональної рекреаційної ренти в районах Сумської області. Проаналізовано характер впливу зміни параметрів цільової функції максимізації рекреаційного продукту на сумарну



величину та структуру рекреаційних послуг в області, відповідно до методичних положень застосування оптимізаційного інструменту подвійних оцінок при використанні природно-рекреаційного потенціалу території: аналіз границь сталості цін на рекреаційні послуги, що увійшли або не увійшли до базисного плану розвитку рекреації в районах області; аналіз обмежень по рекреаційних ресурсах, по яких відсутній або наявний резерв у межах визначеної території.

3. Серед основних результатів проведеної комплексної оцінки природно-рекреаційного потенціалу Сумської області виділено наступні: визначено інвестиційну привабливість районів області з погляду розвитку в них рекреаційної діяльності; визначено об'єм інвестицій в розвиток рекреаційної діяльності за видами рекреаційних послуг по районах області; оцінено абсолютні значення та границі зміни величин локальних природно-рекреаційних потенціалів, яка обумовлена динамікою цін на рекреаційні послуги по районах області; досліджено динаміку цін на рекреаційні послуги визначених видів за умови збереження структури природно-рекреаційного потенціалу області; визначено обсяги та верхні границі прогнозованого збільшення рекреаційних послуг по районах області; визначено границі сталості для обмежень по земельних і трудових ресурсах і обумовлені ними зміни величини локальних природно-рекреаційних потенціалів по районах області.

4. На основі запропонованих в роботі теоретико-методичних підходів до формування, використання, відтворення та оцінки природно-рекреаційного потенціалу території, а також методичних підходів до врахування суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків у системі функціонування та розвитку економічного потенціалу території розроблено організаційно-економічний механізм формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу Сумської області. Даний механізм включає два основні блоки, які відображають внутрішнє та зовнішнє середовища природно-рекреаційного потенціалу області, а також блоки оцінки формування та використання даного потенціалу. Визначені блоки в свою чергу включають блоки, основними з яких є наступні: система управління рекреаційною сферою області, що складається з підсистем

адміністративно-територіального регулювання рекреацією та ринкової саморегуляції рекреаційної сфери; оцінку інвестиційної привабливості районів області щодо розвитку рекреації; природні, трудові та інвестиційні рекреаційні ресурси (матеріальні оборотні засоби, основні фонди та інформаційні ресурси); природне рекреаційне середовище; рекреаційні підприємства та підприємства суміжних галузей в районах області; валовий рекреаційний продукт і чистий рекреаційний продукт (розподіляється на фонди: накопичення, споживання, розвитку рекреації); населення області.

5. Запропонована в роботі схема організаційно-економічного механізму формування, функціонування та розвитку природно-рекреаційного потенціалу Сумської області фіксує причинно-наслідкові зв'язки між учасниками суб'єктно-об'єктних відносин в рекреаційній сфері даної території. Доведено, що ефективно використання даних взаємозв'язків при прийнятті управлінських рішень в рекреаційній сфері області ґрунтується на оцінці формування та використання її природно-рекреаційного потенціалу, а також має забезпечуватись адекватною структурою управління розвитком рекреації Сумської області.

6. В структурі розвитку рекреації в Сумській області на основі взаємодії та співробітництва відповідних структурних підрозділів обласної, районних і міських держадміністрацій, Наукового центру розвитку туризму, Державного управління охорони навколишнього середовища у Сумській області, рекреаційних та суміжних з ними підприємств та організацій, населення та громадських організацій запропоновано сформувати Територіальний координаційний центр розвитку рекреації. Першочерговим завданням даного центру визначено формування комплексної регіональної програми розвитку рекреації, цільовою установкою якої є потреби населення, у відповідності з можливостями формування, використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу Сумської області.

Основні матеріали третього розділу опубліковані в працях [59; 86; 160; 161].

## ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичні узагальнення та представлено авторське вирішення наукової проблеми – вдосконалення організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території.

Результати дослідження дозволили зробити такі висновки.

1. На основі дослідження та узагальнення теоретико-методологічних положень формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території в роботі проведено аналіз та поглиблено економічну сутність поняття ПРП як системи елементів, взаємозв'язків і взаємовідносин, а також організаційно-економічних механізмів, що їх опосередковують, яка синтезує динамічно змінювану здатність певної території максимально формувати і задовольняти рекреаційні потреби населення шляхом оптимального використання природних, трудових і фінансових рекреаційних ресурсів в умовах конкретних соціо-еколого-економічних відносин.

2. У роботі визначено сутність ринкового механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території, яка полягає в балансуванні інтересів підприємств рекреаційної галузі та власне ринку покупців-рекреантів на всіх етапах створення рекреаційного продукту – матеріального результату праці в рекреаційній сфері діяльності, що характеризується споживчими властивостями та вартістю, отримується на певній території протягом визначеного періоду часу і спрямовується на відтворення сил людини в її подальшій трудовій діяльності. Визначено стадії виробництва рекреаційного продукту: освоєння природних ресурсів із залученням капіталу, праці, матеріальних та інформаційних ресурсів (стадія первинних витрат); надання рекреаційних послуг рекреаційними підприємствами (стадія проміжних витрат); отримання доходів рекреаційними підприємствами (стадія проміжних результатів); зростання ВВП за рахунок збільшення продуктивності праці рекреантів (стадія кінцевих результатів).

3. Узагальнено та вдосконалено основні принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території: принцип узгодженості дій механізму формування, ринкового механізму і механізму використання природно-рекреаційного потенціалу території на регіональний процес відтворення фізичного та інтелектуального потенціалу населення, задіяного у виробництві сукупного суспільного продукту; принцип єдності нормативно-правового підґрунтя для всіх методів управління рекреаційною діяльністю у межах даної території; принцип адекватності методів управління, що використовуються на території та складають єдину організаційно-економічну систему оптимізації рекреаційних відносин, цілям і задачам загальноекономічного розвитку території; принцип комплексності дії системи методів управління в галузі рекреаційного природокористування на сукупність як вертикальних, так і горизонтальних взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами рекреаційних соціально-економічних територій.

4. Доведено доцільність економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу території на основі комплексного підходу до врахування екологічних обмежень при формуванні та розвитку напрямів рекреаційної діяльності, а також взаємозв'язків і динамічного балансу між природними, соціальними та економічними чинниками формування даного потенціалу. Обґрунтовано застосування методу лінійного економіко-математичного програмування для оцінки природно-рекреаційного потенціалу території, зокрема, його величини та структури у вартісному вираженні. Здійснення оптимізаційних ітерацій симплекс-методу відповідає керованим динамічним процесам формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території.

5. Проведено дослідження економічного значення регіональної рекреаційної ренти, яке полягає в утворенні рентних ефектів у окремих районах внаслідок оптимізації комплексу взаємозв'язків між різними рекреаційними факторами, видами рекреаційних послуг, рівнем платоспроможного попиту на ці послуги. Визначено інтегральну форму регіональної рекреаційної ренти, що поряд із традиційною економічною поєднує соціальну, екологічну, а також

організаційну складові та в рамках формування стратегії сталого розвитку території є інструментом, який дозволяє виявляти найбільш інвестиційно привабливі рекреаційні райони, а також є орієнтиром розвитку ринкового, соціального, екологічного, інноваційного напрямів функціонування рекреаційної галузі території. Запропоновано визначати величини регіональної рекреаційної ренти шляхом застосування оптимізаційного методу подвійних оцінок при програмуванні структури рекреаційних послуг і рекреаційних ресурсів території.

6. Виділено та проаналізовано окремі блоки механізму використання та розвитку природно-рекреаційного потенціалу території (визначення величини та структури даного потенціалу; інвестування рекреаційної діяльності; організація рекреації; забезпечення якості рекреаційного середовища; формування механізмів відтворення рекреаційних ресурсів і підтримки розвитку ринку рекреаційних послуг; аналіз рекреаційної поведінки, структури і кількості рекреантів; продукування рекреаційних послуг; оцінка рівня використання природно-рекреаційного потенціалу території), що дозволяє більш ґрунтовно підходити до регулювання та прийняття управлінських рішень у рекреаційній сфері господарювання.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Абалкин Л.И. Диалектика социалистической экономики / Л.И. Абалкин. – М.: Мысль, 1981. – 351 с.
2. Азар В.И. Экономика и организация туризма. / В.И. Азар. – М.: Экономика, 1972. – 184 с.
3. Анатомия кризисов / [А.Д. Арманд, Д.И. Люри, В.В. Жерихин и др.]. – М.: Наука, 1999. – 238 с.
4. Багрова Л.А. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) / Л.А. Багрова, Н.В. Багров, В.С. Преображенский // Изв. АН СССР. Сер. географ. – 1977. – № 2. – С. 5–12.
5. Балабанов И.Т. Экономика туризма: учеб. пособие [для студ. высших учеб. зав.] / И .Т. Балабанов, А.И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 176 с.
6. Бачинский Г.А. Социозология: теоретические и прикладные аспекты / Г.А. Бачинский; отв. ред. Э.В. Гирусов. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с. – (Львовское отд. Ин-та экономики АН УССР)
7. Бережна І.В. Деякі аспекти теоретичних підходів до оцінки рекреаційного потенціалу Криму / І.В. Бережна // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – Т. 2, № 50. – С. 17–21.
8. Большая Советская Энциклопедия / [под ред. Б.А. Введенского]. – М.: Сов. энциклопедия, 1975. – Т. 29. – 640 с.
9. Большая Советская Энциклопедия / [под ред. Б.А. Введенского]. – М.: Сов. энциклопедия, 1975. – Т. 34. – 656 с.
10. Большой экономический словарь / [под ред. А.Н. Азрилияна]. – [5-е изд. доп. и перераб.]. – М.: Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
11. Борисова В.А. Організаційно-економічний механізм стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК / В.А. Борисова // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2003. – №1. – С. 165–171. – (Серія: фінанси і кредит).

12. Бронштейн М.Л. Природно-экономические различия и стимулирование колхозного производства / М.Л. Бронштейн. – М.: Экономика, 1968. – 207 с.

13. Буркинский Б.В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Б.В. Буркинский, В.Н. Степанов, С.К. Харичков. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 1999. – 350 с.

14. Варанкин В.В. Методические вопросы региональной оценки природных ресурсов / В.В. Варанкин. – М.: Наука, 1974. – 240 с.

15. Васильева Е.С. Современные концепции и тенденции территориальной организации отдыха в Подмосковье / Е.С. Васильева // Территориальная организация рекреационной деятельности Московской области. – М.: АН СССР. – 1983. – С. 23–31.

16. Васильев Ю.С. Использование водоемов и рек в целях рекреации / Ю.С. Васильев, В.А. Кукушкин. – Л.: Гидрометеиздат, 1988. – 229 с.

17. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1944. – 191 с.

18. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1965. – 374 с.

19. Волошинов А.В. Об эстетике фракталов и фрактальности искусства // Синергетическая парадигма: статьи / А.В. Волошинов. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 213–246.

20. Галушкина Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента: теория и практика / Т.П. Галушкина. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2000. – 280 с.

21. Генеральный план міста Києва на період до 2020 р. Основні положення / Київська міська державна адміністрація. – К.: АТ “Київпроект” інститут “Київгенплан”, 2002. – 69 с.

22. География рекреационных систем СРСР / [В.С. Преображенский, Ю.А. Веденин, И.А. Данилова и др.]. – М.: Наука, 1980. – 219 с.

23. Герасименко В.Г. Основы туристического бизнеса / В.Г. Герасименко. – Одесса, 1996. – 217 с.

24. Гидбут А.В. Курортно-рекреационное хозяйство: региональный аспект / А.В. Гидбут, А.Г. Мезенцев. – М.: Наука, 1991. – 94 с.

25. Горбунов Э. Экономический потенциал развитого социализма / Э. Горбунов // Вопросы экономики. – 1981. – № 9. – С. 97–106.

26. Гордон Л.А. Человек после работы: социальные проблемы быта и вне рабочего времени / Л.А. Гордон, Э.В. Клопов. – М.: Наука, 1972. – 367 с.

27. Гофман К.Г. Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики: [вопросы теории и методологии] / К.Г. Гофман. – М.: Наука, 1977. – 236 с.

28. Грек Н. Бути чи не бути середньому класу в Україні? [Електронний ресурс] / Н. Грек, І. Юхновський // Дзеркало тижня. – 2005. – № 17(544). – Режим доступу до газети:

[http://www.dt.ua/img/st\\_img/2005/544/diag-49961-1696-ukr.jpg](http://www.dt.ua/img/st_img/2005/544/diag-49961-1696-ukr.jpg).

29. Гринів Л.С. Екологічно-збалансована економіка: проблеми теорії / Л.С. Гринів. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 240 с.

30. Гэлбрейт Дж.К. Экономическая политика измеряется результатами / Дж.К. Гэлбрейт // Проблемы теории и практики управления – 1999. – № 5. – С. 32–36.

31. Данилишин Б.М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.

32. Державна служба туризму і курортів Міністерства культури і туризму України: (Основні показники діяльності санаторно-курортних (оздоровчих) закладів України, у 2005/2006 році за регіонами): [Електронний ресурс] // Держкомстат України. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=639>.

33. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року: [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету Міністрів України №1001 від



21.07.2006 “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року”. – Режим доступу до ресурсу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.

34. Донец Ю.Ю. Эффективность использования производственного потенциала / Ю.Ю. Донец. – К.: Знание, 1978. – 123 с.

35. Евстигнеев Л.П. Формирование потребностей в развитом социалистическом обществе / Л.П. Евстигнеев. – М.: Мысль, 1975. – 254 с.

36. Еколого-економічна оцінка розвитку територій (на прикладі промислово-рекреаційної зони “Пересип-Лузанівка”) / [під наук. ред. Т.П. Галушкіної]. – Одеса: ТОВ “Інвац”, 2007. – 44 с.

37. Економіка виробничого підприємства: навч. посібник / [Й.М. Петрович, І.О. Будіщева, І.Г. Устінова та ін.]. – Львів: Оксарт, 1996. – 416 с.

38. Економічна енциклопедія: в 3-х т. / [уклад. Б.Д. Гаврилишин, С.В. Мочерний та ін.]. – К.: “Академія”, 2001. – Т. 1. – 864 с.

39. Економічна енциклопедія: в 3-х т. / [уклад. Б.Д. Гаврилишин, С.В. Мочерний та ін.]. – К.: “Академія”, 2001. – Т. 2. – 848 с.

40. Ефремов А.В. Системный подход к формированию организационной структуры управления рекреационно-экономическим комплексом Крыма / А.В. Ефремов, И.В. Бережная, Н.М. Ветрова // Культура народов Причерноморья. – 1997. – № 2. – С. 263–266.

41. Забродько Г.В. Анализ методологии экономической оценки рекреационных ресурсов территории / Г.В. Забродько, И.В. Бережная // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 30. – С. 13–18.

42. Задоя А.А. Народно-хозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство / А.А. Задоя. – Донецк: Выща школа, 1986. – 153 с.

43. Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”: [Електронний ресурс] / Постанова Верховної Ради України № 1989-III від 21.09.2000. – Режим доступу до ресурсу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1989-14>.

44. Закон України “Про курорти”: [Електронний ресурс] / Постанова Верховної Ради України № 2026–III від 05.10.2000. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.uapravo.net/data/base48/ukr48822.htm>.

45. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”: [Електронний ресурс] / Постанова Верховної Ради України № 1268–XII від 26.06.91. – Режим доступу до ресурсу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.

46. Закон України “Про туризм”: [Електронний ресурс] / Постанова Верховної Ради України № 325/95–ВР від 15.09.95. – Режим доступу до ресурсу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=325%2F95-%E2%F0>.

47. Земельний кодекс України: [Електронний ресурс] / Постанова Верховної Ради України № 562-XII від 18.12.90. – Режим доступу до ресурсу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=561-12>.

48. Зорин И.В. Разнообразие территориальных рекреационных систем и их типология // Теоретические основы рекреационной географии: статьи / И.В. Зорин., В.С. Преображенский, Ю.А. Веденин. – М.: Наука, 1975. – С. 77–84.

49. Иванов Е. Потенциал предприятия СССР / Е. Иванов // Плановое хозяйство. – 1977. – № 6. – С. 4–11.

50. Игнатовский П. Экономический потенциал и условия действенности хозяйственного механизма / П. Игнатовский // Плановое хозяйство. – 1980. – № 2. – С. 15–19.

51. Канторович Л.В., 1912–1986 / [сост. Н.С. Дворцина, И.А. Махрова; авт. вступ. ст. В.Л. Макаров, С.С. Кутаталадзе и Г.Ш. Рубинштейн]. – М.: Наука, 1989. – 134 с.

52. Канторович Л.В. Математическое оптимальное программирование в экономике / Л.В. Канторович, А.Б. Горстко. – М.: Знание, 1968. – 96 с.

53. Канторович Л.В. Рациональное использование ресурсов и ценообразование // Теоретические проблемы ценообразования в условиях развитого социализма: статьи / Л.В. Канторович. – М.: Наука, 1977. – С. 46–58.

54. Канторович Л.В. Экономический расчет наилучшего использования ресурсов / Л.В. Канторович. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 347 с.

55. Карнаухова Е.С. Дифференциальная рента и экономическая оценка земли / Е.С. Карнаухова. – М.: Экономика, 1977. – 256 с.

56. Карпатский рекреационный комплекс: монография / [М.И. Долишний, М.С. Нудельман, К.К. Ткаченко и др.]. – К.: “Наукова думка”, 1984. – 148 с.

57. Качанов В.С. Социально-экономическая эффективность туристско-рекреативной деятельности / В.С. Качанов, Л.В. Панасюк, Н.С. Шухов // Социальные и экономические проблемы развития сферы туристско-экскурсионных услуг в XIII пятилетке: всесоюз. конф.: тезисы докл. – М.: ВЦСПС, 1989. – Ч. 1. – С. 49–51.

58. Кислий В.М. Аналіз передумов формування ринку рекреаційних послуг в Україні / В.М. Кислий, Г.М. Шевченко // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 2. – С. 27–36.

59. Кислий В.М. Економічне значення та напрямки використання регіональної рекреаційної ренти / В.М. Кислий, Г.М. Шевченко // Вісник Сумського державного університету. – 2008. – № 2. – С. 69–79. – (Серія Економіка).

60. Кислий В.М. Механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу в контексті забезпечення сталого розвитку території / В.М. Кислий, Г.М. Шевченко // Стратегія забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20 трав. 2008 р. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч. 3. – С. 58–60.

61. Кислий В.М. Роль та місце природно-рекреаційної сфери в системі територіально-економічних відносин / В.М. Кислий, Г.М. Шевченко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали 7-ї щоріч. всеукр. наук. конф., 24–25 квіт. 2007 р. – Суми: СумДУ, 2007. – С. 31–34.

62. Клейн Л. Что мы, экономисты, знаем о переходе к рыночной системе? // Реформы глазами американских и российских ученых: статьи / Л. Клейн. – М.: Фонд “За экономическую грамотность”, 1996. – С. 27–40.

63. Князева Е.Н. Основания синергетики / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.

64. Козлов В.Н. Изучение основных закономерностей размещения рекреационных учреждений в Московской области / В.Н. Козлов // Территориальная организация рекреационной деятельности Московской области. – М.: АН СССР. – 1983. – С. 110–120.

65. Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища в Сумській області до 2015 р.: [Електронний ресурс] / Держ. управління охорони навколишнього природного середовища в Сумській обл. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.eco.sumy.ua/environment.html>.

66. Концепція гуманітарного розвитку України: [Електронний ресурс] / Проект Національного інституту стратегічних досліджень від 14.03.2008. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>.

67. Коссаk В.М. Науково-практичний коментар до Закону України “Про спеціальну економічну зону турисько-рекреаційного типу “Курортполіс Трускавець” / В.М. Коссаk, Ю.Б. Бек, О.М. Чабан. – Львів: Престиж Інформ, 2000. – 144 с.

68. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер. – СПб: Питер Ком, 1999. – 896 с.

69. Крапива С. Нетрадиционное гостеприимство. Отечественный туристический рынок становится все более украиноориентированным / С. Крапива // Бизнес. – 2008. – № 8 (787). – С. 96–98.

70. Краткий справочник архитектора: Ландшафтная архитектура / [под ред. И.Д. Родичкина]. – К.: Будивэльныйк, 1990. – 336 с.

71. Кривошеев В.М. Методологическое обоснование рационального использования природных рекреационных ресурсов // Охрана биосферы курортных и рекреационных зон СССР: статьи / В.М. Кривошеев, И.В. Зорин, А.В. Живицкий. – М.: Наука, 1982. – С. 63–72.

72. Лапин Е.В. Экономический потенциал предприятия: [монография] / Е.В. Лапин. – Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2002. – 310 с.

73. Левин А.И. Экономика потребления: вопросы теории, управления, прогнозирования / А.И. Левин, А.П. Яркин. – М.: Наука, 1984. – 315 с.

74. Левин Б.М. Социально-экономические потребности: закономерности формирования и развития / Б.М. Левин. – М.: Мысль, 1974. – 316 с.

75. Лихоманова О.В. Стан і перспективи регіонального розвитку туризму в Україні / О.В. Лихоманова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6 (36). – С. 149–155.

76. Літераті Т. Діти без догляду. Як забезпечити дитині повноцінний літній відпочинок? [Електронний ресурс] / Т. Літераті // Газета “Ужгород”. – 2008. – № 23 (383). – Режим доступу до газети:

<http://gazeta-uzhgorod.com/?p=107>.

77. Лойтер М.Н. Природные ресурсы и эффективность капитальных вложений / М.Н. Лойтер. – М.: Наука, 1974. – 280 с.

78. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь / Л.И. Лопатников. – М.: Наука, 1987. – 509 с.

79. Лукашин Ю.В. В Украине богатеют только богатые: [Электронный ресурс] / Ю.В. Лукашин // Газета “Дело”. – 2006. – № 112. – Режим доступа к газете:

<http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/coment/Intervu/Intervu05042006.html>.

80. Лукинов И. Аграрный потенциал: исчисление и использование / И. Лукинов, А. Онищенко, Б. Пасхавер // Вопросы экономики. – 1988. – № 1. – С. 12–21.

81. Лычкин Ю. Потенциал строительного комплекса / Ю. Лычкин // Экономист. – 1997. – № 6. – С. 28–34.

82. Маркс К. Сочинения: в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М.: Госполитиздат. – 1960. – Т. 16. – 872 с.

83. Маркс К. Сочинения: в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М.: Госполитиздат. – 1962. – Т. 25. – Ч. 2. – 556 с.

84. Мацола В. Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання, теорії, методології, практики): [монографія] / В. Мацола; відп. ред. М.І. Долішний.– Львів: ІРД НАН України, 1998. – 278 с.

85. Мелешкин М.Т. Экономика и окружающая среда: взаимодействие и управление / М. Мелешкин, А. Зайцев, Х. Маржилов. – М.: Экономика, 1979. – 207 с.

86. Мельник Л.Г. Туризм в Украине – экономическая целесообразность и экологическая безопасность развития / Л.Г. Мельник, А.Н. Шевченко // Научно-практ. конференция преподавателей, сотрудников и студентов экономического факультета, 15–25 апр. 2002 г.: тезисы докл. – Сумы: СумГУ, 2002. – С. 3–4.

87. Мельник Л.Г. Эколого-экономические аспекты развития туризма / Л.Г. Мельник, А.Н. Шевченко // Механизм регулирования экономики. – 2002. – № 2. – С. 17–25.

88. Меньшиков С.М. Актуальность экономической модели Л.В. Канторовича в наше время: [Электронный ресурс] / С.М. Меньшиков // Доклад на Международной конференции в память Л.В. Канторовича. – СПб.: ЭКААР-РОССИЯ, 2004. – Режим доступа к ресурсу:

<http://www.fastane.ru/smenshikov/kantorovich.htm>.

89. Методические указания по характеристике природных условий рекреационного района / [В.С. Преображенский, Л.И. Мухина, Н.С. Казанская и др.] // Географические проблемы организации туризма и отдыха. – М.: Турист, 1975. – Вып. 1. – С. 50–113.

90. Минц А.А. Природно-экономическая классификация рекреационных ресурсов Украинских Карпат / А.А. Минц. – К.: Наукова думка, 1994. – 278 с.

91. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов / А.А. Минц. – М.: Мысль, 1972. – 303 с.

92. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 208 с.

93. Мищенко В. Экоресурсные платежи в Украине / В. Мищенко // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – с. 59–63.

94. Моисеев Н.Н. Социализм и информатика / Н.Н. Моисеев. – М.: Политиздат, 1988. – 285 с.

95. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери: [наукове видання] / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. – Львів: НАН України. – 1999. – 78 с. – (ІРД НАН України).

96. Нориганова О.А. Методология оценки туристической услуги как рыночной категории / О.А. Нориганова // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 2 (13). – С. 37–42.

97. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования / М.С. Нудельман. – К.: “Наукова думка”, 1987. – 131 с.

98. Олдак П.Г. Равновесное природопользование: взгляд экономиста / П.Г. Олдак. – Новосибирск: Наука, 1983. – 128 с.

99. Олдак П.Г. Современное производство и окружающая среда / П.Г. Олдак. – Новосибирск: Наука, 1979. – 191 с.

100. Основы экономического и социального прогнозирования / [под ред. В.Н. Мосина, Д.М. Крука]. – М.: Высшая школа, 1985. – 200 с.

101. Оуэн О.С. Охрана природных ресурсов / О.С. Оуэн; [пер. с англ.]. – М.: Колос, 1997. – 416 с.

102. Охрана природы и природных ресурсов / [под ред. В.Д. Бондаренко]. – Львов: Изд-во при Львов. ун-те, 1985. – 192 с.

103. Панченко Т.Ф. Сучасний стан, проблеми збереження та перспективи розвитку оздоровчих і рекреаційних територій України: [Електронний ресурс] / Т.Ф. Панченко. – К.: Державний науково-дослідний і проектний інститут містобудування, 2001. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.eco-mir.com/246/>.

104. Папирян Г.А. Экономика туризма / Г.А. Папирян. – М.: Изд. “Финансы и статистика”, 2000. – 283 с.

105. Петренко И.Н. К вопросу о типологии форм и видов рекреационной деятельности / И.Н. Петренко // Научно-техническая конф. преподавателей, сотрудников, аспирантов и студентов ф-та экономики и менеджмента: тезисы докл. – Сумы: СумГУ. – 2003. – С. 117–118.

106. Петренко И.Н. Природные факторы формирования рекреационных территорий города / И.Н. Петренко // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2003. – № 5 (51). – С. 76–85.

107. Пирожник И.И. К вопросу о классификации форм и видов рекреационной деятельности / И.И. Пирожник // Вестник Белорусского университета. – 1975. – № 2. – С. 69–72. – (Сер. 2.)

108. Плышевский Б. Потенциал инвестирования / Б. Плышевский // Экономист. – 1996. – № 3. – С. 3–16.

109. Поволоцкая Л. Почти треть жителей нашей страны из-за отсутствия денег на отдых проведут отпуск дома / Л. Поволоцкая // Факты. – 2003. – 6 августа. – С. 5.

110. Природно-заповідний фонд Сумської області: [Електронний ресурс] // Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Сумській області. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.eco.sumy.ua/fond.html>.

111. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін.]. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.

112. Природные рекреационные ресурсы, состояние окружающей среды и экономико-правовой статус прибрежных курортов / [М.М. Амихранов, Н.С.Лукашина, А.П. Трунев и др.]. – М.: ОАО “Издательство “Экономика”, 1997. – 207 с.

113. Програма дій “Порядок денного на ХХІ століття” / [пер. з англ.: ВГО “Україна. Порядок денний на ХХІ століття”]. – К.: Интелсфера, 2000. – 360 с.

114. “Про Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів)”



/ Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства аграрної політики України, Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України, Державного комітету лісового господарства України, Державного комітету України по водному господарству, Української академії аграрних наук №19/16/22/11/17/12 від 27.01.2006 // Інвест Газета. Нормативна база. – 2006. – № 49 (575). – С. 44–58.

115. Рабинович Б.М. Экономическая оценка земельных ресурсов и эффективность инвестиций / Б.М. Рабинович. – М.: Филин, 1997. – 220 с.

116. Ратнер Е.М. Метод физиологической оценки местного климата по его воздействию на тепловое состояние человека / Е.М. Ратнер // Вопросы курортологии. – 1967. – №5. – С. 446 – 451.

117. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 657 с.

118. Рекреационные ресурсы Советских Карпат: оценка и проблемы регионального использования / [М.С. Нудельман, И.К. Алексеев, М.М. Гильбурд и др.]. – Киев: Ин-т экономики АН УССР, 1983. – 165 с.

119. Рекреационные ресурсы: условия и ресурсы отдыха и туризма / [отв. ред. Н.Е. Романов]. – Ростов: Изд-во Ростовского ун-та, 1982. – Ч. 2. – 238 с.

120. Рекреационные системы / [под ред. Н.С. Мироненко, М. Бочварова]. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 136 с.

121. Рекреация // БСЭ: в 30 т. / под ред. А.М. Прохорова. – [3-е изд.]. – М.: Сов. энцикл., 1975. – т. 21. – 639 с.

122. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты / [под ред. В.К. Мамутова, А.И. Амоши]. – К.: Наукова думка, 1992. – 144 с. – (Ин-т экономики промышленности АН Украины).

123. Рекреация // УСЭ: в 12 т. – К.: Гл. ред. Укр. сов. энциклопедии, 1983. – т. 9 – 568 с.

124. Ремизова И.Н. Оценка и механизм активизации рыночного потенциала предприятия: автореф. дис. на получение уч. степени канд. экон. наук:

спец. 08.00.05 “Экономика и управление нар. хозяйством” / И.Н.Ремизова. – Белгород, 2000. – 24 с.

125. Самоукин А.И. Потенциал нематериального производства / А.И. Самоукин. – М.: Знание, 1991. – 214 с.

126. Свободин В. Потенциал сельскохозйственного предприятия и оценка эффективности его использования / В. Свободин // Вестник статистики. – 1984. – № 10. – С. 7–9.

127. Серебренников И.В. Формирование организационно-экономического механизма развития курортно-туристской отрасли (на примере города-курорта Сочи): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 “Экономика и управление нар. хозяйством” / И.В. Серебренников. – СПб, 2000. – 19 с.

128. Словник іншомовних слів / [під ред. О.С. Мельничука]. – К.: Глав. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.

129. Современный энциклопедический словарь / [под ред. А.М. Прохорова]. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 1600 с.

130. Солдатова С.А. Механизмы повышения эффективности функционирования курортно-рекреационного комплекса АР Крым / С.А. Солдатова // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 16. – С. 58–63.

131. Соціально-економічні паспорти районів Сумської області: [Електронний ресурс] // Сумська обласна рада. – Режим доступу до ресурсу:

[http://www.oblrada.sumy.ua/index.php?option=com\\_content&task=view&id=649&Itemid=90](http://www.oblrada.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=649&Itemid=90).

132. Статистична інформація: соціально-економічне становище регіону [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Сумській області. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.sumystat.sumy.ua/stat.html>.

133. Статистична інформація: соціально-економічне становище України [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу до ресурсу:

- [http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/oper\\_new.html?lang=uk](http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/oper_new.html?lang=uk).
134. Стиглиц Дж. Многообразные инструменты, шире цели: движение к “пост-Вашингтонскому консенсусу” / Дж. Стиглиц // Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С. 4–34.
135. Стратегія соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року: [Електронний ресурс] // Сумська обласна державна адміністрація. – Режим доступу до ресурсу:  
[http://www.state-gov.sumy.ua/docs/strat\\_2007.pdf](http://www.state-gov.sumy.ua/docs/strat_2007.pdf).
136. Стратегія сталого розвитку туризму і курортів в Україні: (науковий центр розвитку туризму) [Електронний ресурс] // Державна служба туризму і курортів Міністерства культури і туризму України. – Режим доступу до ресурсу:  
<http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=1109>.
137. Струмилин С.Г. К оценке даровых благ природы / С.Г. Струмилин; [избр. произв.] // Статистика и экономика. – М.: Наука, 1963. – Т. 1. – С. 110–114.
138. Сумщина туристична: оздоровчі заклади Сумщини: [Електронний ресурс] // Каталог-довідник. – Режим доступу до ресурсу:  
<http://www.tour.sumy.ua/index.php>.
139. Тарасенко В.В. Фрактальная логика / В.В. Тарасенко. – М: Прогресс-Традиция, 2002. – 160 с.
140. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование / А.И. Тарасов. – М.: Агропромиздат, 1986. – 176 с.
141. Тарасов А.И. Экономика рекреационного лесопользования / А.И. Тарасов. – М.: Наука, 1980. – 136 с.
142. Тебиева Д.И. Место концепции устойчивого развития в экономической теории: [Электронный ресурс] / Д.И. Тебиева // Бюллетень ВИУ, 2004. – Вып. 11–12. – Режим доступа к журналу:  
<http://www.viu-online.ru/science/publ/bulet11/>.
143. Теоретические основы рекреационной географии / [под ред. В.С. Преображенского]. – М.: Наука, 1975. – 224 с.

144. Годосийчук А. Научно-технический потенциал социально-трудовой сферы / А. Годосийчук // Экономист. – 1997. – № 12. – С. 64–70.

145. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.

146. Українці половину прибутків витрачають на їжу: [Електронний ресурс] // Економічні Новини. Макропоказники. – 06.09.2007. – Режим доступу до ресурсу:

<http://economic.lviv.ua/articles/2214>.

147. Ушаков Е.П. Природно-ресурсные рынки – мезоэкономические институты рентных отношений природопользования / Е.П. Ушаков // Экономическое развитие и окружающая среда: стратегии, модели, инструменты управления: материалы 8-й междунар. конф. Российского общества экологической экономики. – М.: НИИ-Природа, 2007. – С. 314–316.

148. Ушаков Е.П. Социально-экономическое развитие и природоохранная деятельность / Е.П. Ушаков. – М.: Наука, 1983. – 208 с.

149. Фальцман В.К. Потенциал предприятия СССР: вопросы прогнозирования / В.К. Фальцман. – М.: Экономика, 1987. – 214 с.

150. Фигурнов Э. Производственный потенциал / Э. Фигурнов. – М.: Экономика, 1982. – 305 с.

151. Хачатуров Т.С. Экономика природопользования / Т.С. Хачатуров. – М.: Экономика, 1982. – 256 с.

152. Хвесик М.А. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи / М.А. Хвесик, Н.В. Збагерська. – Рівне: Вид-во РДТУ, 2000. – 192 с.

153. Хейнман С. Производственный и научно-технический потенциал СССР / С. Хейнман // Вопросы экономики. – 1982. – № 12. – С. 13–22.

154. Цыгичко А. Сохранение и приумножение производственного потенциала страны / А. Цыгичко // Экономист. – 1992. – № 7. – С. 11–18.

155. Чалая И.П. Особенности учета природных факторов при формировании территориальной системы Московской области / И.П. Чалая

// Территориальная организация рекреационной деятельности Московской области. – М.: АН СССР. – С. 78–84.

156. Черемушкин С.Д. Теория и практика экономической оценки земли / С.Д. Черемушкин. – М.: Соцэкгиз, 1963. – 78 с.

157. Черников Д. Эффективность использования производственного потенциала и конечные народнохозяйственные результаты / Д. Черников // Экономические науки. – 1981. – № 10. – С. 89–97.

158. Шевченко Г.М. Аналіз еколого-економічного змісту рекреаційного продукту / Г.М. Шевченко, В.М. Кислий // Екологічні проблеми регіонів України: матеріали ІХ Всеукр. наук. конф. – Одеса: ОДЕКУ, 2007. – С. 323–324.

159. Шевченко Г.М. Економіко-математична модель природно-рекреаційного потенціалу території / Г.М. Шевченко // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 239. – Т. 2. – С. 304–310.

160. Шевченко Г.М. Застосування фрактального підходу до аналізу природно-рекреаційного потенціалу території / Г.М. Шевченко // Господарський механізм екологічно збалансованого розвитку: матеріали Всеукр. наук. конф., 22–24 трав. 2007 р. – Суми: СумДУ, 2007. – С. 190–191.

161. Шевченко Г.М. Комплексна економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу території / Г.М. Шевченко // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 135. – С. 151–158.

162. Шевченко Г.М. Оптимізація рекреаційної діяльності в регіоні / Г.М. Шевченко // Дослідження та оптимізація економічних процесів: труди 5-ї Міжнар. наук.-практ. конф. “Оптимум–2006”. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2006. – С. 238.

163. Шевченко Г.М. Принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території / Г.М. Шевченко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2007. – № 1. – С. 60–66.

164. Шевченко Г.М. Ринковий природно-рекреаційний потенціал території / Г.М. Шевченко, М.М. Петрушенко // Екологічний менеджмент у загальній

системі управління: матеріали 8-ї щоріч. всеукр. наук. конф., 22–23 квіт. 2008 р. – Суми: СумДУ, 2008. – С. 164–167.

165. Шевченко Г.М. Синергетичне осмислення економічної сутності системи “природно-рекреаційний потенціал території” / Г.М. Шевченко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2007. – № 2. – С. 61–68.

166. Шевченко Г.М. Соціально-економічний і крос-культурний контекст рекреаційних потреб / Г.М. Шевченко // Соціально-економічний розвиток України в умовах глобалізації світової економіки: матеріали IV наук.-практ. конф. – Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2007. – С. 22–26.

167. Шевченко Г.М. Теоретичні та методичні аспекти оцінки природно-рекреаційного потенціалу території / Г.М. Шевченко // Екологічні проблеми сучасності: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 2–4 жовтня 2007 р. – Кіровоград, 2007. – С. 145–149.

168. Шевченко Д.К. Проблемы эффективности использования экономического потенциала / Д.К. Шевченко. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1984. – 235 с.

169. Шиян К.А. Проблемы размещения рекреационной инфраструктуры: [Електронний ресурс] / К.А. Шиян. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.ccssu.crimea.ua/tnu/magazine/scientist/edition1/index.htm>.

170. Шлапак А.В. Фінансово-економічний механізм використання і відтворення природно-заповідного фонду України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.: спец. 08.08.01 “Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища” / А.В. Шлапак. – Суми, 2005. – 19 с.

171. Шмагина В.В. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития / В.В. Шмагина, С.К. Харичков. – Одесса: Ин-т проблем рынка и экон.-экол. исследований НАН Украины, 2000. – 70 с.

172. Экономика природопользования / [под ред. Т.С. Хачатурова]. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 271 с.

173. Экономическая энциклопедия / [под ред. А.М. Румянцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1980. – Т. 4: Политическая экономия. – 672 с.
174. Экономические проблемы оптимизации природопользования / [под ред. Н.П. Федоренко]. – М.: Наука, 1973. – 157 с.
175. Экономический потенциал административных и производственных систем: [монография / под общей ред. О.Ф. Балацкого]. – Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2006. – 973 с.
176. Экономический потенциал развитого социализма / [под ред. Б.М. Мочалова]. – М.: Экономика, 1982. – 325 с.
177. Экономический потенциал Страны Советов. – М.: Экономика, 1989. – 276 с.
178. Эрроу К. Экономическая трансформация: темпы и масштабы // Реформы глазами американских и российских ученых: статьи / К. Эрроу. – М.: Фонд “За экономическую грамотность”, 1996. – С. 75–86.
179. Яковсон Л.И. Экономические методы управления в социально-культурной сфере / Л.И. Яковсон. – М.: Экономика, 1991. – 176 с.
180. Яковсон Л.И. Эффективность и качество работы в непромышленной сфере / Л.И. Яковсон. – М.: Экономика, 1984. – 136 с.
181. Яковенко И.М. О дефинициях теории рекреационного природопользования / И.М. Яковенко // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 64. – С. 22–27.
182. Haken H. Synergetics as a Bridge between the Natural and Social Science // Evolution, Order, and Complexity. London. – N.Y.: Routledge, 1996. – 184 p.
183. Henryk F. Handszuh. Prognosis of tourist development // Symposium on Tourism Services. – Geneva, 2001. – P. 12–14.
184. Hurtwick J. Exploitation of many deposits of on exhaustible resources // Econometrica. – 1978. – Vol. 46. – P. 205–207.
185. International Tourism Expenditure, International Tourism Receipts // UNWTO World Tourism barometer, 2007. – № 3. – Volume 5. – S. 9, 17:  
[www.unwto.org](http://www.unwto.org).

186. Mandelbrot B.B. *Fractals, Form, Chance, and Dimension*. – San Francisco: Freeman, 1977. – 257 p.
187. Sachs I. *Towards democratic regulation of “mixed economies” // The great transformation of the Eastern economies*. – Paris: IRSES, 1991. – P. 1–16.
188. Shevchenko A. *Ecological tourism – the new view at the recreational resources // 9<sup>th</sup> international student conference “Economics for ecology” (may 9–14, 2002)*. – Sumy: SSU, 2002. – P. 35.
189. Shevchenko A. *Organizationally-economic ground of nature recreation potential of the territory // 13<sup>th</sup> international student conference “Economics for ecology” (may 3–7, 2007)*. – Sumy: SSU, 2007. – P. 158–159.
190. Siebert H. *Economics of the Environment: Theory and Policy*. – Berlin, Heidelberg, New York, London, Paris, Tokyo: Springer-Verlag, 1992. – 291 p.
191. *Tourism 2020 Vision // Facts and figures (Information, analysis and know-how)*, 2007:  
<http://unwto.org/facts/eng/vision.htm>.



## ДОДАТКИ

## Додаток А

Розрахунок природно-рекреаційних потенціалів по районах Сумської області  
за допомогою програми “*Matlab Linprog*”

Охтирський р-н

```
P=[-1200;-900;-800;-700]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;600 450
400 350]
b=[240;480;10000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[240;480;10000000]
A=[-1 -8 -600;-3 -4 -450;-3
-4 -400;-5 -2 -350]
b=[-1200;-900;-800;-700]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
```

```
P =
-1200
-900
-800
-700
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
600 450 400 350
b =
240
480
10000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
24.0000
72.0000
0.0000
0.0000
L =
-93600e+004
P =
240
480
```

```
10000000
A =
-1 -8 -600
-3 -4 -450
-3 -4 -400
-5 -2 -350
b =
-1200
-900
-800
-700
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
120.0000
135.0000
0.0000
0.0000
L =
9.3600e+004
```

Білопільський р-н

```
P=[-1000;-700;-800;-600]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;500 350
400 300]
b=[200;400;7000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[200;400;7000000]
A=[-1 -8 -500;-3 -4 -350;-3
-4 -400;-5 -2 -300]
b=[-1000;-700;-800;-600]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
```

```
P =
-1000
-700
-800
-600
A =
```

```
1 3 3 5
8 4 4 2
500 350 400 300
b =
200
400
7000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
20.0000
60.0000
0.0000
0.0000
L =
-6.8000e+004
P =
200
400
7000000
A =
-1 -8 -500
-3 -4 -350
-3 -4 -400
-5 -2 -300
b =
-1000
-700
-800
-600
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
120.0000
110.0000
0.0000
0.0000
L =
6.8000e+004
```

## Буринський р-н

P=[-1000;-900;-800;-600]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;500 450 400 300]
b=[180;420;7000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[180;420;7000000]
A=[-1 -8 -500;-3 -4 -450;-3 -4 -400;-5 -2 -300]
b=[-1000;-900;-800;-600]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

<b>P =</b>
-1000
-900
-800
-600
<b>A =</b>
1 3 3 5
8 4 4 2
500 450 400 300
<b>b =</b>
180
420
7000000
<b>lb =</b>
0
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
27.0000
51.0000
0.0000
0.0000
<b>L =</b>
-7.2900e+004
<b>P =</b>
180
420
7000000
<b>A =</b>
-1 -8 -500
-3 -4 -450
-3 -4 -400
-5 -2 -300
<b>b =</b>
-1000

-900
-800
-600
<b>lb =</b>
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
160.0000
105.0000
0.0000
<b>L =</b>
7.2900e+004

## Конотопський р-н

P=[-1100;-900;-980;-720]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;550 450 490 360]
b=[240;410;8000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[240;410;8000000]
A=[-1 -8 -550;-3 -4 -450;-3 -4 -490;-5 -2 -360]
b=[-1100;-900;-980;-720]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

<b>P =</b>
-1100
-900
-980
-720
<b>A =</b>
1 3 3 5
8 4 4 2
550 450 490 360
<b>b =</b>
240
410
8000000
<b>lb =</b>
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
13.5000
0.0000

75.5000
0.0000
<b>L =</b>
-88840
<b>P =</b>
240
410
8000000
<b>A =</b>
-1 -8 -550
-3 -4 -450
-3 -4 -490
-5 -2 -360
<b>b =</b>
-1100
-900
-980
-720
<b>lb =</b>
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
172.0000
116.0000
0.0000
<b>L =</b>
8.8840e+004

## Путивльський р-н

P=[-1100;-800;-800;-800]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;550 400 400 400]
b=[300;400;13000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[300;400;13000000]
A=[-1 -8 -550;-3 -4 -400;-3 -4 -400;-5 -2 -400]
b=[-1100;-800;-800;-800]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

<b>P =</b>
-1100
-800
-800
-800
<b>A =</b>
1 3 3 5

```

8 4 4 2
550 400 400 400
b =
300
400
13000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
36.8421
0.0000
0.0000
52.6316
L =
-8.2632e+004
P =
300
400
13000000
A =
-1 -8 -550
-3 -4 -400
-3 -4 -400
-5 -2 -400
b =
-1100
-800
-800
-800
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
110.5263
123.6842
0.0000
L =
8.2632e+004

```

Недригайлівський р-н

```

P=[-1050;-790;-800;-690]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;525 395
400 345]
b=[220;500;8000000]
lb=zeros(4,1)

```

```

[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[220;500;8000000]
A=[-1 -8 -525;-3 -4 -395;-3
-4 -400;-5 -2 -345]
b=[-1050;-790;-800;-690]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

```

```

P =
-1050
-790
-800
-690
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
525 395 400 345
b =
220
500
8000000
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
31.0000
0.0000
63.0000
0.0000
L =
-82950
P =
220
500
8000000
A =
-1 -8 -525
-3 -4 -395
-3 -4 -400
-5 -2 -345
b =
-1050
-790
-800
-690
lb =
0
0
0

```

```

Optimization terminated.
x =
110.0000
117.5000
0.0000
L =
8.2950e+004

```

Сумський р-н

```

P=[-1220;-1000;-850;-800]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;610 500
425 400]
b=[340;450;11000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[340;450;11000000]
A=[-1 -8 -610;-3 -4 -500;-3
-4 -425;-5 -2 -400]
b=[-1220;-1000;-850;-800]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

```

```

P =
-1220
-1000
-850
-800
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
610 500 425 400
b =
340
450
11000000
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
0.0000
112.1429
0.0000
0.7143
L =
-1.1271e+005
P =
340

```

```

450
11000000
A =
-1 -8 -610
-3 -4 -500
-3 -4 -425
-5 -2 -400
b =
-1220
-1000
-850
-800
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
85.7143
185.7143
0.0000
L =
1.1271e+005

```

Лебединський р-н

P=[-950;-900;-1000;-800]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;475 450 500 400]
b=[280;470;9000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[280;470;9000000]
A=[-1 -8 -475;-3 -4 -450;-3 -4 -500;-5 -2 -400]
b=[-950;-900;-1000;-800]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

```

P =
-950
-900
-1000
-800
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
475 450 500 400
b =
280
470
9000000

```

```

lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
14.5000
0.0000
88.5000
0.0000
L =
-1.0227e+005
P =
280
470
9000000
A =
-1 -8 -475
-3 -4 -450
-3 -4 -500
-5 -2 -400
b =
-950
-900
-1000
-800
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
210.0000
92.5000
0.0000
L =
1.0228e+005

```

Шосткинський р-н

P=[-900;-910;-820;-830]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;450 455 410 415]
b=[300;460;14000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[300;460;14000000]
A=[-1 -8 -450;-3 -4 -455;-3 -4 -410;-5 -2 -415]
b=[-900;-910;-820;-830]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

```

P =
-900
-910
-820
-830
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
450 455 410 415
b =
300
460
14000000
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
9.0000
97.0000
0.0000
0.0000
L =
-9.6370e+004
P =
300
460
14000000
A =
-1 -8 -450
-3 -4 -455
-3 -4 -410
-5 -2 -415
b =
-900
-910
-820
-830
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
184.0000
89.5000
0.0000
L =
9.6370e+004

```

## Липоводолинський р-н

$P=[-910;-730;-780;-800]$
$A=[1\ 3\ 3\ 5;8\ 4\ 4\ 2;455\ 365\ 390\ 400]$
$b=[340;370;8000000]$
$lb=zeros(4,1)$
$[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)$
$P=[340;370;8000000]$
$A=[-1\ -8\ -455;-3\ -4\ -365;-3\ -4\ -390;-5\ -2\ -400]$
$b=[-910;-730;-780;-800]$
$lb=zeros(3,1)$
$[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)$

<b>P =</b>
-910
-730
-780
-800
<b>A =</b>
1 3 3 5
8 4 4 2
455 365 390 400
<b>b =</b>
340
370
8000000
<b>lb =</b>
0
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
0.0000
0.0000
83.5714
17.8571
<b>L =</b>
-7.9471e+004
<b>P =</b>
340
370
8000000
<b>A =</b>
-1 -8 -455
-3 -4 -365
-3 -4 -390
-5 -2 -400
<b>b =</b>
-910

-730
-780
-800
<b>lb =</b>
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
117.1429
107.1429
0.0000
<b>L =</b>
7.9471e+004

## Глухівський р-н

$P=[-1180;-890;-780;-870]$
$A=[1\ 3\ 3\ 5;8\ 4\ 4\ 2;590\ 445\ 390\ 435]$
$b=[230;410;9000000]$
$lb=zeros(4,1)$
$[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)$
$P=[230;410;9000000]$
$A=[-1\ -8\ -590;-3\ -4\ -445;-3\ -4\ -390;-5\ -2\ -435]$
$b=[-1180;-890;-780;-870]$
$lb=zeros(3,1)$
$[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)$

<b>P =</b>
-1180
-890
-780
-870
<b>A =</b>
1 3 3 5
8 4 4 2
590 445 390 435
<b>b =</b>
230
410
9000000
<b>lb =</b>
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
41.8421
0.0000

0.0000
37.6316
<b>L =</b>
-8.2113e+004
<b>P =</b>
230
410
9000000
<b>A =</b>
-1 -8 -590
-3 -4 -445
-3 -4 -390
-5 -2 -435
<b>b =</b>
-1180
-890
-780
-870
<b>lb =</b>
0
0
0
Optimization terminated.
<b>x =</b>
121.0526
132.3684
0.0000
<b>L =</b>
8.2113e+004

## Серединобудський р-н

$P=[-980;-830;-840;-780]$
$A=[1\ 3\ 3\ 5;8\ 4\ 4\ 2;490\ 415\ 420\ 390]$
$b=[310;340;12000000]$
$lb=zeros(4,1)$
$[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)$
$P=[310;340;12000000]$
$A=[-1\ -8\ -490;-3\ -4\ -415;-3\ -4\ -420;-5\ -2\ -390]$
$b=[-980;-830;-840;-780]$
$lb=zeros(3,1)$
$[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)$

<b>P =</b>
-980
-830
-840
-780
<b>A =</b>
1 3 3 5

```

8 4 4 2
490 415 420 390
b =
310
340
12000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
0.0000
0.0000
77.1429
15.7143
L =
-7.7057e+004
P =
310
340
12000000
A =
-1 -8 -490
-3 -4 -415
-3 -4 -420
-5 -2 -390
b =
-980
-830
-840
-780
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
102.8571
132.8571
0.0000
L =
7.7057e+004

```

Тростянецький р-н

```

P=[-1040;-870;-830;-670]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;520 435 415 335]
b=[190;410;7000000]
lb=zeros(4,1)

```

```

[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[190;410;7000000]
A=[-1 -8 -520;-3 -4 -435;-3
-4 -415;-5 -2 -335]
b=[-1040;-870;-830;-670]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P =
-1040
-870
-830
-670
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
520 435 415 335
b =
190
410
7000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
23.5000
55.5000
0.0000
0.0000
L =
-7.2725e+004
P =
190
410
7000000
A =
-1 -8 -520
-3 -4 -435
-3 -4 -415
-5 -2 -335
b =
-1040
-870
-830
-670
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.

```

```

x =
140.0000
112.5000
0.0000
L =
7.2725e+004

```

Кролевецкий р-н

```

P=[-1190;-900;-830;-680]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;595 450
415 340]
b=[190;440;9000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[190;440;9000000]
A=[-1 -8 -595;-3 -4 -450;-3
-4 -415;-5 -2 -340]
b=[-1190;-900;-830;-680]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

```

```

P =
-1190
-900
-830
-680
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
595 450 415 340
b =
190
440
9000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
28.0000
54.0000
0.0000
0.0000
L =
-81920
P =
190
440
9000000

```

```

A =
-1 -8 -595
-3 -4 -450
-3 -4 -415
-5 -2 -340
b =
-1190
-900
-830
-680
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
122.0000
133.5000
0.0000
L =
8.1920e+004

```

Роменський р-н

P=[-1220;-880;-850;-760]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;610 440 425 380]
b=[170;460;7000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[170;460;7000000]
A=[-1 -8 -610;-3 -4 -440;-3 -4 -425;-5 -2 -380]
b=[-1220;-880;-850;-760]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

```

P =
-1220
-880
-850
-760
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
610 440 425 380
b =
170
460
7000000
lb =
0

```

```

0
0
0
Optimization terminated.
x =
35.0000
45.0000
0.0000
0.0000
L =
-8.2300e+004
P =
170
460
7000000
A =
-1 -8 -610
-3 -4 -440
-3 -4 -425
-5 -2 -380
b =
-1220
-880
-850
-760
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
108.0000
139.0000
0.0000
L =
8.2300e+004

```

Великописарівський р-н

P=[-1100;-760;-730;-700]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;550 380 365 350]
b=[180;510;12000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[180;510;12000000]
A=[-1 -8 -550;-3 -4 -380;-3 -4 -365;-5 -2 -350]
b=[-1100;-760;-730;-700]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)

```

P =
-1100
-760
-730
-700
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
550 380 365 350
b =
180
510
12000000
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
57.6316
0.0000
0.0000
24.4737
L =
-8.0526e+004
P =
180
510
12000000
A =
-1 -8 -550
-3 -4 -380
-3 -4 -365
-5 -2 -350
b =
-1100
-760
-730
-700
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
89.4737
126.3158
0.0000
L =
8.0526e+004

```

## Краснопільський р-н

```
P=[-970;-790;-800;-710]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;485 395
400 355]
b=[250;380;7000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[250;380;7000000]
A=[-1 -8 -485;-3 -4 -395;-3
-4 -400;-5 -2 -355]
b=[-970;-790;-800;-710]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
```

```
P =
-970
-790
-800
-710
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
485 395 400 355
b =
250
380
7000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
7.0000
0.0000
81.0000
0.0000
L =
-7.1590e+004
P =
250
380
7000000
A =
-1 -8 -485
-3 -4 -395
-3 -4 -400
-5 -2 -355
b =
-970
```

```
-790
-800
-710
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
126.0000
105.5000
0.0000
L =
7.1590e+004
```

## Ямпільський р-н

```
P=[-1160;-880;-780;-750]
A=[1 3 3 5;8 4 4 2;580 440
390 380]
b=[210;440;9000000]
lb=zeros(4,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
P=[210;440;9000000]
A=[-1 -8 -580;-3 -4 -440;-3
-4 -390;-5 -2 -380]
b=[-1160;-880;-780;-750]
lb=zeros(3,1)
[x,L]=linprog(P,A,b,[],[],lb)
```

```
P =
-1160
-880
-780
-750
A =
1 3 3 5
8 4 4 2
580 440 390 380
b =
210
440
9000000
lb =
0
0
0
0
Optimization terminated.
x =
24.0000
62.0000
```

```
0.0000
0.0000
L =
-82400
P =
210
440
9000000
A =
-1 -8 -580
-3 -4 -440
-3 -4 -390
-5 -2 -380
b =
-1160
-880
-780
-750
lb =
0
0
0
Optimization terminated.
x =
120.0000
130.0000
0.0000
L =
8.2400e+004
```